Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft
der Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ
Українського Наукового Товариства
В КИЇВІ.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Мих. Грушевський, Вол. Перетц,
Мик. Василенко.

Книга IX.

КИЇВ.—1911.
З друкарні І. Чоколова, В.-Житомирська, 20.

ЗМІСТ IX КНИГИ.

INHALT DES 9-ten BANDES.

Український список
„СКАЗАНІЯ ПРО ІНДІЙСЬКЕ ЦАРСТВО“.

Подав проф. В. Перетц.

В ряді памяток старинної руської літератури видатне місце займає „Сказаніе про Індійське царство“. Воно вплинуло на склад Александрії II-ої редакції і як давно зауважено — ще Ор. Мілєром (Илья Муромецъ и богатырство Кіевское, стр. 564—5) відбило ся в побутовім епосі, а саме в билині про Дюка Степановича. У-перше, як не помиляємо ся, текст „Сказанія“ був виданий по рукопису кінця XVII в., без більш докладної вказівки,—в „Лѣтописяхъ“ Тихонравова, 1859 р. кн. 4, стр. 100—103. Потім, в 1876 році зявилась спеціальна розвідка Баталіна „Сказаніе объ Индѣйскомъ царствѣ“ з додатками (з Фил. Зап.), а пізнійше в „Памятникахъ древней письменности“ 1880 р. був надрукований ще оден текст, вип. III, стр. 11—15. 1881 року почали друковати ся статі акад. А. Н. Веселовского про „Южно-русскіе былины“ (Зап. Имп. Ак. Н.). Сей вчений в VI розділі досить детально вистудіював народні билїни про Дюка Степановича і в другій частині сього розділу подав порівнюючий дослід билїни з „Сказанієм“, відомим йому в латинських і західно-европейських текстах, побіжно вказавши (на ст. 173) літературу про „Сказаніе“, а в додатку видав текст його з Кир.-Білозерск. рукопису XV в. (ст. 251—254). В 1893 р. в розвідці „Александрія русскихъ хронографовъ“ В. Істрін торкнув ся цїкавої нам памятки постільки, поскільки се було потрібно для зазначення джерела вставок у II-й ред. Александрії (ст. 192, 227—8). Нарешті в спеціяльній розвідці, що одночасово вийшла у світ (М. 1893 р. in. 4^{0}) той самий вчений дав докладне розробленнє питання про походженнє „Сказанія“ в славяноруській літературі, про його оригінал і

почасти історію, користуючи ся працею Царнке (Friedrich Zarnke, Der Priester Johannes, 1 u. 2 Abhandl. 1876—1879) що зостав ся невідомим Баталїну, який одночасово з нїмецьким вченим працював над „Сказанієм“.

Царнке на підставі дослїдження 97 рукописей, з яких найдавнїйші належать до XII в., прийшов до висновку, що в латинській версії „Посланнє пресвітера Іоанна“ мало шість редакцій, причім головна ріжниця кожної пізнїйшої від попередньої, була в доповненнях і тільки зрідка в відмінї текста. Царнке не знайшов грецького ориґіналу „Сказанія“; до того на латинське походженнє його вказують латинський гекзаметр і дословні цітати з Вульгати, що зустрічають ся в текстї. Крім того, як би „Сказаніє“ зявилось десь у Візантії, то на думку В. Істріна (Сказ., 7—8) при розповсюдженню там псевдо-Калїсфенової історії Александра, відчував ся б вплив з боку останньої. Але сього немає. Розгляд питання про походженнє „Сказанія“ приводить Істріна до висновку, що ся памятка в тім видї, в якім дійшла до нас, зявила ся на латинській мові. При чім казковий бік—описаннє чудес Індїйського царства—був вставлений в ранїйш зроблену quasi-історичну рамку. Докладне ж описаннє палати пресвітера було перекладено з грецької на латинську мову. Тут на латинськім середньовічнім грунтї були вставлені чудеса Індїйської землї. (Істр., 11—12).

Про переклад славянського Сказанія з латинської мови, а не грецької виразно свідчать численні латинизми: г р і ф о н е с, урші (ursi), б о в е ш ь (boves), л е о н і с (leones), м е т а г о л и н а р і ї (methagallinarii) і т. п. Славянський текст, як спостерігає Істрін (ст. 24), більше поширений порівнюючи до латинського, але переказує той самий зміст.

В. Істріну відомо було девять списків „Сказанія“, з них один сербського походження, решта—руського, XV, XVII і XVIII вв. З них один—Волокол. монастиря XV в.—білоруського письма. По разглядї сих списків виявило ся, що вони належать не до одної редакції. За першу редакцію з тих, що до нас дійшли, Істрін признає ту, яка увійшла в склад Александрії (власне в другій її редакції) і зберегла латинські назви звірів; але ся редакція не первісна, повторна. Перекладач мав окремий вид латинської редакії В, без описання чудесних звірів та ростин. Сей переклад прийшов

на Русь і тут було розширено описаннє звіриного царства і пороблені зміни, які віддалили переклад від його джерела. От ся переробка і є те, що й ми за Істріним назвемо першою редакцією. Вона в початковій чистоті не дійшла до нас, але відома була Карамзіну.

Ся перша (повторна) редакція сказанія була згодом перероблена і таким чином зявилась друга редакція до якої наближують ся всї відомі до сього часу руські списки „Сказанія“ (Істр., 62—63), але нї один з них не уявляє з себе другої редакції в чистім видї, і всї вони подїляють ся на дві ґрупи: з одного боку список Кирило-Білоз., що близче й краще передає читаннє свого оріґіналу, з другого боку—решта списків. У сій другій редакції, що утворила ся в кінцї XIV в. або в початку XV в., були викинуті всї оріґінальні назви звірів і ростин і зроблені скорочення.

Отже друга редакція „Сказанія“ звісна в славяноруській письменности виявляє тенденцію до скорочення. Ще більш скороченою зявляєть ся третя редакція, репрезентована єдиним відомим нам списком XVIII в. бібл. Народн. Дома у Львові № 102. Наводимо сей список повністю паралельно з Волоколамським списком.

Нар. Дома № 102.

(л. 108) Слово ѡ индійском великом царствіи.

Начало великаго Царства, Царъ Маноилъ греческаго Царствиꙗ послалъ послы ко великомꙋ царю Індійскомꙋ Іѡнꙋ многиꙗ дары своꙗ. повелѣ посломъ своимъ царъ Маноилъ греческѣй вопросити царꙗ Індійскаго Іѡанна, ѡ силном его Царствіи великом.

Волоколамск. № 309.

Сказаніе ѡ индѣйском црствѣ.

Црь Маноуилъ грескыа земли посла й свой посол. ко црю Йваноу йндѣйскомоу. и посла к немꙋ дары многыа й повеле ѐмоу воспросити ѡ вечесътвй сылы ѐго і всѣх чюдес индеїскои земли.

Посла м҃ фаражій бѣлыхъ ѡблеченно крокоделевыми кожами, посла вı҃ тисящъ воловъ лютыхъ на золотыхъ ланцѣхъ, вı҃ тисящъ козовъ велблюдовъ азамитовъ ѿ самаго бо камене самосвѣтлого.

Казалъ му царъ индійскій Іѡанъ: царю Маноиле греческій, брате царю Маноиле, аще хощешъ вѣдати мое Індійское Црствие и силу моего богатства, тобѣ глаголю, брате царю Манойле, продай свое греческое Цртво, за тыи пѣнязѣ купи собѣ паперу, прійди ко мнѣ зо всѣмъ своим црствомъ, послужи ѥмене ѕ лѣта и дам ти в҃ кратъ богатства своего болше греческаго Цаствия а на то паперѣ еще не можешъ списати моего Індійскаго Царства.

Царю Маноиле греческій, брате, слышишъ, есть попъ до и доше земли индѣйской и дары давъ црю [1]) Иваноу. и повелѣ ѥмоу нача гл҃ти.

црь же Іванъ пріа дары съ великою любовию. и противоу да дары многы и рѣ (црю) рците црю своѥмоу Маноуилоу ащели хощеши оувидѣти мою силу і вся чюса моєи земли продаи землю свою греческоую всоу да прідии ко мнѣ са послоужиші мнѣ. и оучиноу т собѣ слугою второго или треаго и паки возвротіша во свою землю да будеші оу мена десетерійцею того свыше. тебѣ піса цртво мое на хорою и ти і со всѣми кніжни ки своіми не можеші испи сати мое цртка тобѣ іспи сати и всѣх чюс х мои.

а зх ѥсми до обѣда папа а по ѡбѣдѣ ѥсми црь... (Да-

---

[1]) Поправка Істріна; м. б. „кирь“? (Рукоп. дрь).

ѡбѣда, а по ѡбѣдѣ Іѡанъ Царъ Інъдійскій.

а на кождый денъ ꙗ самъ литꙋргію слꙋжꙋ Милостивомꙋ Богꙋ, а слꙋжатъ со мною м҃ Архимандритовъ м҃ Игꙋменовъ, ѡпрочъ поповъ и диꙗконовъ. в той Церкви премꙋдрость Божиꙗ т҃ ѡргаѡ граютъ, т҃ прегꙋдцовъ играютъ, до насъ до ѡлтарꙗ голосъ не доходитъ. Толко слышымъ аггелское пѣние. І диꙗконовъ краснопѣвцевъ, которыи (к. 108 відв.) близъ ѡлтарꙗ стоꙗтъ и слꙋжатъ Милостивомꙋ Богꙋ.

а пойдꙋ ꙗ за столъ свой, и поидꙋтъ предомною вı҃ Царей, вı҃ Кролевъ, жолнѣрей нѣстъ числа, единъ Богъ вѣстъ свое создание свое, а тіи люде а тіи люде (sic) садꙗтсꙗ за стꙋлъ мой.

а по средѣ моего двора Царскаго естъ м҃ столовъ стоꙗтъ златыхъ, ꙋ кождого стола по

лї — опущені глави: — кінець 1-й, 2—5 і частина 6-й).

в тої же палате ѡбѣдаю сам а со мною ї ѡбѣдают. ı҃ црей. и ı҃. патроарховъ. вı҃. мітрополитовъ ї м҃ еппковъ. и р҃ диаконовъ. и м҃ повцев ѿ криланиковъ и т҃ князей. н҃ королевъ а сто оу мена ставеть з҃ црей и з҃ королей

есть же средин нашег двора стоит сорок столповъ сребраных позлощеных а и в кажном стол-

м: к8лецъ, а 8 кождого колца по м коній, а ты людемъ посредѣ моего двора ꙗсти и пити досытъ бываетъ.

а росходитсѧ въ мене Царя Iωанна на кождыи денъ за моимъ столо попр8 м бочокъ а по м бочокъ шафран8 и по м бочокъ мед8 ωпрочъ инны ѕелій до заправъ розмаитыхъ речій. еще разходитсꙗ к мене по м бочокъ вина бѣлаго т бочокъ ѿбагрꙗненнаго ωпрочъ воды нѣстъ числа;

така естъ в мене полата в котой (sic) ꙗ жив8 зробленна ѿ злата аравитскаго, покладованаꙗ по 8глахъ дорогимъ камене по 8глахъ самосвѣтлымъ, свѣщи не горꙗ в мене, само сꙗ свѣтꙗ ѿ камене драгаго.

пѣ вковано порокоу колець а оу кожного кольца посоробоу коней. а на тѣхъ коне со мною выездать в поле на всакоу оутѣхоу и за мой столъ сидатса тѣ же люди и цри и короли ї кнзи многи ї опро митропотовъ ї еппокъ.

а перцоу оу мена выходить за ѡбѣ ї за оужиноу на вса днь по четыре телеги.

а инаꙗ полата оу на зѣлана в чисто златѣ в неж осмь стопо чиста злата... а на всѣ стопѣ порагомоу камени сармы какоу лоу в ноції свети а в днь аки зла сїаеть, а к тои пола оу на ѿгнъ не гори...

Ми взяли для порівнання з українським списком сказанія Волоколамський насамперед через те, що він найбільш близький викладом з відомих нам; по друге—як найбільше близький по походженню: в Волокаламськім списку його за-

хіднoруське походженнє виявляєть ся не тільки письмом рукописи, але і багатьма особливостями мови і ортоґрафії.

Аканнє—рагатый, сотворины, кнезей, рака́ (=ряка) і реки, звaздами (=звяздами); відсутність йотації дуже послїдовна і трудно вважати її — виключно ортоґрафичним зявищем (врема, мена, земла, има, садатса і т. д.); отвердїннє р: зращє царя;

Розглядаючи новий список в звязку з західноруським—Волоколамським приходимо до висновку, що український список, як инші, дуже багатий індівідуальними рисами, але в головній части належить до тої ж родини, що і Волокол. Перший епізод читаєть ся однаково в Волок. и в 3-й українській ред., відрізняєть ся лише в способі викладання.

На другий епізод — перелїченнє дарів — в Волок. списку є лиш натяк.

Третїй епізод — порада спродати царство і купити паперу, щоб описати царство Іоана — оповіджено в українському списку виразнїйше і коротше нїж в Волоколамським.

Четвертий епізод — описаннє служби божої, що відправляє цар Іоан, — якого ми не знайшли в руських списках Сказанія. Замість подробиць служби божої в инших списках читаємо описаннє чудес і дивовиж індійської землї, чого в українськім списку нема.

Пятий епізод в украïнскім списку — описаннє обіду і реєстру його учасників — почасти совпадає з Волок. і инш.

Шостий епізод — описаннє столів і двору в українськім списку скорочено.

Семий епизод в українськім списку описаний навпаки далеко докладнїйше, з зазначеннєм кількости шафрану, меду й вина.

Восьмий епізод українського списку — описаннє палати ц. Іоана — вертає нас трохи назад до початку 6-го роздїлу (по Істр.) і повторює, очевидно, описаннє „иншої палати“, але з скороченнями і заміною хитромудрого каміня „сармикакоула“ (карбункула) просто самосвітним дорогим каміннєм.

Таким робом в українськім списку нема опису дивовиж індійської землї, що зявив ся в складнїйшій редакії; нема

опису палати, одра, родинних відносин ц. Іоана. Певніш з усього український список уявляє собою як що не переклад окремої латинської редакції—то скороченнє редакції тексту Волоколамського списку.

Г. Н. Теплов і його „Записка о непорядкахъ въ Малороссіи“.

Року 1857 в 2-м томі „Записокъ о Южной Руси“ П. Куліш надрукував „Записку“ члена „Малороссійской Коллегіи, Г. Н. Теплова, составленную в царствованіе Императрицы Елизаветы Петровны: „О непорядкахъ которыя происходятъ отъ злоупотребленія правъ и обыкновеній, грамотами подтвержденныхъ Малороссіи[1])“.

Звідки одержав він копію „Записки“ Теплова—П. О. Куліш не каже.

Я маю копію „Записки“ Теплова, зроблену в 1850-х роках, одночасово із списком, який виготовлено було для М. О. Судієнка, тодїшнього предсїдателя Київської Комісії для розбору древнїх актів. В сїм списку „Записка“, надрукована Кулїшем, становить тільки другу частину всеї „Записки“ Теплова. Перша, не видрукована П. Кулїшем частина, має назву: „Краткое извѣстіе о началѣ Малороссіи и почему она принадлежитъ къ Великой Россіи“.

Чому Кулїш не надрукував першої частини „Записки“— невідомо.

Список „Записки“, який знаходить ся в моїх руках і який друкуєть ся нижче, має такий заголовок: „Секретнѣйшія примѣчанія нынѣшняго состоянія Малороссіи. Сочиненіе Теплова, члена малороссійской коллегіи. Писано въ царствованіе Елисаветы между 1752 і 1754 годами“.

До сього заголовку є в списку дві примітки. Одна з них після призвища Теплова містить таке поясненнє: „по-

---

[1]) Записки о Южной Руси. Издалъ П. Кулишъ. Томъ второй, Спб. 1857 г. Стор. 169—196.

бочнаго сына архіепископа Феофана Прокоповича". Друга—після слів „члена малороссійской коллегіи" містить в собі різку замітку про „Записку", зроблену Д. П. Трощинським: „весьма пристрастное и произведенное перомъ, желчію напоеннымъ. Примѣчаніе Дмитр. Прокоф. Трощинскаго".

Про сї примітки П. О. Кулїш не згадує нїчого, але примітку, зроблену Трощинським, знав М. О. Максимовичъ, коли писав своє „Письмо къ П. А. Кулішу о Григорьѣ Николаевичѣ Тепловѣ и его запискѣ „о непорядкахъ въ Малороссіи [1])".

Чи був, справдї, Г. М. Теплов побочним сином архієпископа Феофана Прокоповича, чи нї – невідомо. Кажуть, що він був сином грубника при архієрейськім домі в Александро-Невській Лаврі в Петербурзї і народив ся без призвища. Феофан Прокопович дав новонародженому призвище Теплова, натякуючи сим на занятє його батька [2]).

Народив ся Г. М. Теплов 20 листопада (ноября) 1712 р. [3]). Ранїйше вважали за рік його народження 1720 рік, але се була помилка [4]). Феофан Прокопович дуже піклував ся долею хлопчика. Г. М. Теплов виховував ся зпочатку в Алесандро-Невській Лаврі, а потім в Петербурській семинарії. Скинчивши курс він зробив ся вчителем семинарії, а потім був студентом Академії Наук.

Теплов був хлопець здібний. Тому, дякуючи впливу Феофана Прокоповича, його послали за кордон для дальшої освіти.

В Нїмеччинї, куди послали Теплова, він віддав ся вивченню латинської, нїмецької та французької мови; набув солїдні знання і з ботанїки [5]).

---

[1]) Собраніе сочиненій М. А. Максимовича Кіевъ 1876 г. т. I. стор. 545.

[2]) *Helbig* Russische Günstlinge стор. 313. *Бантышъ-Каменскій* Словарь достопамятныхъ людей т. V. стор. 133. *Васильчиковъ* Семейство Разумовскихъ т. I. стор. 15. *В. Г.* Справка о Г. Н. Тепловѣ въ Кіев. Стар. 1887 г. т. XVII стр. 373. *П. Н. Семеновъ* Біографическіе очерки сенаторовъ по матеріаламъ, собраннымъ П. И. Барановымъ „Чтенія въ Общ. ис. и древн. Росс. 1886 г. кн. II стор. 16.

[3]) Чтенія въ Общ. исторіи и древн. 1886 г. II стор. 16.

[4]) *М. Н. Лонгиновъ* Рус. Ст. 1870 г. т. II стор. 194. *В. Г.* Кіев. Ст. 1887 г. т. XVII стор. 373.

[5]) Чтенія въ Общ. исторіи и древностей 1886 г. кн. II стор. 16—17.

Року 1736 Теплов повернув ся до Росії і пристроїв ся в академії наук. Року 1740 його призначено при ній перекладчиком на російську мову, виключно для справ, що науки торкають ся [1]).

Того же 1740 року з Тепловим трапило ся нещастє. Він був замішаний в справу кабинет—міністра А. П. Волинского і мало не потерпів. Теплова обвинувачувано, що він склав родословну, в якій род А. П. Волинского виводив від Рюріка і швагра Дмитра Донського князя Дмитра Волинця. Відвага ї сміливість урятували Теплова. Йому пощастило довести, що він тільки переписав і розмалював родословну на підставі малюнку, складеного Єропкиним. Теплова виправдано і увільнено від одповідальности [2]).

Року 1741 Теплов зробив ся адюнктом академії і коли почала царювати Єлизавета Петровна, став шукати протекції графа Олексія Григоровича Разумовського. Незабаром Теплов став особою, присутність якої була необхідна в домі Разумовського [3]). Коли граф Олексій Разумовський задумав послати свого брата Кирила вчити ся за кордон, гувернером до нього було приставлено Г. М. Теплова яко адюнкта академії, людину розумну, що знала мови і музику [4]). Для керування вихованнєм Теплову дано було спеціальну інструкцію [5]).

З року 1743 до 1745 пробув Теплов з своїм вихованцем закордоном. Зпочатку жили вони в Кеніґсберзї, потім переїхали до Берлїна та Ґетінґена. Наприкінції подорожували по Франції та Італії і в маю 1745 року повернули ся до Петербургу [6]).

Се двохлїтнє пробуваннє гр. Кирила Разумовського закордоном укупі з Тепловим зблизило їх. Гр. К. Г. Разу-

---

[1]) Чтенія, стор. 17. *Васильчиковъ* Семейство Разумовскихъ т. I, стор. 15. Кіев. Старина 1887 г. т. XVII стор. 169 и 373.

[2]) Чтенія въ Общ. Исторіи и древностей 1886 г. кн. II стор. 16— *Васильчиковъ* т. I стор. 15. Кіев. Стар. 1887 т. XVII стор. 374.

[3]) *Васильчиковъ* т. I. стор. 15.

[4]) *Соловьевъ* Исторія Россіи кн. V. (Вид. Обществ. Пользы) стор. 566. Чтенія въ общ. исторіи и древностей 1886, II стор. 17.

[5]) *Васильчиковъ* т. I стор. 24—26.

[6]) Там-же стор. 28, 55, 57.

мовський підпав впливу Теплова на довго, на все житє. Він не міг увільнити ся від сього впливу навіть тодї, коли Теплов ясно робив на не користь свого вихованця.

За рік після повернення, 21 мая 1746 року гр. Кирила Разумовського призначено було президентом академії наук [1]). Десять днів згодом Теплов одержав посаду ассесора при академічній канцелярії [2]). Його роля в академії була велика „Президент наш добрий, тільки довірив ся Теплову"—каже в однім листї до І. Шувалова Ломоносов [3]). Теплов в відомих академічних сварках середини XVIII в. був проти Ломоносова укупі з Шумахером [4]). Йому ж з Шумахером належить зладженнє першого статуту академії. Статут був зладжений без участи професорів, викликав серед них цїлу бучу. Імператриця Єлисавета Петровна підписала його 24-го липня (юля) 1747 [5]). Заряджуючи справами Академії, Теплов обраний був почесним членом її, а 28 липня (юля) 1747 р. його призначено членом академічного зібрання. По старшинству він вважав ся перед усїма академиками першим після Шумахера [6]).

Року 1750 гр. К. Г. Разумовського обрано гетьманом України [7]). Їдучи на місце своеї нової служби гр. К. Г. Разумовський взяв з собою і свого ментора. Імператриця звелїла Теплову бути завжди при гетьмані в такім званні, яке надасть йому сам гетьман [8]). Приїхавши до Глухова, резіденції гетьмана, Г. М. Теплов зробив ся правителем гетьманської канцелярії. В дїйсности ж, як зауважив А. А. Васильчиков, Теплов був „полїтичним директором, інспектором, адміністратором і ментором ясновельможного" [9]).

Вже під час в їзду гетьмана до резіденції, Г. М. Теплов грав головну ролю. Він їхав попереду гетьмана в багатій

---

1) *Васильчиковъ* т. I стор. 79.
2) Там-же стор. 82 Чтенія, 1886, II стор. 18.
3) *Васильчиковъ* I стор. 86.
4) Там-же I стор. 84, 182.
5) Там-же I стор. 87.
6) Чтенія въ Общ. ист. и дрв. 1886, II стор. 18.
7) *Соловьевъ* Исторія Россіи Кн. V стор. 625.
8) *Соловьевъ* Исторія Рос. кн. V стор. 707. *Васильчиковъ* т. I стор. 148.
9) *Васильчиковъ* т. I стор. 152.

кареті і на окремій подушці держав пожаловану грамоту. Сам же Теплов прочитав сю грамоту у голос „перед усїм народом“ [1]). По сїм Теплов став фактичним правителем Малоросії [2]). Гр. К. Г. Разумовський мало цїкавив ся справами свого рідного краю. Дитиною його вивезли звідти і виховано з нього людину, духовно чужу свому рідному краю. Він далеко стояв від інтересів і від житя своїх земляків; майже зовсїм не знав їх. Він виріс в придворній петербурській атмосфері, жонатий був з Наришкіною і прикро почував себе на Україні; поривав ся до двору в Петербурзї і користував ся з кожної нагоди, щоб поїхати в столицю. Там він звичайно засижував ся довго, вповні віддавав ся придворному житю, що мало часу зоставляло для занятя малоросійскими справами.

При таких умовах вповнї зрозуміла та величезна роля, яку грав в справах Малоросії Г. М. Теплов. На всїх проєктованях і реформах в Малоросії за гетьманства гр. К. Г. Разумовського, без сумнїву, лежить печать його участи [3]).

Їдучи з гетьманом в Малоросію, Теплов попереду постарав ся познайомитись з малоросійскими справами. Він приїхав через се людиною більш—меньш знайомою з краєм [4]). Се робило його становище на Україні більш міцним і значним. Теплов відразу, без великих перешкод міг увійти в курс малоросійских справ.

Теплов лишив ся при гетьмані до 1761 року. Він звичайно проважав гетьмана у всїх подорожах і по Малоросії і до Петербургу. Хоч иноді він лишав ся на Україні, коли

---

1) *Васильчиковъ* т. I стор. 151. *Бантышъ-Каменскій* Исторія Малой Россіи изд 4-е стор. 456. *Ригельманъ* Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи VI, 14.

2) Щоб уникнути непорозумінь, вважаю за потрібне зазначити, что під назвою України я розумію теріторію, на якій протекало історичне життє всього українського народа. Що ж до назви „Малороссія“, то вона охоплює частину теріторії України, яка остала ся за Росією по Андрусовському миру 1667 р. Назва „Малороссія“ прикладалась до сеї теріторії офіціяльно. Під сею назвою вона відома була, як автономна область, яка входила в склад Російської держави. Звідси права і привилеї, якими користувала ся область, повинні називати ся і справдї називали ся „малоросійськими“.

3) Чтенія въ Общ. ист. и дрв. 1886, II стор. 18. *Васильчиковъ* т. I стор. 153, 180, 191, 260 и др.

4) *Васильчиковъ* т. I стр 115, 153.

гетьман був в Петербурзї. В такім випадку Теплов немов би заступав гетьмана і підписував навіть ордери. Коли ґенеральна канцелярія почала якось відмовляти ся видавати підводи по подорожним, підписаним Тепловим, гр. К. Г. Разумовський зробив їй нагану[1]).

23 жовтня (октября) 1761 року Теплов у останнє виїхав з гетьманом до Петербургу[2]) і більше вже не вернув ся на Україну в попереднїм своїм званнї. Його задержали в Петербурзї важні подїї, що зайшли в сей час у внутрішнїм житї Россії. Вони дали новий напрямок службовій дїяльности Теплова. Сї же подїї задержали у Петербурзї і гетьмана. Гр. К. Г. Разумовський повернув ся на Україну тільки 4 липня (іюля) 1763 року.

Невдовзї по приїздї гетьмана з Тепловим до Петербургу 25 грудня (декабря) 1761 року померла імператриця Єлисавета Петровна. За панування Петра III Теплов мало не потерпів серіозно. Архітектор гетьмана француз Валуа подав на нього донос, обвинувачуючи Теплова, наче б він говорив неповажливі слова про імператора. Теплов був арештований. Заступництво гетьмана, проте, урятувало його. Теплов навіть одержав чин „дѣйствительнаго статскаго совѣтника“ і був зроблений голштинським камергером, але йому, проте, звелено було зоставати ся у відставцї[3]).

Гетьман і Теплов прилучили ся до партії Катерини[4]). Маніфест про вступ її на трон був складений Тепловим і завчасу, з наказу гр. К. Г. Разумовського, видрукований в друкарнї академії наук[5]).

Теплов укупі з Олексієм Орловим і князем Ф. С. Барятінским був у дворцї в Ропші під ту хвилю, коли Олексїй Орлов задавив там імператора Петра III. На Теплова укупі з Олексієм Орловим і кн. Барятінским падає, таким робом,

---

[1]) *Васильчиковъ* т. I стор. 161, 180, 181 и др.

[2]) Дневныя записки малорос. подскарбія генерал. Якова Марковича М. 1857 г. т. II стор. 376.

[3]) *Васильчиковъ* т. I стор. 193—294. Чтенія въ Общ. Ист. и древн. 1886 г. кн. II стор. 19. *Соловьевъ* Исторія Россіи (вид. „Общ. Пользы“) кн. V стор. 1324.

[4]) *Васильчиковъ* т. I стор. 291 і далї.

[5]) *Васильчиковъ* т. I стор. 297—298.

весь тягар злочину в Ропші [1]). Теплов по сїм написав манїфест 6 липня (іюля) 1762 р., в якім було оповіджено обставини вступу на трон Катерини II і зроблена дуже гостра оцїнка царювання Петра III [2]).

За свої заслуги під час перевороту Теплов одержав доволї велику грошову нагороду. Тодї же він знов був прийнятий на службу і зробив ся одним з головних дїячів у власнім кабінетї імператрицї [3]); 1 квітня (апріля) 1763 року йому офіціально повелено бути при власних справах імператрицї. Се становище відповідало сучасній нам посадї статс-секретаря. 9 липня (іюля) 1768 року Теплова зроблено було сенатором. Помер він 30 марта 1779 року і похований в Александро-Невській Лаврі [4]).

Г. М. Теплов був, без сумнїву, людиною дуже розумною, освіченою і гарним господарем. Є в нього і кілька друкованих праць [5]). Його маєток Молодово в Кромськім повітї Орловської губ. був чудово уряджений. Там був архив і велика біблїотека [6]). Державні справи не захопили вповнї Теплова. Все своє житє він зберіг цїкавість до науки і знання, цїкавив ся академією наук. Теплов пильно працював, між иншим, над питанєм про заснованнє в Батуринї унїверситету на взірець нїмецьких [7]). Відомий генеральний підскарбій Яків Маркович не раз говорить в своїх „Дневних Записках“, що він розмовляв з Тепловим про книжки, або давав

---

1) *Васильчиковъ* т. I стор. 299.

2) Чтенія въ Общ. ист. и древн. рос. 1886 г. кн II стор. 19—20.

3) Там-же стор. 20.

4) Житєпис Теплова не є нашим завданєм. Відомости про його службу а також деякі дані з його життя можно найти в ст. П. Н. Семенова: „Біографическіе очерки сенаторовъ“ в „Чтеніяхъ въ Общ. истор. и древ“. 1886 кн. II. стор. 16—25. М. Н. Лонгиновъ. Гр. Ник. Тепловъ въ Рус. Ст. (1-вид.) 1870 т. I стор. 184—197; в Кіев. Стар. 1887 р. т. XVII стор. 169—172: 372—377 і в Кіев. Ст. 1888 т. XXIII 2-й від. стор. 84—96 (ст. І. М. Каманина). Більш рання лїтература про Теплова вказана в ст. П. Н. Семенова.

5) Їх вказано в ст. М. Н. Лонгинова в Рус. Стар. 1870 г. кн. II. стор. 196—197.

6) Чтенія въ Общ. ист. и древн. рос. 1886 г. кн. II стор. 24. Рус. Ст. 1870 г. кн. II стор. 195.

7) *Васильчиковъ* т. I стор. 260 і далї., 279.

їх йому, коли Теплов жив у Глухові[1]). Ще до переїзду на службу на Україну Теплов, оскільки се було можливо, знайомив ся з країною. Ми маємо листи Теплова 1770-х років, які показують, що незадовго перед смертю Теплов цікавив ся історією України і просив дістати йому якийсь „Журналъ малороссійскій бывшихъ дѣлъ до гетьмана Богдана Хмельницкаго“ [2]). Бантиш-Каменський говорить, що Тепловим були зібрані цікаві відомости про Малоросію, які він передав Івану Єлагину [3]).

З боку морального сучастники ставили Теплова дуже низько. Тут вони, очевидно, не помилялись.

З особливим недовірєм і підозрінєм ставила ся до Теплова мати гетьмана стара Наталя Демянівна. Одного разу, оповідає автор „Исторіи Руссовъ“, гетьман був у Чернигові і обїздив верхи з численним почотом городові укріплення. Біля головного кріпосного бастіону коло церкви св. Катерини, вітер зірвав з нього блакитну стяжку ордена Андрія Первозваного. Теплов підхопив її і хотів надїти на гетьмана, але той зімняв її і сунув до кешені. Народ якось спеціяльно почав поясняти сю пригоду. Чутки про неї дійшли до матери гетьмана і вона, як жінка забобонна, кілька разів вмовляла сина віддалити від себе Теплова, не слухати його порад і віщувала „неминучі йому нещастя від сього порадника і його порад“ [4]). Разумовський, проте, не послухав ся.

Ломоносов називав Теплова „коварником“ і бачив нещасте академії в тім, що президент, людина доброї вдачі і волї, був під впливом Теплова [5]). Канцлер Бестужев-Рюмін, що впав в кінцї царювання Єлисавети Петровни, дуже неприхильно ставив ся до Теплова і обвинувачував його в

---

1) Дневныя записки генер. подскарбія Якова Марковича М. 1859 г. т. II. стор. 302, 303, 359 и др.

2) Краткое историческое описаніе о Малой Россіи до 1765 года. (Чтенія въ Обществѣ ист. и древностей 1848, II), стор. 53.

3) *Бантышъ-Каменскій* Історія Малой Рос. изд. 4-е, Кіевъ, 1903 г. стор. 593 прим. 241.

4) Исторіи Руссовъ М. 1846 г. стор. 242. *Бантышъ-Каменскій* Исторіи Малой Россіи (4-е изд.). Кіевъ, 1903 стор. 594 прим. 253. *Васильчиковъ* т. I стор. 161—162.

5) *М. А. Максимовичъ* Собраніе сочиненій т. I стор. 546. *Васильчиковъ* т. I, стор, 86, 107, 186 і далї.

тайних доносах[1]). Кажуть, що Теплов подав гетьману Разумовському думку домагати ся спадкового гетьманства в своїм роді, а потім скористував ся сим для знищення гетьманства на Україні[2]). Коли гетьман по сїм зявив ся при дворі, Теплов, як оповідає автор „Исторіи Руссовъ“, зустрів його з розкритими обіймами і розцїлував його. Ґр. Г. Орлов, що був при сїм, характеризував се поводженнє Теплова словами: „і лобза єго же предаде“[3]).

Гельбіґ у своїй книзї „Russische Günstlinge“ переказує чутку, що спробу Мировича увільнити Івана Антоновича з Шлїсельбургу устроїв Теплов, бажаючи таким способом усунути єдиного претендента на російський престол, занятий Катериною II[4]). Розуміеть ся чутка ся не була заснована на реальнім ґрунтї. Вона цїкава тільки для характеристики поглядів сучасників на Теплова, як на людину підступну, від якої можна було всього чекати.

З огляду на посвідчення сучасників не можна не згодитись з характеристикою, яку дав Теплову відомий російський історик С. М. Соловйов. „Теплов—людина неморальна, смілива, розумна, здібна гарно говорити і писати“[5]).

В своїй „Запискѣ о непорядкахъ“ Теплов указує на зубожіннє казаків і захвати земель у них старшинами. М. О. Максимович зауважив уже, що Теплов писав про се гарно, але сам, уряджуючи свою Тепловку в пирятинськім повітї на березї Оржицї, поводив ся так само. Сусїдні козаки з його наказу возили йому цеглу з Києва[6]). Теплов подав думку про закріпощеннє селян на Україні[7]) В своїй „Записцї“ він горяче повставав проти вільного переходу українських обивателів. Українське селянство Теплов описував при сїм самими темними фарбами, як пяниць, ледарів і жебраків, які мало не мруть з голоду.

Видаючи уперше „Записку“ Теплова, П. О. Кулїш дуже ідеалїзував Теплова і його відношеннє до України. З

---

1) *Соловьевъ* Истор. Росс. (вид. Общ. Пользы) кн. V стор. 633, 1041.
2) Исторія Руссовъ стор. 254.
3) Исторія Руссовъ стор. 255.
4) Чтенія въ Общ. ист. и древ. 1886 кн. II стор. 21.
5) *Соловьевъ* Исторія Россіи кн. V стор. 1324.
6) *М. А. Максимовичъ* Собраніе сочиненій т. I стор. 560.
7) *М. Н. Лонгиновъ* въ Рус. Ст. 1870, II стор. 194.

його слів виходить, що Теплов любив Україну[1]). Нам не треба зупиняти ся тут, щоб збивати думку Куліша. Блискуче і з великим фактичним обґрунтованнєм збив її вже М. О. Максимович[2]). Теплов, без сумніву, ворожий був до України і її народу. В однім з листів до князя Щербатова Теплов пише, что шваґер його С. О. Неплюєв „скучилъ быть членомъ въ малороссійской коллегіи, сидя съ дураками малороссійскими и ябедниками, черезъ шесть лѣтъ“[3]). Се, в кожнім разї, не говорить про прихильність і любов Теплова до „малоросіянців“.

М. О. Максимович вповні правильно зауважає, що „Записка“ написана Тепловим не через симпатію до України[4]).

Коли і з якого приводу написано її?

Заголовок „Записки“, наведений в виданні Куліша, відносить складеннє її до царювання імператриці Єлизавети Петровни. Список, що находить ся у мене і друкуєть ся низче, вказує що „Записка“ скомпонована між 1752 і 1754 роками. Але сї дати не правильні. В тексті наводить ся число козаків, взяте з ревізії 1756 року. Звідси видно, що „Записка“ складена не ранїйше 1757 року. На се вказує і М. О. Максимович[5]).

Заголовок „Записки“ не належить Теплову. Його дав пізнїйше хтось инший. Той, хто надписував заголовок „Записки“, не знав вже гаразд ні її автора, ні умов, при яких вона зявила ся. В заголовку Теплов зветь ся членом малоросійської колеґії. Теплов ніколи ним не був, та і самої малороссійської колеґії за часів Єлисавети Петровни, до яких зачислено складеннє „Записки“, не істнувало. Очевидно, заголовок зроблено навманя.

Коли його зроблено, не можно точно сказати. Може в кінці XVIII, або в початку XIX в., коли був живий ще Д. П. Трощинський († 1827 р.), який зробив, як відомо, примітку до заголовку, в якій охарактеризував „Записку“ Теплова як „произведеніе весьма пристрастное и произведенное перомъ, желчію напоеннымъ“.

---

1) Записки о Южной Руси т. II стор. 171.

2) *Максимовичъ* Собраніе сочиненій т. I стор. 516 і далї.

3) Кіев. Ст. 1888 т. XX вид. II стор. 22.

4) *М. А. Максимовичъ*. Собраніе соч. т. I. стор. 547.

5) Там-же стор. 548.

В кожнім разї заголовку „Записки“ не можна надавати характеру історичного свідоцтва. Він містить невірні вказівки. Проте, засновуючись на нїм, дослїдувачі залїчують звичайно складеннє „Записки“ до часів царювання Єлисавети Петровни[1]). Тільки С. М. Соловйов думав инакше. На його думку нема нїяких підстав залїчувати „Записку“ Теплова до часів Єлисавети Петровни[2]). Соловйов залїчує її до початку царювання Катерини II, коли почала ся на Українї аґітація на користь спадкового гетьманства в родї Разумовського і коли Теплов, значить, був уже в Петербурзї[3]).

Припущеннє Соловйова дуже правдоподібне. За часів Єлисавети Петровни не піднїмало ся питаннє про скасуваннє гетьманства і окремого ладу України; не було мови про такі реформи, які б в ґрунтї змінили весь український полїтичний лад. Не було потреби тодї в записцї, подібній до „Записки“ Теплова, як що припустити, що ініціатива її написання йшла з гори, від правительства. Припустити ж, що „Записка“ була написана Тепловим за часів Єлисавети Петровни з його власної ініціативи, не можно. Теплов був тодї ще незначною людиною. Доля його вповнї залежала від гетьмана. Ледви чи зважив ся б він, поминувши гетьмана, звернути ся до Петербургу з окремою „Запискою“ про непорядки в Малоросії.

Инакше стояла справа на початку царювання Катерини. Дякуючи ролї, яку Теплов відограв в днї вступлення Катерини II на трон, він досяг самостійного, впливового становища, став статс-секретарем Катерини. Рахувати ся з думкою гетьмана не треба було. До того ж імператриця висловлювалась за централїстичну полїтику і вороже ставила ся до самостійних прав та привелеїв окремих областей. Погляди її були висловлені рішучо в відомій інструкції ґенерал-прокуророви Вяземскому. „Малая Россія, Лифляндія и Финляндія“, говорить ся в однім з параґрафів сеї інструкції, „суть провинціи, которыя правятся конфирмованными имъ привилле-

---

1) *Кулішъ* Записки о Южной Руси т. II стор. 169. *М. А. Максимовичъ* Собраніе сочиненій т. I стор. 548. *Н. Ригельманъ* въ „Рус. Бесѣдѣ“ 1857. кн. IV Критика, стор. 12.

2) *Соловьевъ* Исторія Россіи (вид. Обществ. Пользы) кн. VI стор. 33.

3) Там-же стор. 30.

гіями; нарушить оныя отрѣшеніемъ всѣхъ вдругъ весьма непристойно-бъ было; однако-жъ и называть ихъ чужестранными и обходиться съ ними на такомъ же основаніи—есть больше, нежели ошибка, а можно назвать съ достовѣрностью глупостью. Сіи провинціи, такъ-же Смоленскую, надлежитъ легчайшими способами привести къ тому, чтобъ онѣ обрусѣли и перестали бы глядѣть какъ волки въ лѣсу. Къ тому доступъ весьма легкій, если разумные люди избраны будутъ начальниками въ тѣхъ провинціяхъ. Когда же въ Малороссіи гетмана не будетъ, то должно стараться, чтобы вѣкъ и имя гетмановъ исчезло, не токмо-бъ персона какая была произведена въ оное достоинство" [1]).

С. М. Соловйов думав, що складеннє „Записки Теплови" носить офіціяльний характер. До нього просто звернув ся уряд як до особи, що знає Малоросію, і просив скласти записку про непорядки в нїй. Теплов і написав [2]). До такої думки, здаєть ся, прихилив ся і М. Ригельман, коли розглядав в „Русской Бесѣдѣ" записку Теплова [3]). Припущеннє про офіціяльне чи радше офіціозне походженнє записки Теплова дуже правдоподібне. Утвердити ж сього з певністю ми не можемо. Немає фактів, які б були опубликовані і які можна було б навести на потвердженнє сеї думки. Посередно проте, вона потверджуєть ся тою першою частиною „Записки", яку чомусь опустив Кулїш, і яка друкуєть ся тут уперше.

„Прежде нежели разсуждается о способахъ, черезъ которые бы привести въ лучшій порядокъ Малороссію—читаємо там, нужда сего дѣла требуетъ: *первое* кратко показать, что народъ малороссійскій, въ 1654 году добровольно пришедшій въ подданство подъ державу всероссійскую, по свидѣтельству достовѣрныхъ лѣтописцовъ россійскихъ, есть издревле прямо россійскій, а по слабости только тогдашнихъ силъ великихъ князей кіевскихъ отщетившійся; *второе*, показать также надлежитъ, каковыя въ семъ народѣ теперь происходятъ злоупотребленія правъ ихъ и обыкновеній, грамотами под-

---

[1]) Чтенія въ Общест. исторіи и древн. Россійскихъ 1858 года кн. I стор. 104.

[2]) *Соловьевъ* Исторія Россіи (вид. Общ. Пользы) кн. VI стор. 30.

[3]) Рус. Бесѣда 1857 г. кн. IV Критика стор. 12.

твержденныхъ, которыя внутренно сей народъ разоряютъ и время отъ времени въ несостояніе приводятъ, а государственный интересъ отъ того ущербъ не малый пріемлетъ“.

Перша частина „Записки“, як я вже казав, невидрукована Кулїшем, має заголовок: „Краткое извѣстіе о началѣ Малороссіи и почему она принадлежитъ къ Великой Россіи“. Вона має на метї показати, що Малоросія здавна, від Володимира Св., була землею російскою, шо козаки се російські люде, а гетьмани і вся старшина малоросійска були зрадниками, „доколѣ государь императоръ Петръ Великій не предпринялъ удобо-возможныхъ мѣръ къ отвращенію неспокойствъ въ малороссійскомъ народѣ разными явными и скрытыми учрежденіями“. Друга частина „Записки“, надрукована Кулїшем, містить в собі вказівки що до деякихъ „непорядковъ въ Малороссіи“. Теплов говорить, що сих непорядків можно зазначити ще багато—„надлежитъ только заглянуть въ теченіе ихъ судовыхъ дѣлъ, въ произведеніе государственныхъ привилегій и во внутреннюю ихъ собственную экономію“. Петро I їх добре бачив, але не встиг багато зробити; він поклав лише початок для знищення непорядків; „времени не доставало то привести въ порядокъ, что исподволь дѣлать надлежало; а между тѣмъ смерть сего великаго монарха застигла, и больше никто о томъ не мыслилъ“.

Новини, які завів Петро I в управі України, були прямим ламаннем малоросійських привилеїв. Теплов в своїй „Записцї“, хоч і не прямо, рекомендує і на далї таку полїтику. Такий погляд висказано було і ранїйше, як я вже вказав, в інструкції Катерини II генерал-прокуророви Вяземскому.

Думка Теплова, таким робом не була самостійною. „Записка“ його були уґрунтованнем офіціяльного погляду на полїтику що до Малоросії.

Як же уґрунтовано сей погляд у Теплова?

Кулїш, як відомо, був захоплений і особою Теплова і його запискою. „Въ Запискѣ Теплова, говорить Кулїш,— не видно никакой злобы. Тепловъ любилъ Малороссію... Записка его дышетъ желаніемъ общей пользы, въ томъ смыслѣ, какъ онъ, по своему времени, понималъ общую пользу. Но для насъ она гораздо интереснѣе въ другомъ отношеніи. Намъ дороги замѣчанія современника объ общественномъ устройствѣ Малороссіи въ гетманство Разумовскаго,

о взаимныхъ отношеніяхъ ея сословій, о неограниченномъ господствѣ права сильнаго между ея жителями, о хищности старшинъ и пановъ и о причинахъ матеріальнаго упадка низшихъ сословій. Записка Теплова обнаруживаетъ передъ нами внутренюю испорченность административныхъ формъ, извѣстныхъ намъ подъ именемъ гетманщины и естественную необходимость ихъ измѣненія“ [1]). Гетманщина съ одной стороны представляла безпрепятственное поприще для всякаго рода злоупотребленій власти и силы, съ другой—была школою ябедниковъ и сутягъ, которыхъ расплодилось въ ней множество... Только одинъ человѣкъ возвысилъ свой голосъ въ пользу большинства малороссійскаго населенія и старался, по мѣрѣ своего разумѣнія, раскрыть причины его матеріальнаго упадка, но и того слѣпая исторія нашего края записала въ число враговъ его“ [2]).

Погляд Куліша поділяв і Костомаров в своій рецензії на „Записки о Южной Руси“. Тепловъ,—говорить Костомаров, былъ одинъ изъ тѣхъ великороссіянъ, которые въ XVIII вѣкѣ служили въ Малороссіи и которыхъ не терпѣли малороссійскіе старшины, ибо не видѣли въ этихъ господахъ сочувствія къ отдѣльному бытію Малороссіи, какъ политическаго тѣла. Конисскій [3]) заклеймилъ его память, сравнивъ съ Іудою—предателемъ. Вслѣдъ за нимъ малороссійскіе историки представляютъ Теплова питавшимъ злобу къ Украинѣ. Оказывается, что это былъ истинный ея другъ, любившій ее болѣе, чѣмъ гетманы и полковники. Въ своей запискѣ онъ раскрываетъ предъ правительствомъ черныя стороны тогдашняго порядка, въ особенности своеволіе старшинъ и богатыхъ фамилій, обманы въ свѣдѣніяхъ, доставляемыхъ правительству, кривосудіе, безпорядки въ гражданской жизни, угнетеніе простаго класса, несовмѣстимость самихъ законовъ съ требованіемъ времени. Правда, Тепловъ не всегда отрѣшается отъ предразсудковъ вѣка, воспитанія и мѣсторожденія, но, тѣмъ не менѣе, это человѣкъ искренній,

---

[1]) Записки о Южной Руси т. II стор. 171.

[2]) Там-же стор. 174.

[3]) *Костомаровъ* думавъ, що Георгий Кониський був автором „Исторіи Руссовъ“.

проникнутый любовью къ народу, къ правдѣ, къ законности, къ общему благу“ [1]).

Одночасово з сими прихильними Теплову і його Записці думками Мик. Ригельман і Максимович в одній тій самій четвертій книзї „Русской бесѣды“ за 1857 р. взяли ся до критики записки Теплова і висловили думки, прямо противні тим, які були висловлені Кулїшем та Костомаровим [2]).

М. О. Максимович дуже докладно розібрав „Записку“ Теплова і думку Кулїша про нього. Свої уваги Максимович уґрунтував фактами, і після появлення статї його не може бути двох думок про „Записку“ Теплова. Вона дає тенденційне освітленнє фактів, часто неправдивих, і продиктована зовсїм не любовю до України, як се твердив Кулїш.

М. Ригельман в своїх поглядах на „Записку“ дуже близько але самостійно, підходить до Максимовича. „Записка“, на його думку, „вызвана желаніемъ угодить, какимъ-нибудь сильнымъ людямъ того времени, или личнымъ раздраженіемъ. Лицемѣрное побужденіе отразилось на искаженіи фактовъ, умышленныхъ ошибкахъ, одностороннемъ, пристрастномъ изображеніи и въ самомъ тонѣ и складѣ всей „Записки“ [3]) На думку Ригельмана, „не желаніе добра краю, а духъ чиновничій диктовалъ Теплову его сочиненіе [4]). В „Записцї“ виявив ся „бюрократическій взглядъ на явленія общественной жизни“. „Мнѣнію Теплова о тогдашнемъ устройствѣ и положеніи Малороссіи нельзя придавать никакой цѣны“ [5]).

Як історичне жерело для пізнання сучасного Теплову становища України, записка його, таким робом, не має значіння. Се довели М. Максимович і М. Ригельман. Записка має інтерес і значіннє з другого боку. Вона допомогла угрунтованню того тенденційного бюрократичного погляду на Україну

---

[1]) Отечеств. Записки 1857 г. т. 114 Отд. II. Критика и Библіографія стор. 16.

[2]) Рус. Бесѣда 1857 г. кн. IV критика стор. 1--22 и 61—78. Статя М. О. Максимовича передрукована в I т. його „Собранія сочиненій“ стор. 545—564.

[3]) Рус. Бес. 1857 г. кн. VI Критика стор. 12.

[4]) Там-же стор. 20.

[5]) Там-же стор. 20—21.

який врештї привів до знищення автономного малоросійського устрою, до знищення переходів селян і до його закріпощення і до заведення російських порядків.

Тенденційний погляд на повну дезорґанїзацію малоросійського ладу, на моральний упадок українського народа і суспільности, погляд, подібний до висловленого в записцї Теплова,—ми знаходимо і в записцї гр. П. О. Румянцева про те, що треба мати на увазї при складаннї інструкції депутатови, вибраному від „малороссійской коллегіи“ [1]) і, нарештї в наказї від малоросійской колеґії свойому депутатови [2]).

Тому можно думати, що „Записка“ Теплова не пройшла без слїду і для утворення поглядів гр. П. О. Румянцева на автономний устрій Малоросії.

Не будучи, таким робом, історичним жерелом для дослїджування становища України в другій половинї XVIII в.— „Записка“ Теплова для історика має великий інтерес ідейний, як памфлєт, і до того офіціозний, який мав на метї посунути державну полїтику в напрямї знищення автономного ладу в лївобережній Українї, се б то в Малоросії. В сїй справі „Записка“ Теплова, без сумнїву, не пройшла без слїду. В історії знищення автономії Малоросії вона відограла свою ролю.

---

[1]) Чтенія въ Обществѣ лѣтописца Нестора Кіевъ 1891 кн. V т. III стор. 100 і далї.

[2]) Чтенія въ Общест. исторіи и древностей 1858 г. кн. III стор. 51—70 и въ Сборникѣ Рус. Импер. Общества т. 107.

Секретнѣйшія примѣчанія нынѣшняго состоянія Малороссіи.

Сочиненіе Теплова[1]), Члена Малороссійской Коллегіи[2]). Писано въ царствованіе Императрицы Елизаветы между 1752 и 54-ми годами.

Прежде нежели разсуждается о способахъ, чрезъ которые бы привести въ лучшій порядокъ Малороссію, нужда сего дѣла требуетъ: *первое,* кратко показать, что народъ Малороссійскій, вь 1654-мъ году добровольно пришедшій въ подданство подъ державу Всероссійскую, по свидѣтельству достовѣрныхъ Лѣтописцовъ Россійскихъ, есть издревле прямо Россійскій, и по слабости только тогдашнихъ силъ Великихъ Князей Кіевскихъ отщетившійся; *второе,* показать также надлежитъ, каковыя въ семъ народѣ теперь происходятъ злоупотребленія правъ ихъ и обыкновеній, грамотами подтвержденныхъ, которыя внутренно сей народъ разоряютъ и время отъ времени въ несостояніе приводятъ; а государственный интересъ отъ того ущербъ не малый приемлетъ.

Краткое извѣстіе о началѣ Малороссіи, и почему она принадлежитъ къ Великой Россіи.

1-е.

При самодержавіи Великаго Князя Владиміра Кіевскаго, о Козакахъ, нижé Малороссійскихъ, нижé Запорожскихъ никакого свѣдѣнія не было; но всё то, что Малороссіею нынѣ называемъ, было Великое Княженіе Кіевское, которое отъ раздѣла въ наслѣдство дѣтямъ его и ихъ междоусобія изчезать начало, а Батыемъ, Ханомъ Татарскимъ, почти въ

---

[1]) Побочнаго сына Архіепископа Ѳеофана Прокоповича.

[2]) Весьма пристрастное и произведенное перомъ, желчію напоеннымъ. *Примѣчаніе Дмит. Прокоф. Трощинскаго.*

конецъ уже разорено; съ котораго времени Татары въ Кіевѣ и въ другихъ тамошнихъ городахъ Россійскихъ Князей на княженіе возводили и низвергали, доколѣ Гедеминъ, Князь Литовскій, 1340-мъ году отъ Рождества Христова, побѣдою надъ рѣкою Ирпенью, городъ Кіевъ и всѣхъ потомъ Русскихъ Князей себѣ покорилъ.

2-е.

По совершенномъ завладѣніи Поляками всей Червленной Россіей, и городомъ Кіевомъ, яко столичнымъ, въ которомъ они Намѣстниковъ своихъ содержали, можно положить начало Козаковъ Запорожскихъ, (ибо отъ сихъ и всѣ Малороссійскіе Запорожскими козаками, даже до конца прошлаго вѣка, назывался, а въ канцеляріяхъ великороссійскихъ и по нынѣ они такъ именуются): что учинилося около 1340 году отъ Рождества Христова. Въ сіи времена завоеваны Поляками бывшіе Россійскіе люди, и, опасаясь чужой власти, а паче претерпѣвая порабощенія въ жизни, утѣсненія въ вѣрѣ, принуждены были жилища свои оставлять и селиться выше и ниже пороговъ по рѣкѣ Днѣпру; и чѣмъ больше чужое владѣніе было тягостно симъ завоеваннымъ людямъ Россійскимъ отъ Поляковъ, тѣмъ паче они принуждены были за порогами искать себѣ убѣжища и соединяться съ тамошними переселенцами. Безпрестанные поиски въ таковыхъ обстоятельствахъ отъ Поляковъ, или паче владѣтелей надъ своими, по тогдашнему, бѣглецами; а при томъ, когда они усилились числомъ и силою, нападенія отъ сосѣдственныхъ Поляковъ, Литовцевъ, Татаръ и Турковъ приводили сей народъ Россійскій отъ времени до времени къ воинской привычкѣ и храбрости, хотя они въ томъ прежде воспитываны и не были. Что сей народъ прямо Россійскій, или Русскій, то, кромѣ выше-помянутаго свидѣтельства, доказывается нарѣчіемъ языка ихъ и произношеніемъ, которое есть прямо Русское, и нѣсколько, по сосѣдству, смѣшанное съ Польскимъ, также закономъ ихъ издревле Греческимъ, Владиміровымъ крещеніемъ въ нихъ введеннымъ, въ которомъ они твердо и по сіе время пребываютъ; да и нигдѣ по исторіямъ не видно того, что-бы они когда-либо отъ онаго отщетилися, но еще паче за оный отъ всѣхъ прочихъ иновѣрныхъ заступались, защищая себя оружіемъ: ибо когда на-

родъ сей управляемъ былъ Великими Князьями Россійскими, яко природными своими, тогда не токмо возмущенія ихъ не было или отдѣленія въ иное переселеніе, но имени Козаковъ по всѣмъ лѣтописямъ не находится.

3-е.

Таковая перемѣна не въ одинъ годъ и не въ одинъ человѣческій вѣкъ дѣлается; но, вѣроятно, что отъ вторичнаго Татарами города Кіева и всѣхъ окрестныхъ мѣстъ разоренія, въ 1415-мъ году, переселенцовъ за порогами еще больше умножилось, такожде въ 1471-мъ году Король Казиміръ четвертый, Ягелловъ сынъ, (который Пруссаковъ и Молдавцевъ въ подданство принялъ), всю Русь съ примѣру Польскаго раздѣлилъ на повѣты, а въ 1516-мъ (въ 1529) году Сигизмундъ первый, Статутъ Княжеству Литовскому далъ, какъ то видно изъ Статута нынѣшняго, разд. 7, арт. 13 пункта 4-го и въ тоже время учредилъ, дабы Русь, (что нынѣ Малороссія), была особливымъ воеводствомъ, называемымъ Русское, которое во всемъ привиллегіями, отъ себя данными, уравнилъ Литовскому, и поставилъ имъ особливаго Гетмана изъ фамиліи Сенаторской Лянкоронскихъ такъ, какъ нынѣ коронный и Литовскій Гетманы въ Польшѣ избраніемъ поставляются; но въ 1576-мъ году Король Стефанъ изъ фамиліи Трансильванскихъ Князей, прозываемыхъ Батори, сіе Малороссійское право, яко новое, со многою отмѣною прежняго, Княжеству Литовскому, поставилъ (разд. 4 арт. 1 пунк. 1) и опредѣлилъ въ Русскомъ воеводствѣ, (что нынѣ Малороссія) старшинъ главныхъ: Обознаго, Судью, Писаря и Асаула, а Гетману вручилъ знамя свое, бунчукъ, булаву и печать. Съ того времени чиновные и управляющіе Поляки, за сравненіе едино съ собою, презирая управляемый ими Малороссійскій народъ, отъ долговременныхъ Татарскихъ разореній оставшійся, въ такое утѣсненіе приводили, что чрезъ многіе лѣта большая часть онаго переселилась въ тѣ дикія мѣста запорожскія, пробавляя себя поисками надъ Татарами, Турками, а паче Поляками; отъ котораго времени та привычка и по нынѣ еще въ Запорожцахъ пребываетъ, (впрочемъ, Запорожскіе жители, не взирали никогда на права Польскія, данныя имъ Королемъ Казиміромъ, а также никакихъ законовъ отъ Поляковъ не при-

нимали, но, по природѣ токмо, хранили законъ Греческій-Православный, который отъ времени Владиміра чрезъ преданіе въ нихъ вкоренился); къ прожитію же ихъ помогала имъ рыбная ловля и звѣриная, которою и нынѣ пробавляются. И такъ оставшіеся жители отъ переселенцовъ въ Руси подъ Польскою державою всю тягость, поневолѣ, сносили до времени Богдана Хмельницкаго, дѣлая многія покушенія чрезъ промыслы своихъ старшинъ, Гетмановъ. Тогда, уповательно отъ времени Казиміра Короля, а паче Стефана Батори, который найбольшіе порядки въ нихъ учредилъ, титулы и чины противъ Польскихъ имъ надалъ, сія Русь, Малороссіи имя, для различія отъ Великой Россіи, получила; а переселенцы, яко живущіе за порогами осталися козаками Запорожскими, но, во время освобожденія отъ ига Польскаго пристали къ Гетману Малороссійскому Богдану Хмельницкому, въ 1653-мъ году, не имѣя уже болѣе опасности отъ Поляковъ, которымъ и по нынѣ отмщенія чинить не перестаютъ, и по коихъ поръ Кіевское Княжество соединено было съ Великороссійскимъ, таковаго различія имени въ Россіи не было.

4-е.

Все вышеписанное утверждается ясно какъ Русскими и Малороссійскими лѣтописцами, такъ и многими чужестранными авторами; изъ чего видѣть можно, что Малороссія не только землями своими и самымъ народомъ есть издревле Россійская, слѣдовательно, ВАШЕМУ ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ, яко преемницѣ Всероссійскаго престола, прежде приступленія ея подъ державу Россійскую, принадлежащая въ подданство.

5-е.

Пребываніе сего народа долговременное подъ владѣніемъ Королевства Польскаго, вкорененныя права и законы сея Республики въ начальствующихъ Малороссійскихъ, которые затверждены были и въ простомъ ихъ народѣ, а при томъ сходное по сосѣдству домашними обрядами житія, вкоренили нѣкоторое предпочтеніе тогда въ Малороссійскомъ народѣ къ Полякамъ предъ Великою Россіею, которое въ первую половину прошлаго вѣка поуступило, понуждаемо налогами на нихъ Польскими. Оные налоги и утѣсненія ни-

когда бы дѣйствія не произвели къ столь великому возмущенію противу Поляковъ въ Малороссійскомъ народѣ, каковое Хмельницкій учинилъ, ежели-бы Поляки не коснулися утѣснять и обращать въ Унію церкви Малороссійскія— Греческія. - Сему способствовала его, Богдана Хмельницкаго, храбрость, яко обиженнаго на то время отъ Республики, по собственной своей персонѣ, отъ Старосты Чаплинскаго, и управы не получившаго отъ Республики. Сей Хмельницкій, бѣжавши въ Запорожье и согласясь съ Запорожцами, возмутилъ весь народъ Малороссійскій и оружіе поднять противу Поляковъ побудилъ, а наконецъ, хотя и по удачнымъ нѣкоторымъ сраженіямъ, со всѣмъ народомъ, не могучи болѣе стоять противу оружія Польскаго, искалъ себѣ спасенія и защищенія въ подданствѣ Россійской Державы. Исторія сего времени и продолжающагося даже до Мазепиной измѣны показываетъ, что они, вскорѣ по смерти приводчика ихъ, Богдана Хмельницкаго, въ 1657 году, помышлять стали о измѣнѣ Россійскому Государству, и обратно искали присоединиться къ Полякамъ. Первый опекунъ сына Хмельницкаго Юрья, въ Гетманы избраннаго въ лѣтахъ молодыхъ, *Иванъ Виговскій* измѣну учинилъ, тотъ же самый,— который, будучи Писаремъ Генеральнымъ при Богданѣ Хмельницкомъ, способствовалъ сей народъ привести въ подданство Россійской Державы; что самое слѣдующаго 1658 года при малолѣтнемъ Гетманѣ Юрьи Хмельницкомъ, отрѣша его отъ Гетманства, и согласяся черезъ секретную переписку съ Посломъ Польскимъ Маршаломъ Гнѣзнскимъ, и въ дѣйство произвелъ; хотя-же оная его измѣна и скоро открылась, по доносу Полковника Полтавскаго, прозываемаго *Пушкаря*, однако-жъ проворствомъ и хитростію Виговскій таилъ такъ, что уже на силу измѣна его въ 1660-мъ (?) году явною оказалася. По семъ возмущеніи, которое немалымъ кровопролитіемъ отъ обоихъ сторонъ укрощено, ни единаго Гетмана до самаго Скоропадскаго не было, который-бы или не измѣнилъ дѣйствительно, или, по меньшей мѣрѣ, къ измѣнѣ не порывался, а именно: *Юрій Хмельницкій, Виговскій, Брюховецкій, Дорошенко, Демянъ Игнатовичъ, Самойловичъ, Мазепа*; и между ими многіе, на краткое время бывшіе самозванцы, возмущеніемъ только народнымъ выбранные, то есть: *Безпалый, Искра, Самко, Тетеря, Васюта, Опа-*

ра, Децикъ, Суховѣй, Ханенко, Остапъ-Гоголь, Яненко, Куницкій, Могила, Драгиничъ, и еще два сына Гетманскихъ *Григорій и Яковъ Самойловичи,* которые, также самозванцы и возмутители, многими козаками уже за Днѣпромъ послѣ отца своего командующіе, пойманы и Мазепою казнены смертію, —всѣ до единаго или измѣнили или къ измѣнѣ наклонялися. Которая склонность всегда происходила не отъ самаго народа, яко весьма подобострастнаго, удаляющагося отъ ига Польскаго, ниже́ отъ Гетмановъ, изъ которыхъ по большей части люди по время Мазепино простые избираемы были, но отъ нѣкоторыхъ старшинъ, дѣйствующихъ въ простомъ народѣ, доколѣ ГОСУДАРЬ ИМПЕРАТОРЪ ПЕТРЪ ВЕЛИКІЙ не предпринялъ удобо-возможныхъ мѣръ къ отвращенію неспокойствъ въ Малороссійскомъ народѣ разными явными и скрытными учрежденіями. Видимо есть изъ сего, что Малороссійскіе Правители не болѣе, какъ три года, то есть, при жизни только Гетмана Богдана Хмельницкаго, спокойны были; прочее-же всё время отъ 1657 года по 1708-й, то-есть, по время Гетмана Скоропадска́го, Малороссія, по предводительству нѣкоторыхъ, измѣнами повсегодными колебалася.

О непорядкахъ, которые происходятъ нынѣ отъ злоупотребленія правъ и обыкновеній, Грамотами подтвержденныхъ Малороссіи.

1-е.

Долговременное сего народа отъ самодержавія Всероссійскаго отдѣленіе, а при томъ пріобыкновеніе къ Польскимъ правамъ, которыя Королями Казиміромъ, Сигизмундомъ первымъ и Стефаномъ Баторіемъ, для лучшаго приведенія въ единство своей области, въ нихъ вкоренены, вкоренили въ сей Малороссійскій народъ и особливыя вольности и обыкновенія; а при томъ заключеніе статей Богдану Хмельницкому въ 1654 году, по неизвѣстнымъ нынѣ тогдашнимъ военныхъ подвиговъ обстоятельствамъ, послѣдовало въ подтвержденіе тѣхъ Польскихъ, то-есть Литовскихъ законовъ, которыми, какъ по Исторіи видно, тогдашній народъ, яко, по большей части, безграмотный, управлялся паче по натуральному праву: два третьяго судили; то справедливо и безъ-пристрастно, по довольномъ примѣчаніи

Малороссійскихъ дѣлъ, можно сказать, что право Польское осталось у нихъ тщаніемъ только однихъ грамотныхъ Старшинъ, о которомъ простой народъ никакова тогда попеченія, ниже́ свѣдѣнія не имѣлъ. Сіе доказывается явственно и тѣмъ, что прежде 1720-го года почти во всей Малороссіи никакихъ Канцелярій не было: ибо и самую Гетманскую Канцелярію, которая сама прежде называлася Генеральною Канцеляріею, случайнымъ образомъ Гетману Скоропадскому въ 1720-мъ году ноября 19-го дня, по причинѣ нѣкоторыхъ при Гетманѣ Канцеляристовъ, подписывающихся подъ руку Гетманскую, а именно: Григорія Михайлова и Василія Дорошенка, особливою грамотою велѣно учредить. Въ прочихъ-же мѣстахъ, яко то: въ сотняхъ и полкахъ, ни Сотенныхъ, ниже́ Полковыхъ Канцелярій и Суда Генеральнаго (хотя Судьи и были) съ такими прерогативами, каковыя онъ на себя теперь изъ правъ Литовскихъ наводитъ, отнюдь не было. Хотя притомъ нѣкоторыя дѣла и письменно производилися, а всё тогда въ самоволіе привращенное, не правомъ и законами управлялось, но силою и кредитомъ Старшинъ, въ простомъ народѣ дѣйствующихъ, или, лучше сказать, обманомъ грамотныхъ людей. Почему и всѣ тамошніе владѣльцы, какъ духовные, такъ и мірскіе, на купленныя свои земли и грунты и на разныя поселенія никакихъ урядовыхъ купчихъ старѣе тридцати или сорока лѣтъ не имѣютъ, ибо прежде тридцати лѣтъ, ежели кто безъ крѣпости владѣетъ, то они старымъ займомъ то называютъ, потому что ни лѣтъ, ни примѣтъ его владѣнію, и почему онъ помѣщикъ, нѣтъ; а которые владѣютъ правильно, у тѣхъ должны быть не токмо Гетманскіе универсалы, но и Государевы изъ Посольскаго Приказа Грамоты: ибо съ 1656-го года уже всё по статьямъ Хмельницкаго и Государя было, и старые займы тѣ только называлися дикихъ полей, которыми кто завладѣлъ до поступленія подъ Державу Россійскую, но и то во время продолжающейся войны съ Поляками, то-есть, черезъ 1653-54-55-56-й годы, а не тѣ, кто отъ времени Хмельницкаго безъ грамоты чѣмъ владѣетъ. Сіе самое причиною, что множественное число деревень, собственно принадлежащихъ въ казну ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, разобрано самовольно партикулярными, а въ утвержденіе своего владѣнія почти всё прежде бывшее время передъ 1720-мъ го-

домъ, яко никакихъ урядовъ не имѣющее, служитъ имъ въ очистку; изъ чего они поводъ берутъ называть свое самовольное владѣніе *стариннымъ займомъ*; но сіе есть противно статьямъ Хмельницкаго и указамъ государевымъ, въ тѣхъже статьяхъ изображеннымъ.

2-е.

Изъ многихъ обстоятельствъ доказать можно, что Малороссія, во время приступленія ея подъ Державу Всероссійскую, ни въ половину столько многолюдна не была, какъ въ нынѣшнее время; но и тогда видѣть можно по статьямъ, Богдану Хмельницкому даннымъ, что крестьянскихъ дворовъ, которые нынѣ въ Малороссіи называются посполитыми, то есть Государевыми, гораздо большее число было, нежели нынѣ по ревизіямъ находится на лицо. Что народа въ Малороссіи было тогда гораздо меньше, а земли больше, то доказывается, кромѣ подлинныхъ справокъ, которыми легко дойти до познанія можно, и тѣмъ, что прежде поля тамъ на десять работныхъ дней можно было купить за десять копъ, или за пять полтинъ на двѣ версты, какъ изъ многихъ урядовыхъ недавняго времени купчихъ видно, потому что у владѣльцовъ, за неимѣніемъ крестьянъ рабочихъ, земля, яко излишняя, въ пустѣ лежала. Нынѣ-же того ни за двѣсти рублей купить не можно; а въ Стародубскомъ, Черниговскомъ и большей части Нѣжинскаго полку и Гадячскаго и того дороже, понеже жителямъ довольно уже земли къ поселенію недостаетъ. Однако-жъ, ежели справиться, сколько нынѣ на лицо находится дворовъ свободныхъ посполитыхъ, то-есть, крестьянскихъ, надлежащихъ въ казну ВАШЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, и сколько казаковъ списковыхъ, то-есть служащихъ и вооруженныхъ, то неуповательно, чтобъ и десятая доля дворовъ посполитыхъ была, да и козаковъ великаго числа не достаетъ, а людей нынѣ на лицо гораздо больше; слѣдовательно, какъ козаковъ въ службу ВАШЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, такъ и дворовъ посполитыхъ въ казну весьма прибыло бы, но по ревизіямъ явственно, что число обоихъ весьма противу прежняго умалилося.

3-е.

Неоспоримо тотъ доказать можетъ, кто Малороссіи внутренность знаетъ, что казаки старшинами и другими чиновными, такожде и денежными людьми къ себѣ въ подданство обращены. По вольности же перехода, ревизіи по всегодно бываютъ, которыя ежели одну съ другою снести, то такъ великое несходство всегда въ числѣ дворовъ являлося, что вѣрить не возможно ни тому, ни другому. Все-же сіе всегда происходитъ отъ того, что въ одинъ годъ ревизоры больше, а въ другой меньше утаятъ; а старшины строгости въ томъ не дѣлаютъ, яко въ дѣлѣ, собственному своему интересу не противномъ. Хотя-же при нынѣшнемъ Гетманѣ не больше, какъ три раза дѣлана ревизія: одна въ 1751-мъ, когда еще онъ въ Малороссію не пріѣхалъ, а другая и третяя въ 1753 и 1756-мъ году, по всей Малороссіи, какъ казачихъ, такъ бездворныхъ хатъ и ихъ подпомощниковъ, а притомъ посполитыхъ и ихъ подсусѣдниковъ, но и тутъ, въ такомъ маломъ времени, разность превеликая нашлася, потому только, что вторая немного построже учинена, а именно: въ первой явилося по всей Малороссіи 152,157, а во второй 202,146 дворовъ, и такъ прибыло 49,989 дворовъ; въ третьей-же опять убыло, потому что въ прежнемъ безстрашіи дѣло производилось.

4-е.

Сіе примѣчается только къ тому, что ревизіямъ Малороссійскимъ, которыя Малороссійскими людьми чинятся, съ какою бы строгою инструкціею они не отправлялися, вѣрить не надобно, ибо ревизоры интересъ въ томъ имѣютъ, чтобъ число дворовъ утаивать; а какъ утаить, на то способы весьма наглые и не трудные употребляютъ. Въ сихъ случаяхъ они не много пекутся о томъ, чтобъ дѣлать закрыто, но все то отправляютъ явственно, потому найпаче—что дальнее разстояніе и надежда на судные порядки ихъ укрываютъ; не мало-же и взаимная другъ ко другу помощь чрезъ то между ими наблюдается. При блаженныя памяти ГОСУДАРѢ ИМПЕРАТОРѢ ПЕТРѢ второмъ, когда, послѣ смерти Гетмана Скоропадскаго, Коллегія Малороссійская учреждалася, и при Гетманѣ Апостолѣ, тогда было учреждено, что офицеры Великороссійскіе во всѣ полки Малороссійскіе были от-

правлены, для учиненія ревизіи. Хотя еще тогда народу гораздо было меньше нынѣшняго, однако-жъ число по ихъ ревизіи состоитъ весьма больше, нежели когда либо въ Малоросіи оказалося. Сію ревизію они и по нынѣ офицерскою называютъ, съ удивленіемъ сказывая сами, что никогда де въ Малороссіи числа двороваго столько не бывало, какъ тогда; но сіе только то было, что въ тотъ годъ меньше утаено, нежели во всѣ другіе годы.

5-е.

Что же касается до посполитыхъ дворовъ, слывущихъ такъ—войсковыми маетностями, которыя принадлежатъ въ казну Государеву по силѣ 13-й статьи, данной Гетману Богдану Хмельницкому, то коликое число было прежде Гетмана Скоропадскаго, о томъ не почему справиться. Но послѣ смерти же Скоропадскаго, то-есть, по ревизіи офицерской, на лицо состояло 44,961 дворъ; изъ онаго числа по 1750-й годъ роздано не больше трехъ тысячъ дворовъ, что уповательно малую самую разность дѣлаетъ. Сверхъ того, какъ выше объявлено, число народу, противу прежняго, весьма прибыло. За всѣмъ тѣмъ нынѣшній Гетманъ Графъ Разумовскій и четырехъ тысячъ дворовъ Государевыхъ не засталъ, а о прочихъ ему донесено, яко-бы всѣ въ Польшу побѣжали разными годами, гдѣ, однакожъ, по достовѣрнымъ извѣстіямъ, мужикамъ весьма труднѣе Малороссійскаго жить въ подданствѣ у господъ польскихъ, потому — что помѣщики все имѣніе крестьянъ своихъ собственнымъ своимъ почитаютъ и берутъ подати не окладомъ съ нихъ годовымъ, но кому, когда и сколько вздумается. Въ самомъ-же дѣлѣ нашлося, что всѣ Государевы дворы и съ землями раскупили старшина и другіе достаточные промышленники у самихъ мужиковъ, называя ихъ собственными войсковыми, которые будто, по сему имени, свободные, и могутъ сами себя и съ землями продавать. Сіе ихъ истолкованіе хотя вымышлено, однакожъ, они, по сему вымыслу, не меньше, какъ по закону поступаютъ, и ни кто имъ въ томъ не воспрещалъ до 1739 года, доколѣ указъ блаженныя и вѣчно—достойныя памяти ГОСУДАРЫНИ ИМПЕРАТРИЦЫ АННЫ ІОАНОВНЫ, подъ крѣпкимъ запрещеніемъ и штрафомъ, послѣдовалъ, того не чинить. Но они, не взирая на тотъ строгій указъ, скупали

войсковыя Государевы деревни даже до 1750 года, то есть; до пріѣзду нынѣшняго Гетмана въ Малороссію, и писали купчія иногда задними годами; а понеже то необходимо, чтобъ купчая всякая стержена была на урядѣ, и Сотникъ, по силѣ права, тотъ, гдѣ продаваемая земля положеніе свое имѣетъ, долженъ подписать, —то многія фальшивыя купчія и тѣмъ обличаются, что сотникъ въ сотники пожалованъ, напримѣръ, въ 1745 году, а купчая его сотничею рукою на урядѣ скрѣплена въ 1737 году. Сіе всегда старшины видѣли, но потому что стараются всѣми образами, дабы всѣ Государевы земли переходили въ партикулярныя владѣльческія руки, какимъ-бы то образомъ ни было, то никакого воспрещенія въ томъ не чинили. Свободныя же войсковыя деревни потому называются, что ни какому Помѣщику въ помѣстье за службу не отданы, а состоятъ Государевыми, такъ какъ въ 13-й статьи именно Богдану Хмельницкоизображено: „*и кто будетъ крестьянинъ, тотъ будетъ обыклую крестьянскую повинность Тебѣ, Государю, отдавать*“.

6-е.

Таковымъ же образомъ и козаковъ число весьма умалилося, ибо о семъ за подлинно можно удостовѣрить, что нынѣ Малороссія прямо вооруженныхъ списковыхъ едвали пятьнадцать, а по крайней мѣрѣ двадцать тысячъ выставить можетъ, а выборныхъ и николи толикаго числа не выставитъ; по статьямъ-же должно списковыхъ имъ имѣть 60,000 козаковъ, кромѣ отшедшихъ въ Заднѣпровскую сторону; а всѣхъ козаковъ около 150,000 имѣть бы должно. Всѣ Малороссійскіе козаки правомъ Шляхетскимъ судятся; но потому—что они служатъ съ своихъ грунтовъ, то сіе кажется право натуральное, что козакъ не долженъ своего грунта продать, дабы чрезъ то служба Государева не умалилася; а когда и продать нужду имѣетъ, то не инако, какъ козаку, а не старшинѣ и не посполитому, о чемъ и указъ есть; но они истолковали козакамъ право: *якобы козакъ*, по силѣ статута разд. 3. арт. 47, *все продать можетъ, кому хочетъ*, то потому и всѣ почти грунты козацкіе скупили.—Къ сему способствовалъ имянный указъ блаженныя и вѣчно—достойныя памяти ГОСУДАРЫНИ ИМПЕРАТРИЦЫ АННЫ ІОАНОВНЫ, на докладъ, въ которомъ въ 10-мъ пунктѣ изображено: „*въ*

войсковыхъ свободныхъ селахъ и во владѣльческихъ мѣстностяхъ, ежели козакъ грунтъ свой кому продасть, и самъ паки на немъ будетъ жить, тотъ всякія, по пропорціи имѣній своихъ, посполитыя, (то есть крестьянскія) *повинности отдавать и чинить долженъ, а которые подданные,* (то есть крестьяне) *продавъ свои грунта, съ нихъ сойдутъ, а другіе на ихъ мѣстахъ жить станутъ и тѣми грунтами владѣть, тѣ такожде отдаютъ, по пропорціи своихъ имѣній, повинности, какъ и другіе владѣльческіе подданные*". Сей имянный, безъ выправки, изданный указъ, есть найлучшая привиллегія къ искорененію всѣхъ козаковъ и поверстанію ихъ помѣщикамъ въ крестьяне, ибо достаточный козакъ всегда отъ службы откупался, а недостаточный, бѣгая отъ оной, лучше желаетъ, подъ именемъ крестьянина, жить, нежели вытти въ походъ; и сверхъ того, бывши козакомъ по имѣнію своему, долженъ, яко грунтовый,—платить иногда на Консистентовъ цѣлую Рацію и Порцію, что ему учинитъ рубль или больше; а взявши имя на себя мужика безгрунтоваго, службы не дѣлаетъ и вмѣсто платы на Государя рублевой, платитъ, яко безгрунтовый, въ годъ алтынъ, или иногда двѣ копѣйки, по раскладкѣ наравнѣ съ другими, подсусѣдками или нищетными. Но о сихъ зборахъ, разорительныхъ народу, а казнѣ третьей доли не приносящихъ, особливое примѣчаніе сдѣлать надлежитъ, по которому окажется великое воровство народныхъ зборовъ, чрезъ многія лѣта уже продолжающееся.—Такое указомъ помянутымъ вспоможеніе почти всѣхъ козаковъ истребило и перевело ихъ старшинамъ, яко помѣщикамъ, въ крестьяне; а въ военное время или во время какой либо службы сами козаки плачивали помѣщикамъ, чтобы помѣщики купчіе отъ нихъ на ихъ земли приняли, дабы тѣмъ избавиться отъ походовъ. Но понеже по тому-же статуту разд. 9. арт. 27. опредѣлено точно: у чужаго человѣка никто земли закупить, безъ воли господина его, не имѣетъ права, ниже нанимать на лѣто, подъ лишеніемъ данныхъ денегъ и всего того, что на ней посѣялъ; тоже опредѣлено и о самыхъ людяхъ владѣльческихъ, дабы ихъ не покупать и не нанимать безъ соизволенія помѣщика или его управителя;—то изъ сихъ положеній ясно видно, что всѣ малороссійскія вотчины Государевы, которыхъ около пятидесяти тысячъ дворовъ, по худой ревизіи, быть должно на лицо,

старшинами и чиновниками, не въ силу ихъ-же правъ, купленны (о чемъ показано будетъ ниже сего въ своемъ мѣстѣ) и большая часть почти службы козацкой, которая-бы по умноженію нынѣшнему народа должна умножиться, изчезла.

7-е.

Хотя-же были о семъ отъ многихъ временъ козачьи на чиновниковъ доносы при блаженныя и вѣчно достойныя памяти ГОСУДАРѢ ИМПЕРАТОРѢ ПЕТРѢ ВЕЛИКОМЪ, и строгія слѣдствія, но то всегда было долговременными многими ябедами заплетено, и никогда добраго конца не воспринимало. Почему какъ по причинѣ другихъ самовольствъ, такъ и въ пресѣченіе сихъ непорядковъ и народныхъ разореній, всѣ почти главнѣйшія старшины въ 1724-мъ году въ Петербургскую крѣпость были забраты, но милостивымъ указомъ, послѣ кончины сего Государя, ИМПЕРАТРИЦЕЮ ЕКАТЕРИНОЮ АЛЕКСѢЕВНОЮ 1-Ю въ 1725 году были отпущены, въ ожиданіи отъ нихъ исправленія. Были такожде и въ нынѣшнія времена многія доносы о расхищеніи козаковъ свободныхъ деревень и многихъ, въ уплату данныхъ, суммъ народу старщинами, но тѣ доносы не происходили отъ таковыхъ людей, которые бы то изъ усердія къ сохраненію интереса Государева доносили; а доносили, по злобѣ, въ отмщеніе своихъ партикулярныхъ обидъ, и потому заплетали доносы свои справедливыя многими клеветами на своихъ соперниковъ; а соперники чрезъ то сыскивали способы ябедническихъ доносителей опровергать долголѣтнею волокитою и напослѣдокъ всеконечнымъ разореніемъ жизни ихъ.

8-е.

Причислить надобно къ симъ непорядкамъ, яко главный непорядокъ въ нынѣшнихъ временахъ, право ихъ Малороссійское, которое есть статутъ Литовскій, данный вновь Литовскому Княжеству отъ Короля Стефана, бывшаго прежде Князя Трансильванскаго изъ фамиліи Батори въ 1576 году, какъ то видно въ томъ-же правѣ изъ раздѣла 4-го артик. 1-го пункта 1-го, и Сигизмундомъ третьимъ въ 1588-мъ году подтвержденный. Оное состоитъ въ четырнадцати раздѣлахъ. Права и законы въ народахъ учреждаются на двойственномъ основаніи: первое состоитъ на натурѣ, врож-

денной роду человѣческому вообще и всякому безъ изъятія, которое называется *право натуральное*; другое на свойствѣ всякаго народа и особенно его правленія, и оное есть *право гражданское*. Что касается до права натуральнаго, то законы статута Литовскаго, введенные въ Малороссійскій народъ, суть тѣ же самые, что и Великороссійскіе, только инымъ порядкомъ и иными словами изображенные, и потому отмѣны и исправленія никаковаго почти не требуютъ; но права гражданскія, касающіяся до свойства народа управляемаго самодержавнымъ Государемъ, яко въ Статутѣ Литовскомъ для республиканскаго правленія учрежденные, весьма не свойственны уже стали и не приличны Малороссійскому народу, въ Самодержавномъ владѣніи пребывающему. Ежели сіе разнообразіе законовъ отъ республиканскаго Государя и того же самодержца происходить должно, то какимъ образомъ можно согласить многіе указы съ Литовскимъ закономъ, который приличенъ только рѣчи посполитой? Хотя въ грамотахъ Государскихъ и, особливо, въ Высочайшей 1750-го года на урядъ нынѣшнему Гетману и изображено, чтобъ Гетману поступать *по правамъ Малороссійскимъ, по указамъ Государевымъ, присланнымъ и впредь присылаемымъ*; но тутъ-же приполнено, чтобъ чинено сіе было по указамъ и безъ нарушенія правъ и вольностей Малороссійскихъ.—Сей темности, ежели оставить въ своей силѣ право Малороссійское, ни по какой мѣрѣ правительству Малороссійскому, согласить не возможно, взявъ въ примѣръ нѣкоторые только артикулы права Литовскаго, то есть Малороссійскаго. Указы ВАШЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА осуждаютъ преступниковъ имянныхъ указовъ къ смерти, а право Малороссійское, разд. 1-го арт. 11., опредѣляетъ ему только сидѣніе въ тюрмѣ на шесть недѣль. Первое осужденіе уравнено преступленію противу самодержавной власти, а послѣднее противу Короля въ республикѣ. Указы ВАШЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА о рудныхъ и горныхъ мѣстахъ повелѣваютъ отдавать всякаго минерала десятину въ казну и уступать первую продажу Государю; а право Малороссійское, разд. 9. арт. 30. пун. 3., опредѣляетъ и послѣднему козаку, ежели онъ на своей земли орющейся руду золотую найдетъ, или какое либо иное сокровище, или окна соляные и проч., тѣмъ всѣмъ одному ему и пользоваться; а Го-

сударь обѣщаетъ клятвою ему въ томъ имѣніи отнюдъ не препятствовать. Напослѣдокъ, то же право Малороссійское въ разд. 1. арт. 1. пунк. 2, опредѣляетъ всѣмъ иноземцамъ, (изъ которыхъ числа Малороссійцевъ и Великороссійскихъ не исключаютъ), судимымъ быть тѣмъ-же Литовскимъ правомъ и на тѣхъ урядѣхъ, гдѣ кто преступитъ. Почему, ежели-бы случилось Великороссійскому, знатному и по имени и по чину, человѣку быть обижену въ Лубенскомъ или какомъ либо полку въ сотнѣ Пирятинской отъ какого либо козака, то, по силѣ сего права, яко подтвержденнаго грамотами, надлежитъ, по порядку, у сотника Пирятинскаго быть обоимъ судимымъ, и, по силѣ статута разд. 3. арт. 27, имѣетъ за того знатнаго безчестіе, какого-бы чина и достоинства ни былъ, козакъ шесть недѣль въ тюрмѣ высидѣть и 25 рублей, а не больше, безчестія заплатить;—и сіе уравненіе Рѣчи Посполитой только прилично.—А того-же раздѣла арт. 27. пунк. 4. заочно бранить, кого-бы кто не захотѣлъ, дозволяется, и просить о томъ суду не велѣно, какое бы кто ни могъ показать свидѣтельство. Въ разд. 3. арт. 12-мъ Государь себя обязываетъ присягою, что въ Великомъ Княженіи Литовскомъ и во всѣхъ земляхъ, оному подлежащихъ, достоинствъ духовныхъ и мірскихъ, городовъ, дворовъ, грунтовъ, старостъ, владѣнія чиновъ земскихъ и придворныхъ владѣній въ употребленіе, содержаніе и въ вѣчность никакимъ иноземцамъ и заграничнымъ людямъ, ниже сосѣдямъ сего Государства давать не будетъ, а давать самъ и наслѣдники обѣщаетъ тутошнимъ уроженцамъ. Сіе право есть совсѣмъ Республиканское, но примѣчено довольно, что Малороссійскіе Судьи, гдѣ случай есть, оное навести въ свою пользу противо Великороссійкихъ тамо владѣльцевъ, яко по ихъ мнѣнію, иноземцовъ и заграничныхъ Малороссіи, тутъ не оставляютъ объ ономъ представленія свои дѣлать, а у безсильныхъ, по силѣ сего права, и отнимаютъ. Такъ равномѣрно права, Россійскимъ не согласныя, и многія находятся, а именно, разд. 1-го артик. 33-го пунк. 1-го: ежели кому какую маетность Государь пожаловалъ, а онъ, за какою либо отлучкою, тѣмъ не владѣлъ десять лѣтъ, то хотя бы и грамоту Государеву на то владѣніе имѣлъ, тогда онъ владѣть не можетъ, и грамота силы ни каковой не имѣетъ; или, когда сильный у безсильнаго деревни отнялъ, и обиженный

случая, за отсутствіемъ, болѣзнею или другимъ какимъ, хои законнымъ, препятствіемъ, на судѣ того искать не могъ чрезъ десять лѣтъ, тогда молчать вѣчно имѣетъ, по раздѣлу 4. арт. 91 пунк. 1. И сіе право въ Малороссіи сильно наблюдается, понеже изстари сильные безсильныхъ нападеніями грабятъ и обижаютъ, а обиженные не только десятилѣтнему промолчанію подвержены бываютъ, и тѣмъ имѣній отеческихъ и дѣдовскихъ лишаются.—Таковыхъ опредѣленій великое множество въ Малороссійскихъ Судахъ находится; но изъ права выступить не возможно.—Разд. 1. арт. 24. опредѣляетъ: ежели кто посланнаго отъ лица Государева, хотя съ имяннымъ указомъ побилъ, указы отнялъ и изодралъ, тому не болѣе штрафа, какъ тюрма на полгода; такожде ежели шляхтичъ убьетъ въ смерть простолюдина и указнаго числа, то есть, семи человѣкъ шляхтичевъ свидѣтелей истецъ не представитъ, тогда шляхтичъ хотя и разбойникъ, отприсягнуться можетъ; буде же отъ присяги отказываться будетъ, тогда, по разд. 12. арт. 1., платитъ только малыя деньги за голову. Такожде, по разд. 11. арт. 16-го пунк. 1, ежели шляхтичъ шляхтича, съ сердца, ножемъ зарѣжетъ-четвертовать; ежели простой шляхтича—тоже; а ежели шляхтичъ зарѣжетъ, по злосердію, простаго, или какимъ либо оружіемъ, съ гнѣва, убъетъ, тогда шляхтичу руку только отсѣчь. Таковыхъ примѣровъ въ статутѣ Литовскомъ великое множество (можно бы показать), изъ коихъ одни противны Самодержавному Государству, другія, яко по угожденію вольному республиканскому народу постановлены, натуральному праву противны; но для показанія неудобствъ довольно и сего. Въ заключеніе самой только важности сего дѣла надлежитъ взять еще въ разсужденіе разд. 4. арт. 1. пунк. 1-й, гдѣ опредѣляется и установляется, что есть ли бы который изъ чиновниковъ земскихъ, то есть: Судья, Подсудій и Писарь умеръ, тогда другіе чиновники оставшіеся извѣстить имѣютъ Королю, а, въ отсутствіи Короля, высшему Правительству, и тогда указано будетъ на срокъ съѣхаться для избранія новыхъ изъ природныхъ Литовскихъ четырехъ Кандидатовъ, которыхъ на письмѣ представить, за печатьми своими, Королю, а Король того, кто угоденъ ему явится, на мѣсто умершаго поставитъ. Изъ сего права Малороссіянцы въ обыкновенный ввели законъ, что не токмо Гет-

манъ и Старшины Генеральные, то есть: Обозный, два Судьи, Подскарбій, Писарь, два Асаула, Хорунжій и Бунчужный избираются вольными голосами, но и Полковникъ и Полковые: Обозный, Судья, Писарь, два Асаула и Хорунжій, такожде Сотникъ, Сотенный Писарь, Хорунжій и Атаманъ выборомъ поставляются. И таковые избранные не токмо многимъ безпорядкамъ причиною бываютъ, но и приводятъ иногда злыя намѣренія въ единомысліе, ибо Старшина Генеральная имѣетъ способъ Полковниковъ опредѣлять, а Полковники и Старшины Сотниковъ, потому что выборъ въ Сотники славятъ только выборомъ, а въ самомъ дѣлѣ есть точное опредѣленіе персоны отъ старшинъ. Происходящее по сіе время избраніе въ Сотники слѣдующимъ образомъ происходитъ. Когда только репортъ изъ сотни въ полкъ, а изъ полку въ войсковую канцелярію придетъ, что Сотникъ въ сотни умеръ, то Старшины поспѣшаютъ, прежде нежели о томъ увѣдано Гетьманомъ будетъ, отправить изъ полковой канцеляріи извѣстную и надобную имъ персону на правленіе, до опредѣленія новаго, и сіе, яко маловажное дѣло, происходитъ безъ вѣдома ихъ Шефа, но именемъ только командующаго въ полку Полковника. Та извѣстная персона уже не сомнѣвается, что ему сотничество предано, и для того, пріѣхавъ на правленіе, нѣсколько бочекъ вина горячаго безграмотнымъ козакамъ выставитъ, Священника и дьячка Церковнаго подкупитъ и уговоритъ къ подписанію рукъ ихъ, и, такимъ образомъ, отъ пьяныхъ отобравъ голосъ, выборъ самъ себѣ пишетъ, прежде, нежели о томъ изъ войсковой канцеляріи приказано; а къ тому припишетъ, въ силѣ мнимаго права, два или три человѣка негодныхъ, которые сами о томъ сотничествѣ не думаютъ; и, такимъ образомъ, по полученіи ордера изъ войсковой канцеляріи о выборѣ новаго Сотника, онъ уже съ готовымъ выборомъ поспѣшаетъ, опредѣливъ на то червонныхъ нѣсколько для подарку; почему въ чинѣ и конфирмуется. Сіе есть обыкновенное, по правамъ, производство въ выборахъ, а въ самомъ дѣлѣ Старшины опредѣляютъ во всѣ чины тѣхъ, кто имъ надобенъ. Такимъ образомъ, почти во всей Малороссіи Сотники и Старшины полковые опредѣляются, одолженные своимъ протекторамъ. И хотя право Малороссійское гласитъ о выборахъ только на главныя Судейскія

Генеральныя мѣста, да и то, разумѣется, изъ таковыхъ, которые близко подъ тѣмъ чиномъ стоятъ своимъ достоинствомъ, на которое дѣлается избраніе новаго чиновника; однакожъ, нѣкоторые интересъ свой въ томъ находятъ, чтобъ отъ малаго до великаго выборомъ начальства всѣ чины происходили, вѣдая, что таковымъ порядкомъ милость къ народу изъ ихъ собственно рукъ истекаетъ. И то самое обыкновеніе утверждаютъ они правомъ, чего въ правѣ отнюдъ не находится, ибо разд. 4. арт. 1. пунк. 1. гласитъ дѣйствительно только о Судьи, Подсудіи и Писарѣ Генеральныхъ, которые чины въ воеводствѣ Литовскомъ суть главнѣйшіе и уравняются развѣ только Старшинамъ Генеральнымъ, которыхъ девять персонъ въ цѣломъ народѣ Малороссійскомъ; а не о всѣхъ малочиновныхъ, которыхъ около тысячи во всѣхъ полкахъ находится, ежели взять въ число всѣ полковые и сотенные чины.

9-е.

Права Малороссійскаго разд. 4-го арт. 54. пунк. 4. *„а буде бы чего въ семъ статутѣ не доставало, то судъ, склоняяся къ ближайшей справедливости, по совѣсти своей и по примѣру другихъ правъ христіанскихъ, отправлять и судить имѣетъ“*. Малороссійскій народъ, понынѣшнему состоянію, раздѣляется на три класса людей: на шляхту, козаковъ и посполитыхъ. Сіе раздѣленіе точно то же, что и въ республикѣ Польской. Но потому что въ Княжествѣ Литовскомъ и Жмудскомъ отъ Короля Сигизмунда Магистратамъ многихъ городовъ съ мѣщанами особливое право Магдебурское дано, то по примѣру тому и городамъ: Кіеву, Нѣжину, Остру, Погару и другимъ, пребывавшимъ подъ владѣніемъ тогда Польскимъ, по ихъ исканіямъ, для уравненія тѣже Магдебурскія права отъ Сигизмунда и другихъ его наслѣдниковъ опредѣлены. И понеже вышепомянутый статута Литовскаго разд. 4. арт. 54. пунк. 4., въ случаѣ какому либо дѣлу недостатка въ правѣ Статута, повелѣваетъ примѣняться къ другимъ христіанскимъ сосѣднимъ правамъ, то Литовцы занимаютъ въ помощь къ Статуту своему Саксонское, которое называется *порядокъ*. Слѣдовательно, Малороссія управляется уже не двумя, но тремя правами, а именно: Литовскимъ, Магдебурскимъ и Саксонскимъ. И почему Малорос-

сія, будучи подъ державою Россійскою, дополняетъ свои законы Саксонскими, въ томъ, кажется, она никакого основанія не имѣетъ, ибо кто изъ сосѣднихъ Христіанскихъ народовъ имъ ближе, (какъ выше сего показано уже), и въ родѣ и въ законѣ Христіанскомъ, какъ не Россія? Но изъ сего явственно оказывается, что то, по единому только развѣ тогдашнихъ Старшинъ неусердію къ Россіи, въ обыкновеніе введено, а закона къ тому ни въ какихъ ихъ правахъ не находится. Польза—же ихъ собственная есть та, что они, имѣя многоразличные и намъ мало вѣдомые законы, многоразличные способы имѣютъ пристрастіямъ своимъ угождать и чрезъ то сохранять, яко грамотные надъ неграмотными простыми людьми, власть полномочную ибо простой народъ только льстить себя многими мнимыми вольностями, которыхъ онъ отъ времени Богдана Хмельницкаго, дѣйствительно, не имѣетъ, а старшины, напротивъ того, опредѣляя имъ командировъ, яко-бы выборомъ ихъ собственнымъ, а, въ самомъ дѣлѣ, единственнымъ своимъ самовольствіемъ, законы многоразличные обращаютъ во вредъ, а пользу ищущихъ правосудія въ прихоти, содержа ихъ въ подобострастіи тѣми чиновниками, которыхъ они опредѣляютъ и низвергаютъ. Я здѣсь разумѣю не тѣхъ только старшинами, которые у нихъ называются Генеральные, но по ихъ же нарѣчію всѣхъ тѣхъ, которые во всей Малороссіи въ Судахъ высшихъ и нижнихъ правосудіе отправляютъ, которыхъ власть, каждаго по своему мѣсту, почти не ограниченна, а взаимное соединеніе мыслей не разрывное. Чрезъ сіе бываетъ, что и изъ права Россійскаго Судьи иногда берутъ, но то въ крайности, когда вредъ кому умножить хотятъ. Итакъ Судьи Малороссійскіе, вмѣсто точнаго и опредѣленнаго права, имѣютъ удовольствія обременять или уменьшать казни и штрафы многоразличными законами, а именно: когда Судья видитъ, что Статутъ истцу или отвѣтчику строгое рѣшеніе, а не полезное опредѣляетъ, тогда онъ ищетъ въ порядкѣ Саксонскомъ; тогда прибѣгаетъ и къ Магдебурскому праву, ежели съ мѣщаниномъ шляхтичу дѣло, и до тѣхъ поръ мечется изъ права въ право, доколѣ сыщетъ намѣренію своему полезное; а простой, или лучше, неграмотный человѣкъ, будучи въ томъ несвѣдущъ, пріемлетъ все за несумнительный законъ. Временемъ для облегченія прія-

телю казни, или для умноженія ненавистному вреда, мечутся и въ законы Великороссійскіе, какъ то по дѣламъ примѣчено; но то случается рѣдко. Сіе есть поводомъ, что всѣ тѣ, которые слывутъ въ Малороссіи приказными и знающими людьми, суть великіе ябедники и про нихъ говорятъ, что они *съ оборотомъ*. Да и подлинно, что таковая юриспруденція требуетъ не того знанія, чтобъ право натуральное и гражданское было Судіи извѣстно; но чтобъ была только память острая, которая, бывъ соединена съ практикою, дѣлаетъ у нихъ человѣка съ оборотомъ, то есть: Судію проницательнаго и скороспѣшнаго на всѣ ухватки ябедническія. Отъ того у нихъ истцы никогда не довольны первымъ судомъ и ни единаго дѣла нѣтъ, которое бы не чрезъ всѣ аппелляціи прошло: изъ сотенной въ полковую, изъ полковой въ Судъ Генеральный, а изъ Суда въ Войсковую Канцелярію—къ Гетьману, оттуда въ Коллегію, въ Правительствующій Сенатъ, а напослѣдокъ трудятъ ВЫСОЧАЙШУЮ особу ГОСУДАРЕВУ. Почему и въ маловажныхъ искахъ процессы у нихъ ведутся черезъ многіе годы; такъ какъ козакъ у козака плеть или кнутовище отнялъ, процессъ продолжался болѣе восьми лѣтъ; бунчуковый товарищъ одинъ у другаго восемь гусей отогналъ, съ шестьнадцать лѣтъ процессъ былъ, и много тому подобнаго въ архивахъ Суда Генеральнаго сыскать можно.

10-е.

Сія ябеда въ таковомъ у нихъ кредитѣ и почтеніи, что, по большей части, лучшихъ фамилій отцы слѣдующее воспитаніе дѣтямъ даютъ. Научивъ его читать и писать по Руски, посылаютъ въ Кіевъ, Переяславль или Черниговъ для обученія Латинскаго языка, котораго не успѣютъ только нѣсколько обучить, спѣшатъ возвратить и записывать въ Канцеляристы, гдѣ, по долговременномъ обращеніи, происходятъ они въ Сотники, хотя козаки, которые его выберутъ, прежде и о имени его не слыхали. Но съ чиномъ Канцеляриста есть еще другіе авантажи соединены. Надобно знать, что чины Бунчуковыхъ Товарищей, Войсковыхъ Товарищей и Войсковыхъ Канцеляристовъ великую салвогвардію имѣютъ. Они гдѣ-бы, кому въ отдаленіи какую обиду ни здѣлали, и въ какомъ бы то полку ни было, полковая канцелярія

до нихъ дѣла не имѣетъ, а искать суда на нихъ надобно въ Войсковой Канцеляріи и у Гетмана. И такъ бѣдный козакъ всегда ими обиженъ и, за отдаленіемъ, рѣдко управы ищетъ; что при нынѣшнемъ Гетьманѣ нѣсколько уже и отмѣнено. При Гетьманѣ Скоропадскомъ Бунчуковыхъ Товарищей и Войсковыхъ во всей Малороссіи шестидесяти человѣкъ не было, и тѣ были самыхъ знатнѣйшихъ огцовъ дѣти, которыхъ Гетьманъ въ товарищи подъ свой Бунчукъ принималъ. Но въ Между—Гетманство больше двухъ сотъ ихъ прибыло, и изъ подлыхъ людей, которые только сей чинъ за деньги получить могли, ибо имъ не столько чинъ, сколько та привиллегія надобна, что они нигдѣ, кромѣ Гетьмана, не судимы. Такъ и Канцеляристы войсковые, которыхъ въ одной Войсковой Канцеляріи гораздо болѣе трехъ сотъ числится, а въ Канцеляріи сидящихъ не бывало никогда налицо болѣе сорока. Прочіе-же всѣ грабятъ и иногда разбиваютъ во всѣхъ отдаленныхъ концахъ Малороссіи; — о чемъ многія и жалобы были. И такъ, Право Малороссійское почитать надлежитъ, яко главный непорядокъ въ Маллороссіи; оно имъ вливаетъ мнимую вольность и отличіе отъ другихъ вѣрныхъ подданныхъ ВАШЕМУ ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ оно Судію дѣлаетъ лихоимцемъ безпримѣрнымъ и повелителемъ народу, а Суды продажными; оно бѣдныхъ простыхъ Малороссіянъ въ утѣсненіе приводитъ; оно напослѣдокъ и командующему Шефу дѣлаетъ темноту и препинаніе—правду снабдить полезною резолюціею.

11-е.

Значительное помѣшательство и непорядокъ въ народѣ и отъ того происходитъ, что козаки, которые особливыя привиллегіи имѣютъ отъ мужиковъ и особливый трудъ несутъ, а именно, отправляютъ Государеву службу съ своихъ грунтовъ въ походахъ, а поселеніе свое имѣютъ по всей Малороссіи въ посполитыхъ деревняхъ, какъ духовныхъ, такъ и мірскихъ, помѣщикамъ принадлежащихъ. Всѣ Малороссійскіе города, мѣстечка, села, деревни, слободы и хутора съ пахатными и сѣнокосными землями, какъ въ лѣсныхъ, такъ и въ степныхъ полкахъ не имѣютъ никаковаго обмежеванія. А понеже живутъ старинными будьто займами и фальшивыми, по большей части, крѣпостьми, а иные ни займомъ

старинным, ни крѣпостью, но грабежемъ и наѣздомъ сильный на безсильнаго; къ тому же козаки во всѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ перемѣшаны съ мужиками;— то изъ того послѣдовалъ различный вредъ, какъ собственно самому народу, такъ и въ интересѣ ВАШЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА превеликій ущербъ. 1-е, Помѣщики Малороссійскіе, живущіе, по большей части, ни у какихъ дѣлъ, по своимъ хуторамъ или деревнямъ праздно, въ томъ главное упражненіе имѣютъ, что за лѣса, за тросники, за степи, за мельницы, за подтопы плотинъ, другъ на друга наѣзды дѣлаютъ вооруженною рукою, и изъ того раждаются многія смертоубійства; 2-е, вступивши въ процессъ, волочатся лѣтъ по десяти и двадцати въ разореніе дому своему, Судьямъ въ несказанную корысть, а главному Суду, по апелляціямъ, въ безконечное обремененіе ябедническими процессами,—и сіе есть собственное ихъ разореніе; 3-е, ущербъ ВАШЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА интереса есть главный тотъ, что козаки живутъ въ великомъ непорядкѣ, яко разбросанные по разнымъ мѣстамъ отъ своего Сотника, и находящіеся въ рукахъ у разныхъ помѣщиковъ, яко крестьяне; почему Сотникъ, имѣя ихъ поселеніе на великомъ разстояніи, и въ порядкѣ содержать ихъ не можетъ: ибо, хотя всякому помѣщику въ универсалахъ Гетьманскихъ, при подачѣ деревни, писывалося прежде и нынѣ пишется, что помѣщикамъ до козаковъ и ихъ грунтовъ въ деревнѣ, селѣ и мѣстечкѣ томъ, которое помѣщику принадлежитъ, дѣла ни каковаго нѣтъ; однакожъ какъ возможно, чтобъ козакъ бѣдный и безпомощный воспротивился Сотнику въ сотнѣ, а сильному помѣщику въ томъ селѣ или деревнѣ, гдѣ онъ казачествуетъ?—Всякій сотникъ не успѣетъ токмо на сотню свою пріѣхать, то козаки строители дому бываютъ, первые сѣнокосцы для его скота и первые подводчики, не упоминая о прочихъ разореніяхъ; 4-е, первый промыслъ козачій, которымъ они себѣ малыя деньги въ годъ промышляютъ, есть тотъ, что козаки, по снятіи съ поля хлѣба, перецѣживаютъ его на горячее вино, и то продаютъ у себя въ домахъ; чего ради всякій козачій домъ не что иное какъ шинокъ.—Послѣдовательно то самое причиною и бѣдности ихъ; ибо козакъ, запившися, немного уже помышляетъ о хозяйствѣ, и сѣетъ, и жнетъ хлѣба не болѣе, какъ лишъ-бы стало ему на зиму

съ дѣтьми, а хотя бы земля плодородная и принесла свыше трудовъ его что излишнее, но онъ, приобыкши, плодородія земли не чувствуетъ и хлѣба съ поля не больше снимаетъ, какъ сколько ему про всю его хату надобно до новаго; а временемъ за лѣностію и того не измѣряетъ, и Гетьманъ временемъ принужденнымъ себя находитъ особливые ордеры о снятіи хлѣба, безъ успѣха въ томъ, посылать; чего ради иногда малый народъ или саранча, то есть мужики, остаются безъ пропитанія и мрутъ съ голоду, или отдаются въ работу и подданство тѣмъ, которые на таковые случаи, не рѣдко бывающіе, съ запасомъ живутъ; а это найбольше дѣлаютъ старшины и ихъ свойственники; 5-е, живущіе козаки въ деревняхъ, мѣстечкахъ и селахъ помѣщичьихъ, и земли свои имѣющіе въ одной границѣ, изчезаютъ и перерождаются на мужиковъ, слѣдующимъ образомъ: помѣщикъ столько у себя выцѣживаетъ вина, что всего вышинковать въ своихъ маетностяхъ не можетъ; чего ради большую часть раздаетъ изъ извѣстной части вышинковать козаку въ своей деревнѣ, а ищетъ къ таковому дѣлу изъ такихъ козаковъ, которые удобнѣе бы у него забраться и замотаться могли; напослѣдокъ, когда только козаку задастъ, что уже козакъ не въ состояніи все вино прошинкованное выплатить помѣщику того-же села, то помѣщикъ вымучивъ у него обликъ, то-есть правнымъ обязательствомъ удостовѣреніе, бьетъ челомъ на козака о уплатѣ долгу; козакъ, будучи не въ состояніи уплатить по облику, то есть по обязательству, судимъ бываетъ разд. 4. арт. 28. пунк. 1. въ которомъ опредѣлено *награждать имѣніемъ недвижимымъ по оцѣнкѣ*, а обыкновенно дворъ съ пашенною землею, которая въ Статутѣ *волокою осаженою* названа, предписано отдавать за десять рублей и по пропорціи; ежели меньше, то оную дѣлить, *а моргъ земли*, то есть двадцать сажень въ ширину и шестьдесятъ сажень въ длину, ежели унавоженъ, оцѣненъ въ полтину [1]), а безъ навозу въ пятьдесятъ шаговъ [2]) поль-

[1]) т. е. правную копу—что равнялось 1 р. 20 к., когда рубль серебра ходилъ въ рубль, а теперь, по указу 1824, г. взыскивается 4 р. 80 к.

[2]) грошей; значитъ полтина болѣе, чѣмъ 50 шаговъ.

ской монеты. Въ томъ же мѣстѣ цѣна предписывается сѣнокоснымъ землямъ, лѣснымъ, удобнымъ къ сѣву, озерамъ, рѣкамъ и проч. и, такимъ образомъ, козакъ, грунта свои потерявъ процессомъ за горячее помѣщичье вино, которое шинковалъ, коли земли недостаетъ въ уплату, отдается и самъ тому же помѣщику въ отслугу, по силѣ права. Сіе есть слѣдствіе того неудобства, что козаки съ помѣщичьими мужиками въ однихъ селахъ, деревняхъ и мѣстечкахъ живутъ, и отъ сего-то большая часть козаковъ претворилася уже въ мужики помѣщикамъ, а государственный интересъ чрезъ многіе годы терпитъ чувствительный отъ того уронъ, къ пресѣченію котораго хотя мѣры и принимаемы были, а особливо по челобытью козаковъ еще въ 1723-мъ году, но указами, которые тогда послѣдовали, довольно не предусмотрѣно.

12-е.

Къ внутреннему и собственному разоренію есть вредъ наиближайшій Малороссійскому народу *вольный переходъ* съ мѣста на мѣсто, который причиною, что бѣдные помѣщики часъ отъ часу въ большую бѣдность приходятъ, богатые паче усиливаются, а мужики, не чувствуя своей погибели, дѣлаются пьяницами, лѣнивцами и нищими, умирая съ голоду въ благословенной плодородіемъ странѣ. Ничто столько не вредительно крестьянину, какъ праздность. Она не только его нищимъ, но и впредь къ работѣ, по отвычкѣ, неспособнымъ дѣлаетъ. Мужикъ, имѣя власть перемѣнять свое селеніе, всеконечно ищетъ прежде всего, какъ бы ему найти удобности свой хлѣбъ жевать безъ труда. Сего ради не допускаетъ обременять себя помѣщику ни какою излишнею работою. Между тѣмъ изобилующіе помѣщики землями, или грабленными Государевыми или за долгъ шинковой себѣ приговоренными, или по сходкѣ лѣнивцовъ въ пустѣ лежащими, и обыкновеніе имѣютъ поселять слѣдующимъ образомъ: сперва опредѣлитъ слугу, наряженнаго у бѣдныхъ помѣщиковъ подговаривать, прельщая многими льготами, что весьма легко имъ и удается, потому что бѣдный больше заставляетъ мужика своего работать, нежели богатые, ежели кредита инаго къ тому въ націи не имѣетъ; потомъ выставитъ на пустой своей землѣ большой деревянный крестъ,

на которомъ для грамотныхъ надпишетъ, а для неграмотныхъ скважинами проверченными означитъ, на сколько онъ лѣтъ новопоселившимся обѣщаетъ льготы отъ всѣхъ чиншовъ, то есть оброковъ и господскихъ работъ. Между тѣмъ мужики празднодѣльные и лѣнтяи о томъ не оставляютъ навѣдываться, гдѣ, и со сколько временными свободами крестъ выставленъ на поселеніе слободы, и, провѣдавъ, выбираютъ мѣсто, которое имъ льготнѣе покажется. Такимъ образомъ, вылеживаетъ мужикъ урочные годы въ крайнемъ лѣнивствѣ, а къ концу срока, провѣдываетъ о новой кличкѣ на слободку и новаго креста ищетъ, и симъ образомъ весь свой вѣкъ нигдѣ не заводитъ никакого хозяйства, а таскается отъ одного къ другому кресту, перевозя свою семью и перемѣняя свое селеніе. Для сихъ причинъ они, по большей части, и никакого у себя не заводятъ домовства, дабы удобнѣе было съ мѣста на мѣсто подняться, тѣмъ больше что онъ тотъ переходъ тайкомъ отъ помѣщика учинить долженъ, ибо помѣщикъ, подъ претекстомъ тѣмъ, якобы мужикъ все, что не имѣетъ, нажилъ на его помѣщичьихъ грунтахъ, какъ скоро провѣдаетъ о его предпріятіи, грабитъ все его имѣніе, на которое онъ по силѣ Статута право имѣетъ. Такъ поступаютъ помѣщики безъ кредитные въ націи, а сильные кредитомъ, заманивши единожды на свою землю мужика, много иныхъ способовъ имѣютъ не выпустить отъ себя переселиться къ другому. Такимъ образомъ въ изобиліи и плодородіи земли Малороссійской, земледѣлецъ претерпѣваетъ гладъ, убогій помѣщикъ въ большую бѣдность впадаетъ, а богатый усиливается числомъ подданныхъ; между тѣмъ Государственная польза изъ Малороссійскаго народа не только изобиліемъ земли не возрастаетъ, но еще часъ отъ часу въ упадокъ приходитъ.

СІИ суть токмо генерально показанные непорядки въ Малороссійскомъ народѣ; но ежели бы нужда востребовала все сіе яснѣе показать, то надлежитъ токмо заглянуть въ теченіе ихъ судовыхъ дѣлъ, въ произведеніе Государевыхъ повелѣній, и во внутренную ихъ собственную экономію; тогда множайшіе еще показаться могутъ. Много о томъ, какъ видно, помышлялъ блаженныя и вѣчно—достойныя памяти ГОСУДАРЬ ИМПЕРАТОРЪ ПЕТРЪ ВЕЛИКІЙ; но понеже край Малороссійскій до познанія ЕГО въ самое жесточайшее воен-

ное время пришелъ, а поправленіе его требовало не малаго времени, то хотя изъ многихъ учрежденій и видны были ко всему сему начатки премудраго ГОСУДАРЯ, да времени не доставало то привести въ порядокъ, что изподоволь дѣлать надлежало; а между тѣмъ смерть сего ВЕЛИКАГО МОНАРХА застигла, и больше никто о томъ не мыслилъ.

Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянні з иншими текстами.

Написав **Іван Стешенко.**

В свій час, порівняннєм ріжнонаціональних переробок Енеїди Вірґілія, мною було показано, що українська Енеїда не залежить тільки від латиньського первотвору: Котляревський слїдкував також за великоруською переробкою Осіпова, що своїм чередом наслїдував нїмецькому тексту Блюмауера [1]).

Факт наслїдування якомусь твору, як се давно вже звісно, нї трохи може не знижувати мистецької вартости переробки; але тим часом потрібно встановляти подібні факти як матеріял до психольоґії творчости, а також до історії культури якогось народу.

В данім разї важливо ще раз підкреслити, що наш давний поет продовжував своє зацїкавленнє тодїшньою великоруською лїтературою і значить був серед тих українських інтелїґентів, що на початку 19-го віку єднались із великоруською культурою. Але разом з тим се зацїкавленнє було не рабським наслїдуваннєм, не слїпим повторюваннєм чужого змісту і форм, а творчою роботою оріґінальної вдачі. Все се доводить ся знову порівняннєм української Енеїди з великоруською переробкою Котельницького.

Великоруська Енеїда Осіпова обірвалась на 8-ій піснї первотвору Вірґілія і зложила з себе 4 частини, як відповідно сьому сталось і в Котляревського.

Над своїм твором останній працював дуже поволї: видана 1809 р. самим автором Енеїда мала нового тільки одну

---

[1]) Див. „Кіевскую Старину“ 1898, Іюль. Август, або окремо мою книгу „Поезія Котляревскаго“.

четверту частину, що писалась цїлий ряд років. Ся повільність, пояснена мною в згаданій статтї, і була причиною того, що останнї частини українського тексту, а особливо пісня пята, так довго компоновались, що врештї вийшли тільки по смерти автора.

Причиною була лише занадто велика повільність, бо потрібні до роботи знаряддя в Котляревського під руками були: і текст латинський, і почасти французський, а головне — було вже продовженнє працї Осіпова, зроблене Котельницьким, що, як побачимо далї, замінив для Котляревського Осіпова.

Текст латинський у Котляревського був безперечно: се показують наведені нижче цітати.

Мусив бути знову і французький текст знаменитої переробки Скарона.

В передмові до своєї працї, присвяченої І. С. Шесковскому, Котельницький писав [1]: „доселѣ пѣтыя Энеевы похожденія удостоивались благосклоннаго вниманія вашего Высокородія, и подъ покровительствомъ вашимъ шутливая Муза повѣствовала въ Скарроновомъ вкусѣ подвиги Троянскаго героя. Я приводя къ окончанію Энеиду, предполагаю, что продолженіе мое не столько будетъ успѣшно, сколько славились первыя пѣсни сей поэмы, однакожъ льстя себя надѣждою, что Ваше Высокородіе хотя изъ единаго любопытства токмо, дабы въ таковомъ же тонѣ видѣть и окончаніе дѣяній Энеевыхъ, не отвергнете благосклоннаго воззрѣнія на труды мои и т. д.“.

Котельницький дуже широко взагалї наслїдував Вірґілієви: його переробка є переказ сливе всїх епизодів латинсьского тексту. Скароновий твір є велике скороченнє латинського, з своїми, звичайно, додатками і пародичними фарбами, що так вабили в свій час багатьох.

Вони ж привабили і Котельницького, який показує вплив на нього Скарона в різних місцях своєї працї. От, наприклад, місця з 8-ої пісні великоруської і французької переробок в порівнанні з латиньским текстом.

[1]) Виргиліева Энеида, вывороченная на изнанку Александромъ Котельницкимъ, часть пятая, С.-Петербургъ, 1802 года.

Dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto, ima petens
(вірш. 65).

Scarron.

Le Fleuve après tant de promesses,
Fit le plongeon, montrant ses fesses,
Parmi des roseaux se coula [1]).

У Котельницького.

Сказавъ сіе, одни лишъ ноги,
Юркнувъ оставилъ Тибръ въ кругахъ. (стор. 30).

* * *

Nymphae, Laurentes nymphae, genus amnibus undest
(в. 70).
Il dit: „O mères et grand' mères
De ces fleuves, de ces rivières,
Nymphes... [2]).
О вы, красоточки Наяды,
О матушки всѣхъ въ свѣтѣ рѣкъ (ст. 31).

* * *

Cum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident . . .
(tum res inopes Euandrus habebat) (в.в. 98—100).

—

Ils aperçurent la muraille,
Et le palais couvert de paille
Du prince Evandre . . . [3]).

—

Они въ Эвандровъ градъ качаютъ,
Землянки разны въ немъ встрѣчаютъ,
И много разныхъ шалашей. (ст. 33).

* * *

[1]) Oeuvres de monsieur Scarron—tom cinquième Virgils travesti M D CCXXXVII—Стор. 242. п. 1610–1660
[2]) ib. ст. 243.
[3]) ib. ст. 245.

Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi pauperque senatus
Tura dabant. (в. 103—105).

—

Evandre et son cher fils Pallas;

. . . .

Tous mal en ordre et mal bâtis,
Autant les grandes que les petits.

. . . .

Entonnaient un beau vaudeville [1]).

—

Расклалися въ лѣсу близь града,
Гдѣ всякъ отъ стараго до млада
И съ ними сынъ Эвандровъ былъ (ст. 33).

* * *

ut te, fortissime Teucrum,
accipio adgnoscoque libens! ut verba parentis
et vocem Anchisae magni voltumque recordor (в. 154—6).

—

En vous je crois voir votre père

. . . .

Son nez, tranchant comme le nôtre,
En approchait plus que votre [2]).

—

Когда я на тебя взираю,
Черты Анхиза примѣчаю,
Такую жъ круглость сильна лба,
Такой же носъ въ тебѣ орлиный. (ст. 40).

* * *

Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi
pocula gramineoque viros locat ipse sedili (в. 175—6).

—

[1]) ib. ст. 245.
[2]) ib. ст. 251.

Et puis l'on fit collation.
La nappe on étendit sur l'herbe,
Chacun pour son siège eut sa gerbe [1]).

—

Тутъ снова стукъ пошелъ столами,
И началася тьма затѣй,
Съ салфетками и скатертями (ст. 42).

* * *

Всї наведені виписки ясно вказують на позичання Котельницьким у Скарона,—чи можна те саме сказати і про українського поета? Нї, не можна. Скарона Котляревський знав напевно: про се свідчить звісне знайомство його з французьким письменством взагалї; потім на відшуканнє твору Скарона наштовхнула б його і праця Котельницького з вказівкою на французького письменника.

Можна навіть навести приклад, що дає натяк на знайомство українського автора з французьским.

У Вирґілія читаємо:

Troiugenas ac tela vides inimica Latinis,
quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus, (в. 117—119).

У Скарона.

„Je cherche la protection
Chez le roi de ta nation,
Je viens chercher le prince Evandre
Afin de le prier de prendre
Pitié de nous autres Troyens [2]).

У Котельницького.

За тѣмъ къ Эвандру мы приплыли,
Чтобъ къ намъ своей прибавилъ силы
Враговъ намъ общихъ истребить!" (ст. 36).

У Котляревського.

„Эней такъ съ човна закрычавъ
Иду къ Эвандру погостыты,

---

[1]) ib. ст. 255.
[2]) ib. ст. 247.

На перепутти одпочыты,
Эвандръ, царь добрый, я чував"[1]) (ст. 11).

Знайомство з Скароном, можна одначе сказати, не відбилось на Котляревськім. І се перш за все з причини чисто мистецької вдачі.

Текст Скарона дуже скорочений, тай крім того у французського письменника багато внесено нового, чисто індівідуального, що розминало ся з основною тенденцією українського письменника.

Сей мав на увазї реально-український образ Енея, а Скарон — Француза 17 віку з різними його особливостями. Для обох образів вимагались різні творчі заходи чисто національної вдачі: осібности метафор, норовів, звичаїв, історії і т. подібного, що було матеріялом для надання реальности і типично-української гумористичности твору Котляревського.

Через те взагалі твір останнього і переробка Скарона одна одну виключали.

Те саме треба сказати і про Котельницького, хоча сей, через осібність свого блїдого пера, більше вдав ся до французького авторітету.

Але крім чисто мистецької причини некористування Скароном була і друга, через яку його переробка в дальшім нашім дослїдї мусить бути зовсїм викреслена з сфери уваги.

Річ в тім, що своеї працї Скарон не довів до кінця: навіть лишив нескінченою свою останню пісню — восьму, що відповідає такій же Вірґілія.

Оповіданнє Скарона дійшло до того місця, де цар Евандр починає розповідати Енеєви про причину спорудженого аркадійцями свята, на яке власне й попали Троянцї. Сю зупинку зроблено, по Вірґілію, на вірші 190-м 8-ї піснї, а се відповідає 44-ій сторінцї великоруської переробки тої-ж піснї і 15 стр.—української. Значить, далї нїяким переробщикам Скарон слугувати за проводаря не міг. Мало ж звісний продовжуватель Скарона Jaques Moreau, „faible imitateur de l'illustre Scarron", як він сам себе зве в передмові (див. цітоване виданнє Скарона т. X) очевидно, через

[1]) Цітую скрізь по виданню 1842 року

свою неавторітетність лишив ся без впливу на наших двох письменників.

Чим же тодї крім первотвору, користувались обидва славянські автори?

Коли ми розглядали працю Осіпова, то показали тодї на вплив Блюмауєра; чи вплинув сей і на Котельницького або, може, і на Котляревського?

Нїмецький текст був теж мало придатний для користування, —з причин анальоґічних вищезгаданим. Блюмауєр мав на метї антипапську тенденцію і дуже багато місця присвятив нападам на католицтво. При короткім викладї нїмецького автора ся широко виявлена його особливість перешкоджала можливости впливу на чуженародних письменників. І се ми бачимо на текстї Котельницького.

Подібно Осіпову придивляв ся до нїмецького твору і його продовжуватель; але взяв з Блюмауєра дуже мало. От визначнїйші місця наслїдування йому Котельницького.

Пісня 8-а.

Laomedontius heros
Cuncta videns magno curarum fluctuat aestu
atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc
(в. 18—20).

—

Pour maitre Aneas, il rêvait,
On, pour mieux parler, endêvait,
Triste et pensif, la mine grise,
Comme un amant que l'on méprise [1]).

—

Aeneas.
Er ging ûmher, rieb sich die Stirn
Es brütete das Heldenhirn
Und konnte Nichts erbrüten [2]).

—

Эней...
Задумался, всплеснулъ, заухалъ,
Затылокъ расчесалъ весь свой (ст. 25).

---

[1]) ib. Scarron ст. 238.

[2]) Virgils Aeneis travestirt von Blumauer, Dritter Band, Wien, 1788, ст. 69.

* * *

Ex quo ter denis, urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam (в. 47—8).

—

Le premier de tes descendans
Doit fonder une ville franche,
Qui sera nommée Albe ou Blanche [1])

—

Hier an den Ufern meines Stroms
Wird einst die Zinne deines Doms
Ihr stolzes Haupt erheben [2]).

—

Здѣсь будешь ты самодержавной
Себя главою называть:
Какъ столпъ навѣки утвердишься (ст. 27).

* * *

Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
delegere locum et posuere in montibus urbem (в. 51—3).

—

Ici près les Arcadiens
Sous Evandre, leur cher satrape,
Batissent...
Une ville avec ses faubourgs [3]).

—

Nun herscht in dem gelobten Land
Ein Fürst, Evander zubenannt,
Mit einem Heer Zigeuner [4]).

—

Здѣсь есть народы побродяжны,
У коихъ царь Эвандръ отважный,
Аркадянами ихъ зовутъ (ст. 29).

---

1) Scarron—ст. 241.
2) Blumauer—ст. 71.
3) Sc—ст. 241.
4) Bl.—стр. 73.

Пісня девята.

Ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
vocibus his adfata Jovem (в.—82).

—

Liess Zybele den Jupiter
Aus seinem Schlafe wecken,
Und roth von Wein und Eifer, wie
Ein Kardinalshut—eilte sie
Laut schreiénd in sein Zimmer[3]).

—

Оперщись на клюки Цибела,
Вдругъ шасть къ Юпитеру въ диванъ,
Безъ всякихъ просовъ къ нимъ засѣла.
И пуншу выпила стаканъ (стр. 91).

* * *

Тільки у Блюмауєра початок відповіди Юпитера Цібелї (вірш. 94, 5 і далї по Вірґілію):
Und wenn der Tausend Sapperment
Mir dann die Menschen doch verbrennt
Soll ihn der Teufel holen.

—

Я выучу такихъ ракальевъ,
. . . .
У нихъ нѣтъ спуску ничему;
Ужъ сколько ихъ кипитъ въ геennѣ (в.—93).

* * *

Et sua quaeque
continuo puppes abrumpunt vincula ripis
delphinumque modo demersis aequora rostris
ima petunt... (в. 118—120).

—

Urplötzlich sah Prinz Turnus all
die Schiffe sich verändern.

—

Вдругъ опрометью побросались
Вдоль волнъ Троянскія судна (стр. 95).

---

[3]) Bl.—стр. 144.

* * *

Haec super e vallo prospectant Troes et armis
alta tenent, nec non trepidi formidine portas explorant
(в. в. 168—170).

—

Allein die Trojer hatten sich
Umschanzt bis an die Nasen;
dies war dem Turnus ärgerlich,
Drum hiess er alle Hasen.

—

Троянцы между тѣмъ тихонько,
Какъ изъ тюрмы въ рѣшетку воръ,
Задравши головы легонько.
Смотрѣли внизъ черезъ заборъ (ст. 99).

Одже знайомство Котельницького з нїмецьким текстом і позичання з нього—безперечні, але остатнє в дуже невеличкім обсягу, та й то простягаєть ся тільки на 8 і 9 піснї. Далї те, що й з Скароном: нїмецька переробка по 9-ій піснї обриваєть ся і таким чином помічних матеріялів для великоруської переробки инших, крім латинського тексту, не маєть ся.

Котляревський з нїмецьким текстом був незнайомий і нїякого впливу з боку останнього на українській переробцї не примітно.

Як же далї здїйснювали своє завданнє і Котельницький і Котляревський? Перший вельми широко користував ся текстом латинським і досить дрібно переказував головні пункти оповідання Вірґілія. Щоб у сьому переконатись, досить наприклад згадати про історію походження аркадського свята, на яке попав Еней: переказу про се у Котляревського сливе немає. З девятої піснї треба згадати про плач матери убитого Евріала, що в подробицях є тільки у Котельницького. З десятої—промову Венери перед Юпитером з приводу Енея і т. д. Подібних прикладів, що свідчать про близькість Котельницького до Вірґілія, можно привести силу, але і згаданого досить.

З українським текстом справа стоїть инакше. Як і ранїйше, так і в 5—6 частинах своєї Енеїди, що відповідають таким-же частинам великоруської і 8—12 пісням латинської

Енеїди, Котляревський користував ся останньою безперечно. Про се свідчать місця спільні латинському і українському текстам, яких немає в переробці великоруській. Низче наводимо відповідні приклади, але насамперед завважимо, що на пісні поділено переробку лише великоруську,—переробка ж українська має по декілька пісень в частині.

В частині 5-й, як і в Котельницького, вміщено 8 і 9 пісні, причім 8-а кінчаєть ся на 27-й сторінці описом щита, зробленого Енеєви Вулканом.

В частині 5-й—три останні пісні 10, 11, 12. Десята пісня кінчаєть ся у Котляревського на стор. 41-й—підманюваннєм Юноною Турна до втек, перемогою Енея взагалі і над Мезентієм з—осібна...

Одинадцята пісня кінчаєть ся убивством Камилли Арунтом і стрічею Енея з Турном,—стр. 64. У Котельницького розполіг пісень по сторінкам такий: 8-а пісня кінчаєть ся на стор 82; десята на 66-й; 11 на 158-й. По сих увагах укажемо приклади безперечного слїдкування Котляревського Вірґілію (пісня 9.—в. 65).

Haud aliter Rutulo muros et castra tuenti,
ignescunt irae, duris dolor ossibus ardet

—

Одъ злосты Турнъ те компануе,
Мовъ сатану йому дыктуе,
Самъ чортъ züлизъ йому въ кабакъ (стр. 33).

* *
*

. . . . ergo maria invia Teucris
nec spes ulla fugae (в.—130, 1).

—

Теперъ Троянци въ западни (39).

* *
*

dabo...
auri duo magna talenta,
cratera anticum, quem dat Sidonia
Dido (в. 263, 265, 6).

—

Для мылого же Евріала
Не пожаливъ того кынжала,
Що батько у Дидоны вкравъ (ст. 45).

* *
*

Rhamnetem adgreditur qui proflabat pectore somnum,
rex idem et regi Turno gratissimus augur
Sed non augurio potuit depellere pestem (в. 325—7).

—

Сей (се б то Рамнет) на рукахъ знавъ ворожыты.
Кому знавъ скилькы вику жыты
Та не соби винъ бувъ пророкъ. (ст. 48).

* * *

У Котельницького, в відповіднім місції, на ст. 117, останньої уваги немає. Далї, у Вірґілія—в. 339—341.

Inpastu Sceu plena leo per ovilia turbans
...manditque trahitque
molle pecus mutumque metu, fremit ore cruento:
nec minor Euryali caedes.

—

Якъ вовкъ овець смыренныхъ душыть,
Колы въ кошару завыта,
. . . .
Такъ наши смилые воякы
Тутъ мовча пролывалы кровъ. (стр. 51—2).

—

У Котельницького тут порівнаннє убитих з мухами (ст. 119).

—

У Вірґілія: inque umeros cervis conlapsa recumbit. (в. 434).

* * *

У Котляревського:

Головка, мовъ кавунъ, качався. (ст. 56).

У Котельницького:

Съ плечъ бѣлыхъ голова снесенна
Въ крови румяной все плыветъ (стр. 128).

* * *

Fortunati ambo!..
nulla dies umquam memori vos eximet aevo (в. 446).

—

Такъ кончылы жызнь козарлюгы,
Зробывшы славныи услугы,
На вичность памяты своей. (стр. 57).

* * *

Пісня десята в./115: Зевес—
adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.

—

Замовкъ Зевесъ, моргнувъ бровамы
И богы вростычъ вси пишлы. (стр. 8 15).

—

Порівн. Котельницького (стр. 18).

* * *

Пісня II-а. в. 6—8:
fulgentiaque induit arma,
Mezenti, ducis exuvias, tibi, magne trophaeum,
bellipotens.

—

Потимъ Мезентія доспихы
На пень высокій насадывъ.
И се робывъ не для потихы,
А Марса шобъ удоволывъ (ст. 42).

Порівн. Котельницького ст. 68—9.

* * *

Ite ait, egregias animas, quae sanguine nobis
hanc patriam peperere suo, decorate supremis
muneribus, maestamque Evandri primus ad urbem
mittatur Pallos (в.в. 24—7).

—

Но перше чимъ начнемъ мы бытысь
Для мертвыхъ треба потрудытысь,
Зробыть ихъ душамъ упокой;
Имення лыцяривъ прославыть,
Палланта къ батькови одправыть (с. 43).

—

Пор. Котельницького, ст. 69; між иншим, стрічки про Паланта віднесено у нього далеко низче—90 до стор. 71-ії.

* * *

Hic alii spolia occisis derepta Latinis
coniciunt igni, galeas ensesque decoros
frenaque ferventisque rotas (в.в. 193—5).

—

Въ огонь шпурлялы ризну збрую,
Олежу, обувь дорогую,
Шабли, лядункы, келепы і. т. д. (ст. 51).

—

Порів. Котельницького ст. 91.

* *
*

У Котляревського з стор. 61-ї, як і у Вірґілія з вірша 498-го вживаєть ся імя Камілли, замісць якого у Котельницького з ст. 122—Урсілла.

Пісня 12-а.

Подробиці промови Латина до Турна лише у Котляревського. Взагалі ж в сїй піснї особливо багато місць, що взято з Вірґілія і мають ся лише в українській переробцї. Досить тільки вказати на кінець герця Енея з Турном, де Котельницьким пропущено богато уступів з латинського тексту, розроблених Котляревським.

Всїх наведених прикладів досить для пересвідчення, що Котляревський дїйсно кермував ся Енеїдою латинською, але одної останньої було йому мало.

Корючись вимогам свого гуморістичного талану і духу часу, український поет мусив удатись до матеріялів, що помогли б йому виконати ті вимоги.

Мусив через те, що був шукачем нових внїшних форм, які, звичайно, міг знайти лише в чужім письменстві. Такий помічний матеріял добув він ранїйше в творі Осіпова,—тепер у Котельницького, що продовжував дїло першого.

Слїдуваннє великоруському переробщикови і починаєть ся зразу з внїшньої форми. Як і в його зразка, у Котляревського форма викладу чотиристопний ямб і скрізь строфа в десять віршів. Різні епізоди оріґіналу часто вкладають ся Котляревським в одну строфу з Котельницьким, хоча, правда, часом кілька строф останнього рівні одній строфі першого:

Далї, в змістї український автор часто слїдкує великоруському, повторюючи навіть його вирази.

Низче наведу ряд характерних прикладів спільного у обох славянських авторів при відсутности чогось подібного або при иншім вислові в латинськім тексті.

Приклади повинні цілком впевнити, що наш поет досить пильно користував ся текстом великоруським. Про оборотні відносини говорити неможливо: четверта частина української Енеїди вийшла 1809-го року; пята і шоста, як ми сказали, по смерти автора, а до 1809 року великоруську переробку давно вже було скінчено друком: частину пяту надруковано в 1802 роцї, а шосту і останню 1808-го.

Тому спільні українські і великоруські місця служать тільки доказом позичання нашим поетом.

От сї найбільш видатні місця

Частина пята; пісня 8-ма.

Qui genus? unde domo? pacemne huc
fertis an arma (.в 114).

—

Что вы за люди, говорите,
Миръ къ намъ несете, или брань? (ст. 35).

* * *

Родылись въ неби вы,—чи доли?
Чи миръ намъ везете, чи брань? (ст. 11)

* * *

Сожмемъ его мы сами въ лапу
Чего его намъ уступать (ст. 49)

* * *

Турн побува у мене в жмені;
Дай помичь!—я з ним потягнусь (ст. 13).

—

Порівн. у Вірґілія вірші. 145—150.

* * *

Interea sacra haec, quando huc venistis amici,
annua, quae differre nefas, celebrate faventes
nobiscum et iam nunc sociorum adsuescite mensis (в. в. 17 3-5).

—

Познай, какой мы борщъ хлебаемъ (ст. 42).
Борщу скоштуйте, галушокъ (ст. 14).

* *
*

Когда жъ
И лбы винищемъ накатили,
Пустилися тутъ удальцы
Точить незбыточныя лясы
Троянцы--дѣлая прикрасы. (ст. 43).

—

Троянци пьяні розбрехались
И чванылыся безъ пуття.

Порівн. у Вірґіля в—185,6 і далї.

* *
*

Nox ruit et fuscis tellurem amplecitur alis (в. 369).

—

Когда Ночь фартукъ развернувши,
Сокрыла онымъ все во мглѣ (ст. 58).

—

Якъ ничъ покрыла пеленою
Тверезых, пьяныхъ,—всихъ людей (ст. 16).

* *
*

Dixerat et niveis hinc atque hinc diva lacertis
cunctantem amplexu molli fovet. (в. 387,8).

—

Вулканъ
въ сами губки далъ ей чмокъ, (ст. 58).

—

Вулкана в губы зараз черкъ (ст. 17),

* *
*

Ille repente
accepit solitam flammam, notusque medullas
intravit calor et labefacta per ossa cucurrit (в. 388—9).

—

Когда жъ онъ слишкомъ размягчился (ст. 59).

—

Уже Вулканъ розмьякъ, якъ кваша. (ст. 18).

* *
*

Et nunc,...
quidquid in arte mea possum promittere curae,
quod fieri ferro liquidove potest electro,
quantum ignes animaeque valent (в. в. 400,2).

—

Самъ смастачу все.

. . . .

Съ насѣчкой индѣ голубою,
А индѣ съ золотой рѣзьбою,
Прикрою глянцомъ по мѣстамъ. (ст. 62).

—

Зроблю не збрую-чудо ридко

. . . .

Насичка съ черню, съ образкамы.
И зъ кунштыками и зъ словамы,
Скрізь будуть брязкальця, дзвинкы (ст. 19).

* * *

Пісня 9-а; вірш 12.

Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.

—

Вставай, вставай! Ну, что ты дремлешь? (ст. 83).

—

Ащо?
Сыдышъ безъ дила и клюешъ? (ст. 29).

* * *

Atque omnis facibûs pubes accingitur atris.
diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Taeda et commixtam Volcanus ad astra favillam (вір. 74—6).

—

Иной съ лучиной, съ головнями
Стремится прямо къ кораблямъ.
Тутъ кашица пошла вариться,
Отъ жару море кипятиться,
Помчался пепелъ къ небесамъ. (с. 89)

—

От взженныхъ кораблей куренье
Когда домчалось въ поднебенье,
Позакоптились и божки;
У всѣхъ дымкомъ глаза кусало,
То барынямъ несносно стало,
Богини право не горшки (ст. 90).

—

Огни помчалися къ водамъ.
Хто жаръ, хто губку зъ сирныкамы,
Хто зъ головней, хто зъ фитилямы,
Погыбель мчалы кораблямъ (стр. 33).

—

Разжеврылось и закурылось,
Блакытне поломья взвылось,
Одъ дыму сонце закоптылось,
Курыще къ небу донеслось.
Богы въ Олымпи сталы чхаты;
. . . .
Богынь напавъ видъ чаду дуръ;
Дымъ очи йивъ, лылыся слезы (34 ст.).

* * *

Ne cursu quassatae ullo neu turbine
venti.
Vincantur, prosit nostris in montibus
ortas (в.—91, 2).

—

Я сдѣлавъ имъ то угожденье,
Рекла:—нетлѣнны суть онѣ: (ст. 92).
. . . .
Теперь горятъ они въ огнѣ.

—

Булы щобъ Идськи брусья цили,
Нетлинные одъ рода въ родъ.
. . . .
Дывысь, якъ корабли горять (ст. 37).

* * *

Я выучу такихъ ракальевъ (ст. 93).

—

Провчу я всихъ—и буде гладко ст. 38).

* * *

Стой, стой, ребята, не бѣгите (ст. 96).
Рыбьятушки! крычавъ, постійте (ст. 39).

* *
*

Omnis per muros légio, sortita periclum,
Excubat exercetque vices, quod cuique tuendum est
(в. 174,5).

—

Они спѣшили чрезвычайно.
Вездѣ разставить караулъ
. . . .
Низъ... у главныхъ былъ воротъ поставленъ;
Въ немъ кровь текла хоть не Троянска,
Иноземельна басурманска,
Но былъ не промахъ, удалецъ (ст. 99).

—

Для ночи вдвое калавуры
На всихъ поставили баштахъ (ст. 40),
. . . .
У главной башты на сторожи
Стоялы Эвріалъ и Нызъ:
. . . .
В нихъ кровъ текла хоть не Троянска,
Якась чужая,—бусурманська,
Та въ служби вирни козаки.

* *
*

Aut pugnam aut aliquid iandudum invadere magnum
mens agitat mihi... (в. 186, 7).

—

Что есть либъ мнѣ къ врагамъ пуститься
И нужно кажется рѣщиться.. (ст. 100).
Они... какъ убитые всѣ спятъ (ст. 101).

—

Теперъ воны сплять з перепою
. . . .
Я думаю туды пустыться,
Передъ Энеемъ заслужиться (ст. 41).

* *
*

Готовъ на ножъ, въ огонь и въ воду (ст. 102).

—

Съ тобою радъ въ огонь и въ воду (ст. 42).

* *
*

При томъ же ты имѣешь мать... (ст. 103).

—

У тебе маты есть старая. (ст. 42).

* *
*

Въ ту ночь густой туманъ вездѣ,
Какъ дымъ, повсюду разстилался... (ст. 115).

—

На те и мисяць вкрыла хмара,
И поле вкрыв густый туманъ (ст. 47).

* *
*

„Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
persolves amborum“ inquit (ст. 421—3).

—

За смерть и Тага и Сульмона
Одинъ схлебнешь ты два трезвона. (ст. 127).

—

За кровъ Сульманову и Тага
Умрешъ проклята упыряга (ст. 55).

* *
*

At Nisus ruit in medios solumque per omnis
Volcentem petit (в. 438, 9).

—

Къ убійцамъ прямо полетѣлъ (ст. 129).

—

К Волсенту просто полетивъ (ст. 56).

* *
*

На толь родила я тебя? (ст. 136).

—

Чи я жъ тебе на те родыла? (ст. (60).

—

Et mecum ingentis oras evolvite belli (в.—529).

—

Чтобъ могъ я сѣчу столь обильну.

. . . .

На чистоту здѣсь описать (ст. 142).

—

Дай помичъ бытву опысаты.
И про війну такъ росказаты (ст. 65).

—

И душу носомъ испуская (ст. 156).
Реветъ и душу испускаетъ (ст. 73).

* *
*

Incipe, siqua animo virtus, et consere dextram (741).

—

Отвѣдай, сунься, похвальбишка,
Больша Коломенска верста (ст. 153),

—

А ну прылизъ, Турн одвичае:
„Келебердянськая верства! (ст. 74),

* *
*

Уснулъ сномъ вѣчнымъ великанъ,
Сего героя уязвленье
Въ ужасно привело волненье
Обезкураженныхъ Троянъ, (ст. 159),

—

Пропавъ и другый велыканъ!
Така потеря устрашыла
И серце бодрее смутыла
У самыхъ храбрійшыхъ Троянъ (ст. 75),

* *
*

Частыня 6-а, пісня 10;

Тамъ Тигръ отмѣнна образина
. . . .
Его шутливая судьбина
За стойкой вывела на свѣтъ
На целовальнической койкѣ (ст. 23).

—

Тамъ правывъ каюкомъ Тыгренко
Изъ Стехивкы то шынкаренко. (ст. 17),

* *
*

Узнаешъ ли ты насъ Эней!
Древа мы Идскія вершины (ст. 27).
Чи не пизнаешъ насъ, Энею?
. . . .
Мы идськои горы дубына (ст. 21),

—

Порівн. у Вірґілія вірші — 230 далї.

* *
*

Аркадяне! вотъ вамъ—возьмите
Героя вашего, снесите
Его вы къ батюшкѣ домой (ст. 48).

—

Аркадци! лыцаря возьмите!
Въ ралець къ Эвандру отнесите,
Къ Энею що въ союзъ прыставъ. (ст. 30).

Порівн. у Вірґілія вірш 490—5.

Въ толикой ярости на Мага,
Какъ ястребъ быстро онъ напалъ (ст. 50),

—

Въ запали налетивъ на Мага,
Якъ на мале курча шуликъ (ст. 32).

—

Порівн. у Вірґілія в в.—521, 2.

* * *

Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius (в. 602),

—

Такую сдѣлавши тревогу,
Очистивъ отъ враговъ свой станъ (ст. 53),

—

Так нашъ Эней тутъ управлявся.
И станъ свой чыстывъ отъ врагивъ (ст. 34),

* * *

Задорить сталъ опять кулакъ.
Въ толпу Рутулянъ устремился (ст. 64).

—

Но посли якъ прозривъ, кулачывъ
Рутулянъ и другихъ врагивъ (ст. 40).

* * *

Пісня 11-а.

Тогда взваливъ его на плечи
Пятнадцать рыцарей съ земли (ст. 74).

—

Взмостылы воины на плечи (ст. 45).

* * *

Пісня 12-а.

Потомъ и воинство парадно
Въ порядокъ стало боевой (ст. 166).

Тутъ військо стройнымы рядамы
Въ паради йшло, мовъ бы на бій (ст. 68).

* *
*

Extemplo Turni sic est adfata sororem
diva deam... (в.в. 138,9)

—

Призвавъ къ себѣ тотчасъ Ютурну
Такъ какъ она сестра есть Турну (ст. 167)

—

Клыкнула мавку водъ Ютурну
(Бо ся була сестрыця Турну)—ст. 68.

* *
*

Ютурна видѣвши напоры
Изъ вышней горницы своей
. . . .
Въ ямщицкомъ образѣ скорѣй
На землю съ неба прикатила. (ст. 186).

—

Ютурна зъ облака злетила,
Зобхнула братня машталира
И стала коней погонять (ст. 75).

* *
*

Прилично ль зло творить богамъ?
Коль такъ назначено судьбами,
Что бы Энею быть межъ нами. (ст. 196).

—

Уже жъ вистымо всимъ богамъ
Эней въ Олымпи буде зъ нами (ст. 84).

* *
*

Крім сих численних прикладів, можна б було навести ще силу подібних же, що показують навіч, як близько часами держав ся Котляревський тексту Котельницького.

Але ріжні чужі елементи, що знаходять ся в якійсь національній творчости, річ не головна.

Сила національного талану в тім і проявляєть ся, що він по свойому перетворює готові форми і дає те, чого в первотворі нема. І се не тільки відносно націй, а й що до окремих талантів одної нації: кожний талан є, так сказать специфічна духовна енерґія, що, при однаковому матеріялї, дає особливі форми й зміст. Шекспір багато переробльовав,

Ґете писав на неоріґінальні теми, але їх твори виходили оріґінальним цїлим і, як такі, і досї хвилюють наші серця.

Така сила творчого духа, що витворює в мистецтві нове життє, проявляючи індівідуальне або національне своє...

І в тому же сила і вага неоріґінальної по матерьялу, але оріґінальної по розробцї творчости Котляревського в „Енеїдї". В чому ж власне та оріґінальність?

Перш за все в формі віршовій.

Тримаючись взагалї внїшности віршу Котельницького і маючись під сильним її впливом, наш поет одначе не тільки був несвідомо, але й хотїв бути оріґінальним. Тому трапляється часто, що в строфі лишають ся ті самі рими по істотї, але слова для них підібрано другі.

Так, наприклад:

Между Троянцами два брата
Тогда стояли у воротъ,
У коихъ мать была Герата...
Они своими головами
Ровнялись съ старыми дубами,
Могли за сотни отвѣчать.
Одинъ Битіасъ назывался,
Былъ съ ногъ по самый лобъ угаръ,
Другой ему жъ уподоблялся
И по названью былъ Пандаръ. (П. 9. ст. 153).

—

Служылы у Троян два браты
Изъ ныхъ бувъ всякій Голіафъ;
Шырокоплечый и мордатый,
И по вивци цилкомъ глытавъ.
Одынъ дражнывся Бытіасомъ
И съ Кочубейськымъ винъ Тарасомъ
Колыбъ заввышкы не ривнявсь;
Другый же братъ Пандаромъ звався,
И выщый одъ версты здавався (П. 5, ст. 41)

* * *

Пандаръ бездушнаго зря брата,
Мгновенно въ бабью трусость впалъ,
Боясь таковажъ въ лобъ набата,
Скорѣй отъ Турна тягу далъ (ів. ст. 157).

—

Пандаръ погыбель бачывъ брата,
Злякався, звомпывъ, замишався,
И одъ Рутульска стратылата
Якъ-мога швыдче убиравсь. (ст. 73 ів.).

* *
*

Се вдругъ изъ-за густого лѣсу,
Смотрите, какъ Талезъ идетъ,
Сомнуть тебя совсемъ повѣсу,
Куда тебя тутъ чортъ несетъ.-(П. 6 ст. 41).

—

Ось, ось! ярытся, бисомъ дыше!
Агамемноненко Талесъ,
И быстрымъ бігомъ все колыше,
Неначе въ гниви самъ Зевесъ. (п. 6. ст. 27).

* *
*

Въ одинъ тутъ голосъ завизжали
Иные въ грудь себя стучали. (іb. ст. 72).

—

Троянськы плаксы тутъ рыдалы,
Якъ на завійницю крычалы. (іb. ст. 43).

* *
*

Тогда взваливъ его на плечи
. . . .
Держа въ рукѣ престрашны свѣчи (ів. 74).
. . . . понесли
Взмостылы воина на плечи
И по маленьку постаречи (іb. ст. 45).
неслы... . . . .

* *
*

Пойдемъ къ Латыну мы и скажемъ
То все, что слышимъ отъ тебя,
Тебя съ нимъ крѣпкой дружбой свяжемъ,
Изъ мыслей Турна истребя. (b. ст. 80).

—

Мы все въ Латынови уста
Внесемъ, дрибнесенько роскажемъ,
И щыро, щыро те докажемъ,
Що зъ Турномъ дружба есть пуста. (ів. ст. 48)

* *
*

Можна б було ще чимало виписати місць, де Котляревский хотїв бути оріґінальним у вислові, навіть тримаючись рим Котельницького; але ще більше, сливе всю Енеїду пришлось би виписувати, щоб показати, що здебільшого Котляревський бажав бути самостійним і у вислові і в римах.

Одначе мало одної внїшности. В мистецькій творчости, яку ми можемо, з погляду економії мисли, назвати більш менш зразковою, мусить бути важливе щось инше. Творчість, що повинна впливати на наше почутє, не може бути лише імпресіонїзмом; вона перш за все, або найголовнїйше, особливе знарядє пізнання істини: тому характери і типи, одно слово, вище житє, ся прикмета краси, повинні бути переважним змістом творчости. Твори великих ґенїїв тим славні, що в них зафіксовано житє в виглядї реальних, хоча-б почасти і сімболичних образів, які утворюють з себе дїйсну духовну красу.

А така цїнність має бути визнана і за твором Котляревського; щоб у сьому впевнитись, треба лише близче придивитись до обох переробок—великоруської і української. Чим цїкавий твір Котельницького? А нї-чим; він має значіннє тільки історичне і художнього нї трохи. Грубість, вложена в уста ріжних персонажів, не є сама по собі мінусом: вона могла б личити псіхіцї і клясовому становищу дїєвих осіб переробки. Але у великоруського переробщика нема жадного натяку на якусь псіхіку, побут, або щось подібне. Особи його пародії мають тільки ріжні назви і нїяких властивих їм рис: се блїді, неживі фіґури, без всякого національного, чи якогось ґрупового або індївідуального кольоріту. На такому, сказалиб ми, повітряному фонї чимсь одноманїтно-гострим і часом навіть диким вирізують ся пародичні вчинки і слова псевдо-великоруських персонажів.

Що до комізму, то його в самій мікроскопічній, навіть цірковій дозї, шукати годї: се просте перекиданнє невлучними словами нехудожника, людини без искри художнього хисту.

Вплив грубости Котельницького одбив ся почасти і на Котляревському: і в сього, що підляг вимогам пародичности, стрічаємо рісковані, в смислї мистецького такту, місця. Але вони тонуть в течії загально приємного вражіння від твору. Котляревський був дїйсно митець і юморист з осібна; талан його виявив ся в малюванню живих образів або типів, в пока-

занню житьових становищ, не говорючи вже про числений пропуск місць первотвору, що тільки стояли б на заваді художньому вражінню. Для своєї мети поет користуєть ся тільки тим чи иншим словом і вибір їх у Котляревського такий влучний, що зразу бачиш, оскільки наш поет умів користуватись словом, се б то мав те уміннє, що одрізняє кожного митця від усякої неодарованої поетичним даром людини. Щоб довести справедливість нашої уваги, треба лише трохи пригадати собі хоч де які з створених Котляревським типів.

От, наприклад, образ Венери. Вона являєть ся до Вулкана з проханнєм зробити Енеєви зброю; для зміцнення своїх шансів вона спокуша свого чоловіка примітівно-зоольоґічним способом.

Але сю картину представлено Котляревським майстерно.

Венера, без спідниці, боса,
Въ халатыку, простоволоса,
Къ Вулкану пидтюпцем ишла;
Вона тайкомъ къ Вулкану кралась,
Неначе зъ нымъ и не винчалась,
Мовъ жинкой не його була,
А все то хытрость есть жиноча,
Новынкою щобъ пидмануть;
Хочъ гарна якъ, а все охоча
Ище гарнишою щобъ буть.
Венера пазуху порвала
И такъ себе пидперезала,
Що вся на виставци була. (5 п. ст. 16,17).

Ніякого опису сих приготувань до спокуси у Котельницького нема і через те у нього нема ні живого образа, ні взагалї живих відносин Венери до Вулкана.

У Котельницкого:

Едва Вулканъ ее примѣтилъ,
Франтовскій сдѣлалъ вдругъ скачекъ,
И такъ прямехонько намѣтилъ,
Что въ сами губки далъ ей чмокъ.
. . . .
Когда онъ слишкомъ размягчился
И в сладострастьи раскисалъ

Тутъ поцѣлуй еще вклеился,
Который онъ въ себя всосалъ, (V ч. 59 ст.)

—

Опис, як бачите, блїдий, безбарвний, нудний. Зовсїм не те в майстерному викладї нашого поета.

Вулканъ коваль тоди трудывся,
Зевесу блыскавку ковавъ
Уздривъ Венеру, затрусывся,
Изъ рукъ и молотокъ упавъ.
Венера заразъ одгадала,
Що въ добрый часъ сюды попала,
Вулкана въ губы заразъ черкъ;
На шыю вскочила, повысла,
Вся опустылась, мовъ окысла,
Билкы пидъ лобъ—и свитъ померкъ. (5 ч. стр. 17)

— Цїла яскрава і виразна картина!

І тому не дивно, що пробігши очима подібні мальовничі картини, ми переймаємось відповідним естетичним настроєм і коли, наприклад, автор запитує нас ріторічно, чи вірно, чи релєфно намалював він своЇ образи, то ми тільки можемо висловити повну з ним згоду.

А що-жъ, не такъ тепер буває
Проми-жъ жинками и у насъ?
Колы чого просыты має,
То добрый одгадає часъ
И къ чоловику прыглядытся,
Прыщулытся, прыголубытся,
Цилуе, гладыть, лескотыть,
И вси суставы розшрубуе,
И мизком так заверeдуе,
Що сей для жинки все творыть. (ib. ст. 19).

А що-жъ, не так? питає Котляревський. Може й не так, може, ми на собі сього й не відчули, але поет своЇм змалюваннєм впевняє нас, що „так“ і ми, навіть мимоволї, хоч би на час, коримось, через естетичний вплив поета, і його фільософії.

Така могутня сила художньоЇ правди!

Звернемо далї увагу і на образъ Цибели, матери богів, цїлком знехтований Котельницьким (див. ст. 90-1) і самостійно, жваво розфарбований нашим поетом.

Цыбелла,—
Изъ молоду була не промахъ,
Колы-ж якъ стала безъ зубивъ,
То тилькы на печи сидила,
Съ кулешыкомъ лемишку йила
И не мишалася въ дила.
Зевесъ йій отдававъ повагу
И посылавъ одъ столу брагу,
Яку Юнона лышъ пыла. (iв. ст. 35).

—

Прыйшовшы до Юпітера,—
Цыбелла перше закректала,
А посли кашлять начала,
Потимъ у пелену смаркала
И духъ пьять раза перевела. (ib. ст. 36).
— Типічний образ старої українской жінки!

Так же гарно намальовано типи Низа і Евріала, Юнони, Юпітера и других головнїйших персонажів твору. Майстерними рисами окреслено й дрібнїйші типи. Така, напр. фіґура в VI частинї (ст. 18) „юристи“ оріґінальна у Котляревського.

—

А то сидить въ брыли, въ кереи,
Съ товстою кныжкою въ рукахъ,
И всимъ, бачъ, гоныть ахынеи,
И спорыть о своихъ правахъ
То, родомъ зъ Глухова, юрыста
Винъ мае чынъ канцелярыста.
И есть добродій Купавонъ
Що-бъ значкового дослужыться
И на війни чымъ пожывыться
Вступывъ въ Энеивъ легіонъ. (VI ст. 18)

Прекрасний по обмалюванню образ і невдалого речника.

Тогди якыйсь ихъ филозопъ
Хотивъ сказать надгробне слово,
Та збывся и почухавъ лобъ;
Сказавъ: Се мертвый и не дышетъ,
Не выдыть, то есть и не слышыть,
Ей, ей! увы! онъ мертвъ, аминь!
Народъ видъ речи умылывся

И гирко—гирко прослезывся,
И мурмотавъ: паноче згынь. (VI ч. ст. 44).

Крім вдатнього змалювання окремих образів, таким же являєть ся в нього і опис різних картин: в коротких виразах, стисло, наш поет начеркує релєфні пейзажи, ґрупи и і. т. ин. Особливо удали ся йому картини сїч, в яких він був, як звісно, досвідченою людиною. І тут зразу кидаєть ся художня перемога Котляревського над його великоруським собратом. Наведем деякі приклади:

Наскучивши огнемъ палиться,
Вдругъ принялися за штыки,
Что-бы поближе порубиться,
Попробовать и кулаки.
Пошла тутъ сѣча прежестока,
Ни рта, ни языка, ни ока,
Не пожалѣли, ни ушей,
Всѣ въ крошево перекрошились
И какъ ветошки издырились,
Яишня вышла изъ людей. (V ч. ст. 145).

—

А у Котляревського:

Натыснулысь и напустылысь
Рутульци кынулысь на валъ;
Троянци, якъ чорты озлылысь,
Рутульцивъ былы наповалъ.
Трищалы кости, ребра, бокы,
Летилы зубы, пухлы щокы,
Зъ носивъ и устъ юшыла кровъ:
Хто рачкы лизъ, а хто простягся,
Хто бувъ шкереберть, хто качався,
Хто бывъ, хто ризавъ, хто коловъ. (V. ч. ст. 68).

—

Цїлком оріґінальні строки у Котляревського!

Пишлы кулачни накарпасы,
Въ выскы и въ зубы стусаны;
Полизлы тельбухы, ковбасы,
Вси пинылы якъ кабаны.

. . . .

Хто чымъ попавъ, то тымъ локшывъ
Пиднявся пыскъ, стогнання, охы,
Врагъ на врага скакавъ мовъ блохы,
Кусався, грызъ, щыпавъ, душывъ (V. ч. ст. 79).
(Порів. Котельницького ib. ст. 152).

І таких виразних описів в українській Енеїдї можна знайти до схочу. Крім сеї, чисто епічної частини викладу, у Котляревського стрічають ся прекрасні, оріґінальні зразки драматичности, то в монольоґах, то діальоґах: нагадаєм хоч би вразливі розмови Низа і Евріала в V-й частинї, або сварку Юнони з Венерою в VI-й.

В сих і подібних місцях так і видко творця двох талановитих пєс, що, поруч з уривками тонкого комізму, вмів дати чулі, цїлком драматичні становища.

І врештї особливою красою відзначають ся у нашого поета лїричні уступи, де висловлюєть ся його світогляд. Такі місця про „біду“ (V ч. ст. 5), про „милу (ib. ст. 24), про „сон“ (ст. 7), „судьбу“ (ст. 53) і т. под.

Крім сих, внутрішних пружин естетичного впливу і художньої реальности, всю Енеїду Котляревського пересипано блискітками нашої етноґрафії, що вражіннє дїйсности в творі доповнює цїлком.

Всї такі дані, що одержали ся з порівнання ріжних текстів Енеїди і аналїзи переробки української, дозволяють, здаєть ся, зробити про останню рішучий присуд.

Не вважаючи на вішню несамостійність, що мистецтву не завважає, українська Енеїда в разробцї фабули дуже оріґінальна. Вона в багатьох випадках здійснила вищу вимогу мистецтва: в індівідуальних образах зібрала типічне і, як на мармурі, вирізала свої ідеї.

І в сих двох частинах, що обсягом складають велику більшість перших чотирьох, Котляревський зумів показати нам українське житє, намальоване реальними фарбами. М. Гоголь, що цїтував з Енеїди, є ученик Котляревського в реалїзмі, але значіннє Енеїди переходить вплив на Гоголя. Кожний мистецький твір живе віки; і нинї ми можемо читати залюбки багато уступів з Енеїди—ознака, що в останнїй маємо один з прикладів дїйсно творчого, невмирущого духу людини.

Економічні відносини України до Великоросії і Польщі.

Написав **Мик. Стасюк.**

(Докінченнє).

Залїзна руда.

Після даних д. Гехтера залїзної руди було добуто р. 1907 по всїй Росії 301473 т. пуд., а на Україні 188731 т. пуд. с. т. 60% всього добутого. З сього було переплавлено заводами на Україні 147,6 м. пуд. (Ежегод. М. Ф. за 1908 р. ст. 532—3) і лишок таким робом був 41,1 м. пуд.—22% всього добутого. Цїкаво одмітити: цифри, що подає Еж. М. Ф. за 1907 р. були:—на Катеринославщині добуто залїзної руди 113,2 м. пуд., у Таврії 17 м. пуд., на Херсонщині 58,5 м. пуд.—разом 188,7 м. пуд., с. т. та сама цифра, яку подає д. Гехтер, але він в свої підрахунки Таврії не бере,—очевидно, тут вийшов з його боку недогляд.

Навожу таблицю перевозок залїзної руди за 1903 рік (в т. пуд.) (Свод. стат. перев. по рус. ж. д. за 1903 г.).

Залїз. одерж. / Залїз. вивозячі.	Катер.	Кур.-Х.-С.	Півд.-З.	Хар.-М.	Варш.-Від.	Привисл.	Закордон.
Катер.	107399	16816	—	8921	12272	8921	8813
Кур.-Х. Сев.	200	1666	6	—	—	—	—
Півд.-Зах.	29	—	293	—	—	—	—
Хар.-Мик.	—	—	—	—	—	—	—

На великоросійські залїзниці було вивезено з України залїзної руди: на Мос.-Нижегород. 280 т. пуд., Миколаєвську

173 т. пуд., Мос.-Ярос.-Арх. 131 т. пуд., на Мос.-Кур. 44 т. пуд., а на инші і того меньше. Звідси видко, яку незначну ролю відограє Великоросія яко ринок для української залізної руди; головними ринками являють ся Польща і закордон (закордон ще було вивезено через Чорном.-Аз. порти 9 міл. пуд.).

Забезпеченість України рудою не велика (Денъ. Каменноуг. и желѣзод. пр. ст. 130) і в технічній пресі вже не один раз порушувалось питаннє про небезпеку повного вичерпання української руди в недалекім будучім. Значний вивіз залізної руди з України може бути лише сумним сімптомом. Небезпека вичерпання залізної руди на Україні створила цілу літературу проєктів виходу з сього становища.

Білімов.-Колосовський в своїм проєкті розглядає три комбінації: плавка чавуна на півдні на уральській руді і південнім вуглї, на Уралї на південнім вуглї і на півдорозї на уральській руді і південнім вуглї. Позаяк для продукції чавуна потрібуєть ся більша кількість руди нїж кокса, то найбільш вигідною являєть ся друга комбінація.

На Волинцевськім заводі пуд чавуна, виплавленого на криворожській руді коштує 36,76 коп., виплавлений на уральській руді коштував би 40,65 коп.

На півдорозї між Донецьким районом і Уралом на уральській руді і донецькім вуглї пуд чавуна коштував би 39,4 коп.: чавун, виплавлений на донецькім коксї на горї Магнитній коштував би 30,92 коп. с. т. на 6 коп. дешевше виплавленого в Донецькім районї на криворожській руді (Брандтъ. Иностр. капит. т. II ст. 136—49).

Небезпека вичерпання покладів залізної руди на Україні загрожує страшною руїною залізній українській промисловости.

Тепер я гадаю ясно кожному, поскілько можно радїти значному вивозу руди з України. (Вивіз залізної руди закордон з кожним роком зростає: так у 1900 роції він був 0,7 м. пуд., 1901—1,2 м. пуд., в 1903—19 м. пуд., в 1904—16,6 м. пуд., в 1906- 29,1 м. пуд., в 1907—55,4 м. пуд.; в инші райони, майже виключно в Польщу, в 1906 р. було вивезено з України 25 м пуд. і в 1907 р. — 18,5 м. пуд.)[1]).

---

1) Желѣзорудная промышленность южной Россіи за 1900—1907 г

Урал настілько багатий дешевою рудою (на Уралї цїна пуда руди 2 коп.—тодї коли на Українї 6—8 коп.) і древесновугольним паливом, що при поліпшеннї технїки і без камяно-вугільного палива може стати дуже небезпечним конкурентом українській залїзній промисловости навіть на теріторії самої України. Так Радціг каже: „ми переконані, що власники уральських заводів могли б перебудувавши заводи по останьому слову технїки обнизити цїну чавуна до 20 коп. за пуд.,—цїна, при якій не страшні ніякі конкуренти" (Желѣз.-дѣлательная пром. всего свѣта ст. 54). Коли ми згадаємо, що цїна українського чавуна собі є 37 коп., а перевозка з Уралу буде коштувати не більше 15 коп. з пуда, а коли до Царицина уральський чавун везти Камою і Волгою, то і дешевше 10 коп. на пуд, тодї уральський чавун на терїторії України буде коштувати дешевше нїж власний.

Цїкаво одмітити факт, що Польща в 1903 р. добула 10,3 м. пуд. залїзної руди (Денъ. ст. 96), а з України дістала 21,2 м. пуд.; таким робом $^2/_3$ польського чавуна було виплавлено на українській рудї.

Марганцева руда.

Говорячи про марганцеву руду, треба мати на увазї, що марганцева промисловість Росії працює головним робом на закордон. Д. Гехтер сього не мав на увазї. Після його даних на Українї в 1905 роцї добуто 9,840,150 пуд. марганцевої руди, всього по Росії добуто 30,980,280 пуд., або українська продукція рівна 32$^0/_0$ продукції всеї Росії. (Мусимо одмітити недогляд д. Гехтера: для загально-російської продукції марганцевої руди він подав 30980280 пуд., але ж в своїх підрахунках д. Гехтер порівнює теріторію України до теріторії Европ. Росії, Польщі і Північного Кавказу, Закавказя ж не бере під увагу. В тім же районї, що бере д. Гехтер, добуто лише 10113000 пуд., а решта в Закавказї (Кутаїська губернія), або в 3 рази меньше нїж подав д. Гехтер). В 1905 р. закордон вивезено з Росії 22,648,000 пуд. марганцевої руди і лишило ся в нїй 8332280 пуд., або українська продукція була на 18$^0/_0$ більше того, що лишилось в Росії; сей факт голосно говорить про те, що треба звертати увагу на вивіз закордон. На Українї добуто в 1905 р. більш, нїж спожито в Росії; звідси д. Гехтер міг би зробити

висновок, що й на руку йому, що Україна мусить вивозити в инші райони багато марганцевої руди. В дійсности далеко не так.

В 1905 р. на Україні, в Катеринославській губернї, добуто 9,235,794 пуд., на ринок же було вивезено лише 6628033 пуд., решта, майже 2,6 м. пуд. лишала ся на складах завдяки зменьшенню попиту на марганцеву руду (див. про се нижче). На металюрґічних заводах півдня Росії спожито 8,810,000 пуд.; вивезеної на ринок української руди не стає, щоб задовольнити потреби залїзної української промисловости (треба одмітити, що всї заводи, які споживають марганцеву руду, за винятком Сулїмського, який лежить не в українській окрузї Донщини, містять ся на українській теріторії. Споживаннє марганцевої руди Сулїмським заводом 200—300 т. пуд. всього). Дїйсно в 1905 році на Україну було ввезено кавказської руди 3497000 пуд. (марганц. пром. на югѣ Росіи за 1905 г.), вивезено закордон в 1905 р. 2,258 т. пуд. української руди, в инші райони вивезено 285 т. пуд., с. т. ввіз був більший нїж вивіз 954 т. п.

За період 1900—1907 [1]) рр. на Україні було добуто марганцевої руди 59882 т. пуд., переплавлено на металюрґічних заводах півдня Росії 66166 т. пуд. і закордон вивезено 18352154 пуд. Ввіз руди з Кавказу досяг 30289 т. пуд. і вивіз в инші райони був 5654 т. пуд. (в дїйсности ся цифра нижча, бо сюди ввійшло збільшеннє руди на складах в 1907 році проти 1900). Не дивлячись на вивіз закордон, Україна являєть ся країною, яка ввозить марганцеву руду. Кавказська руда ввозить ся через те, що вона багатша марганцем і чистїйша (меньше дуже шкодливого для плавки фосфору). Треба мати на увазї ще й те, що кавказська руда на 5—8 коп. дорожча від української, так що грошовий баланс буде для України ще меньш вигідним нїж ваговий.

За попереднї 4 роки (1900—1903).

Добуто на Українї.	Переплавлено.	Вивезено закорд.	Одерж. з Кав.
18807 т. п.	24255 т. п.	3234 т. п.	13198 т. п.

[1]) Марганцевая промышленность южной Россіи за 1900—1907.

За останні 4 роки (1904—1907).

Добуто на Україні.	Переплавлено.	Вивезено закорд.	Одерж. з Кав.
41075 т. п.	41911 т. п.	15088 т. п.	17090 т. п.

В 1904—1907 р.р. продукція на Україні майже рівнялась споживанню. Як бачимо, Україна вивозила дешеву руду закордон і в инші райони, а одержувала стілько ж дорогої з Кавказу. За останні 4 роки, головно за 1906-1907, продукція марганцевої руди була майже рівна споживанню, але 1908—1909 р. принесли марганцевій промисловости Росії крізу, викликану конкуренцією на закордоннім ринку з боку Ост-Індської руди, яка надзвичайно швидко розвинулась і виріб і навіть фракт якої до Европи коштував дешевше ніж з Росії (Ост-Індія добула марганцевої руди в 1902 р.—4730 т. пуд., в 1905—15742 т. пуд. і в 1907 році—55697 т. пуд.), опріч того Сполучені держави Північної Америки розвинули свою марганцеву промисловість на стілько, що перестали купувати марганцеву руду в Росії. Кріза ся почала відчуватись ще на прикінці 1905 р., але капітали в 1904—1905 р. ще вкладались в українську марганцеву промисловість і продукція 1906—1907 р. збільшувалась, але в 1908 р. почала вже зменьшуватись (1907 р. добуто 16445 т. пуд., в. 1908 р.—11015 т. пуд.) і особливо сильно зменьшилась в 1909 р. [за перші 6 місяців 1908 р. добуто 7671 т. пуд., за перші 6 місяців 1909 р. лише 1121 т. пуд.—(Экономистъ России № 6-й за 1910 г.) с. т. зменьшилась в 6 раз і стала нижче продукції всіх попередніх років аж до 1894 р.]. Щоб зрозуміти сю раптову крізу в українській марганцевій промисловости, треба звернути увагу на ціни марганцевої руди в 1907 р. в копійках за пуд.

	Січень-Трав.	Червень.	Липень-Серп.	Жовтень.	Вересень.	Листоп.	Грудень.
Українська руда.	23—25	25—28	27—28	27—30	27—28	24—25	23—25
Кавказська „		34—36			25—27		27 28

На початку року кавказська руда була на 11 коп. дорожча від української, на прикінці всього на 3—4 коп., що робило вигідним заводам переходити цілком на закордонну. Зниженнє цін стало ся через те, що кавказька марганцева руда гублячи закордонний ринок, почала конкурувати з українською

	Чавун (в т. пуд.).								Залїзо і сталь (в т. пуд.).							
Райони одерж / Райони вивозячі.	Захід.	Півден.	Привисл.	Кавказ.	Північ.	Урал.	Центр.	Всього.	Захід.	Півд.	Привисл.	Кавказ.	Північ.	Урал.	Центр.	Всього.
Західний	54	4	75	—	32	—	2	167	683	12	276	—	235	—	103	1309
Південний	608	8119	3294	861	5680	264	3604	22430	2523	14492	988	4469	4670	31	3987	30189
Привислян.	11	1	3271	—	23	—	3	3309	2253	356	7845	598	2015	15	1209	14314
Кавказ.	—	65	7	96	1	—	—	169	3	739	53	2124	11	—	9	2941
Північний	1	—	1	—	120	—	3	125	27	45	7	2	467	10	98	657
Урал	7	12	1	—	2894	10309	874	14096	831	2291	84	550	1842	7268	7960	21473
Центральний	10	44	862	15	1086	—	2925	4942	173	267	370	33	332	17	5839	7043
Всього	728	8800	8097	974	10157	10662	7767	47215	7349	18893	10540	8115	11833	7357	20205	85030

Чавун, залїзо і сталь.

Після даних д. Гехтера, за 1907 рік виплавлено на Україні 110,5 м. пуд. чавуна і з них вивезено на продаж 44,2 м. пуд. в такі райони: в межі самої України (в півд. і півд.-захід. райони). 17,2 м. пуд., в Польщу 7,4 м. пуд. в прибалтійський 4,4 м. пуд., на Кавказ 0,5 м. пуд., і в Великоросію (центр-хлїбор., промислів., уральський, надволж.) 12,2 м. пуд. Але треба зауважити, що в межі центрально-хлїборобського району, (Милерово — Кременчук - Київ-Сухінича-Пенза) входить частина Чернигівщини, Полтавщини і Харьківщини. Позакраєвий експорт чавуна з України поділяєть ся порівну між Великоросією і иншими країнами. Д. Гехтер робить висновок, що „таким чином на Україні лишаєть ся тілько коло 19 м. пуд. або біля 40% вивезеного на ринок чавуна". Щоб мати вірне розуміннє значіння Великороси чи иншого ринку для української чавунно-плавильної продукції, треба порівнювати в и в і з до п р о д у к ц і ї. Коли ми се зробимо, то побачимо, що на долю Великороси приходить ся 11% всеї продукції чавуна на Україні, на долю Польщі 6,7%, Прибалтійського краю 4%. На самій Україні споживають ся, опріч вивезених на инші заводи 17,2 м. пуд., ще 66,3 м. пуд. чавуна, перероблених на тих же заводах, що і виплавили його. Всього Україна переробляє 83,5 м. пуд. чавуна, або 75,9% виплавленого на її теріторії. Треба згадати і про вивіз закордон в 1907 р., який рівняв ся 4,4 м. пуд.

Для характеристики обміна між ріжними районами чавуном, залїзом і сталю в попередні роки навожу таблицю (на стор. для 1900 р. (Желѣзно-дѣлат. промышл. въ южной Росіи за 1904 г.).

Для розуміння сеї таблиці треба памятати, що: 1) Привислянський район — се залїзниці на захід від колії Граєво-Ковель і колії Сп.-Варш.-Вержболово-Ковна і Орша-Сувалки. 2) Західний район—південно-західні залїзниці і залїзниці на захід від колії Гомель-Минск, Смоленск-Двінск-Колькушино-Можайск рахуючи їх. 3) Північний район-на північ від колії Лїбава-Можайск - Рига - Двинск-Бологоє і на схід до Яросл.-Архан. залїзниці, 4) Урал-пристани Волги і залїзниці між Волгою і Уралом. 5) Південний—на південь від колії Київ-Воронеж-Лїзни-Балашев. 6) Центральний між попе-

редніми районами. В дальших висновках за теріторію України ми будемо приймати два райони наведеної таблиці: південний і західний. Се не зовсїм вірно, бо в західний район входить частини Білоруси і Литви, але се нас винагородить за ті частини Чернигівщини, Полтавщини і Харьківщини, які прилучені до центрального району і в наші підрахунки через те не війдуть.

З даних таблиції бачимо, що на долю України припадає 22,6%. м. пуд. перевозок чавуна з всеї кількости в 47,2 м. пуд., с. т. 47,7%. З 85 м. пуд. перевозок заліза і стали на долю України припадає 32,5 м. пуд.-с. т. 38,2%. Головними ринками для українського чавуна являють ся: північний район—5,7 м. пуд., центральний-3,6 м. пуд. і привислянський-3,4 м. пуд., і 0,3 м. пуд., що при продукції чавуна в 86,6 м. пуд., відповідно для кожного району буде — 6,9%, 4,4%, 4% і 0,3%. На долю самої України лишаєть ся 60 м. пуд. переробленого на тих же заводах, де і виплавлено, плюс 8,1 м. пуд. перевезеного з других заводів, а всього 68,1 м. пуд.-с. т. 82,8% всеї продукції.

В 1900 р. в Польщу було вивезено 3,4 м. пуд. (4% всеї продукції), в 1907 р. 7,4 м. пуд. (6,7%); в 1900 р. в Великоросію і Прибалтійський край було вивезено 9,7 м. пуд. (11,2%), а в 1907 р. — 16,6 м. пуд. (15%). Таким робом, коли продукція чавуна на Україні зросла з 82,6 м. пуд. до 110,5 м. пуд.-с. т. лише на 34%, приріст вивозу у Великоросію на протязї 7 років рівняв ся 71%, а в Польщу 118%. Сей величезний зріст вивозу сирівця-чавуна, не дивлячись на розвиток залїзничої промисловости на Україні, показує, що Україна на протязї сього часу не тілько не увільнилась від ролї поставщика сирівця-чавуна в инші райони, але ся роля збільшилась і абсолютно і відносно до внутрішньої продукції.

З таблиції перевозок стали і заліза видно, що в 1900 роцї при продукції в 57,6 м. пуд., Україна вивозила в північний район 4,9 м. пуд., в центральний 4,1 м. пуд., на Кавказ 4,5 м. пуд. і в Польщу 1,2 м. пуд. На Україну з инших районів чавуна не ввозить ся—зовсїм инакше стоїть справа з залїзом і сталю. Залїзо на Україну ввозить ся: з Уралу—3,1 м. пуд., з центрального району-0,4 м. пуд. і з північного—0,1 м. пуд., разом з Великоросії 3,6 м. пуд.; з Польщі ввозить ся 2,6 м. пуд. і з Кавказу 0,7 м. пуд. Перевага ввозу над

вивозом—для Польщі буде 1,3 м. пуд., перевага вивозу над ввозом у Великоросію і Прибалтійський край 5,4 м. пуд. (9,4% всеї продукції) і на Кавказ—3,8 м. пуд. (6,6%).

На Україні споживаєть ся: 22,2 м. пуд., які не йдуть в перевозку, 17,7 м. пуд. перевезених в межах України, і 6,7 м. пуд. ввезених з инших районів—всього 46,4 м. пуд. або 80,4% всеї продукції. З наведених таблиць бачимо, що північний район при продукції чавуна в 2 м. пуд. дістав з України 5,7 м. пуд. і з инших районів Великоросії 4,1 м. пуд. Майже половина зужитого в північнім районі чавуна приходить ся на долю України.

Той же самий район, при продукції заліза і стали в 9,8 м. пуд., дістав з України 4,9 м. пуд., з инших районів Великоросії 2,3 м. пуд. і з Польщі 2 м. пуд.. Україна дала меньше 25% всього зужитого північним районом заліза і стали. В 1900 році центральний район, при продукції в 14 м. пуд., дістав з України 3,6 м. пуд. чавуна, з инших районів Великоросії 0,9 м. пуд.-с. т. на долю України припадає 20% продукції района. Сей же район, при продукції заліза в 10,2 м. пуд., дістав з України 4,1 м. пуд., з Польщі 1,2 м. пуд., з инших районів Великоросії 8,1 м. пуд.,--на долю України припадає 17% зужитого сим районом заліза. Цікаво порівняти Україну до Урала: Україна в 1900 р. вивезла 14,4 м. пуд. чавуна і дістала 0,1 м. пуд., Урал вивіз лише 3,8 м. пуд. і дістав 0,3 м. пуд.; Україна вивозить 17,7 м. пуд., заліза і стали і дістає 6,7 м. пуд., с. т. перевага вивозу над ввозом рівняєть ся 11 м. пуд.; Урал вивозить 14,6 м. пуд., і дістає 0,5 м. пуд., с. т. перевага вивозу над ввозом рівняєть ся 14,5 м. пуд. На кожний пуд вивезеного з України чавуна приходить ся в вивозі заліза і стали 0,81 пуд. заліза і стали, на Уралі ж на кожний пуд вивезеного чавуна приходить ся 3,73 пуда заліза і стали: Україна вивозить головно чавун-сирівець, Урал вивозить фабрікати залізо і сталь.

Для характеристики торгового обміна українським залізом і сталю у 1907 році навожу таблицю перевозок. (Табл. на стр. 10).

На 4 українські залізниці і ст. Харьків відправлено з України 16672 т. пуд., а вивіз в инші райони був 21298 т. пуд., але в сій цифрі був вивіз і на Україну (частина залізниці Ліб.-Ром, майже весь вивіз на Мос.-К.-Вор. і частини

(Свод. стат. перев. по рус. ж. д. 1907.)

Залізниці, які одержують / Заліз. які вивозять	Катер	Півд.-Зах.	Південні.	Владікавказ.	Закавказ.	Ліб.-Ром.	М.-К.-В.	Півн.-Зах.	Польські заліз.	Риго-Ор.	Півд.-Сх. *)	Мос.-Брес.	Мос.-Кур.	Микол.	Мос.-Каз.	Ряз.-Ур.	Сизр.-Вят.	Північні.	Всього.
Катер	5895	3560	3764	2069	3330	341	523	1094	658	1577	2152	322	1140	1698	558	507	436	483	31430
Півд.-Зах.	29	458	20	1	—	8	33	2	141	—	3	2	—	—	—	—	—	—	720
Південні *)	587	283	1448	171	597	67	172	17	72	302	575	30	232	584	113	87	80	107	5814
Всього.	6707	4301	5132	2241	3927	416	738	1109	871	1879	2730	354	1372	2282	671	594	516	590	37964

*) З року 1907 К.-Х.-С. і Х.-М. заліз. прилучено до Південних.

Чавун (в тис. пуд.).

	Промис.	Центр-хл.	Озерний.	Півн.-Сх.	Надволж.	Великорос.	Прибалтійс.	Польща.	Білорусь і Литва.	Україна.	Півн. Кавк.	Закавказ. і Туркест.	Сібір.
Вивезено.	2533	794	485	10236	68	—	374	5640	263	28650	281	—	—
Одержано	6426	2900	4220	10758	916	—	3059	7949	913	11741	240	—	—
Перевага { вивозу + ... / ввозу —	—3893	—2106	—3735	— 502	— 848	—10080	—2685	—2309	— 650	+16909	+ 41	—	—

Залїзо і сталь (в тис. пуд.).

	Промис.	Центр-хл.	Озерний.	Півн.-Сх.	Надволж.	Великорос.	Прибалтійс.	Польща.	Білорусь і Литва.	Україна.	Півн. Кавк.	Закавказ. і Туркест.	Сібір.
Вивезено.	7058	1484	691	9154	2552	—	1532	13782	580	19425	454	—	—
Одержано	9615	3308	4765	5394	2470	—	3367	7192	2710	11491	3451	187	1357
Перевага { вивозу + ... / ввозу —	—2557	—1824	—4074	+3860	+ 82	—4613	—1835	+6592	- 2130	+7934	—2997	— 187	—1357

на Півд.-Сх.). На залїзниці Владікавказ., Закавказську, Лїб.-Ром., Мос.-Кур.-Вор., Північ. - Зах. і польські—приходилось 10502 т. пуд. вивозу з України залїза і стали. На решту залїзниць приходилось 10990 т. пуд. Ся цифра більша дїйсної для вивозу з України у Великоросію, бо сюди входить вивіз в Ригу (Риг.-Орл. з.) і в Білорусь (Мос.-Брест.), на які приходить ся біля 1000 т. пуд. Продукція України залїза і стали була біля 70 м. пуд., вивезено в инші райони 21,3 м. пуд., одержано з Польщі 1,2 м. пуд. і з Великоросії 2,5 м. пуд., лишаєть ся для споживання 52,5 м. пуд. або 75 %. В дїйсности сей % буде трошки вищий, бо ми не взяли вивозу на українські частини Лїб.-Ром, Мос.-К.-В. і Півд.-Сх. залїзниць.

Щоб зхарактеризувати відношеннє ріжних районів між собою в торговельнім обмінї за 1902 р. навожу таблицю перевозок чавуна, залїза і стали за сей рік. (Табл. на стр. 10).

Перевага вивозу над ввозом чавуна з України була в 1902 роцї 16,909 т. пуд., при продукції його в 71,7 м. пуд. с.-т. чистого вивозу було 23,6% продукції. Продукція залїза і стали була 58,8 м. пуд., а чистий вивіз 7934 т. пуд.-с. т. 13,4%. На Українї зужитковувалось 76,4% продукції чавуна і 86,6 % залїза і стали. З своєї теріторії Україна вивозить в промислівські райони Великоросії головним робом сирівець-чавун, а також і в Польщу; значну частину залїза і стали на Кавказ. Але більш як 3/4 продукції чавуна і 5/6 продукції залїза і стали зужитковуєть ся на теріторії самої України. За період 1899—1902 [1]) р. р. Україна вивезла 52695 т. пуд.-або 17% своєї продукції чавуна; за той же період залїза і стали було вивезено 25748 т. пуд.-або 10,8% продукції.

Сподїватись, що вивіз з України в майбутности збільшить ся, не можна, навпаки він швидче може зменьшитись в звязку з конкуренцією Урала, яка почнеть ся з поліпшеннєм технїки його залїзної промисловости.

Низький стан технїки уральської залїзної промисловости ясуєть ся браком добування коксуючогося камяного вугля на Уралї, що примушує вести виплавку чавуна на древеснім вуглї. Останнє перешкоджає концентрації продукції, позаяк для кожного, навіть невеличкого завода, треба великих

---

1) Ежегодники М. Ф. за 1900—1904 г.

площ лїсів, щоб забезпечити собі паливо. Після підрахунків Рогозіна (Желѣзо и уголь на Уралѣ ст. 65.) на кожний мілїон пудів продукції залїза треба 250000 десятин лїсу, або 50 квадратов. верст. Пересїчна продукція заводу на Україні-5 м. пуд.—на завод такої продукції треба 250 кв. вер. лїсу, що звичайно ставить непереможні технїчні перешкоди для концентрації і для вигідної експльоатації, і через се пересїчна продукція уральського заводу не перевисшує 0,4 м. пуд.

Але недалеко від Урала, в Кузнецовськім басейнї західної Сібіри, лежать надзвичайно багаті поклади коксуючогося камяного вугля. Коли буде орґанізоване добуваннє сього камяного вугля в значних розмірах і довіз його на Урал, то уральська залїзна промисловість зможе зконцентруватись і дорівнятись в технїції українській [1]).

Тодї Урал, роспоряджаючи дешевшою і богатшою залїзною рудою і даровою водяною силою гірських річок і водоспадів, почне робити могутню конкуренцію Україні. На думку проф. Озерова (Экономистъ Россіи. № 36, 1909 р.) „досить продовжити Богославську залїзницю до Архангельска, щоб сполучити багату руду з дешевим лїсом, для того щоб уральський чавун міг виплавлятись не дорожче 24—25 коп. за пуд. на древеснім вуглї. Вже і зараз на Уралї роблять два заводи, яким чавун коштує 25 коп. за пуд: казенний Саткинський (Гор. Журналъ 1906 II с. 83) і приватний Черданський (Гор. Жур. 1908 I 103) [2]). Останнїми часами закордонні капіталїсти [3]) почали вкладати свої капітали в уральську промисловість, шо є ознакою початку поступу уральської технїки і пересторогою, що уральська конкуренція не за горами. (Денъ Каменноуг. и желѣзод. пр. ст. 37—39, 119. Брандтъ Иностр. кап. II 136—143). За

---

[1]) Не меньше значіннє може мати і вибудованнє проєктованої залїзниції до Егорошинских і Алпаєвских покладів антрациту і камяного вугля (Озеровъ Горные заводы Урала ст. 65).

[2]) Що сї цифри не щось надзвичайне, показує і Надеждинскій завод, де вартість собі пуда чавуна 27,8—29,0. (Озеровъ Гор. зав. ст. 219).

[3]) В № 6-м „Гор. зав. дѣло“ за 1910 р. наводить ся цїла низка таких фактів; бувші Голїцінські округи куплено Французами; кшитимські заводи—Американцями, які торгують зараз ще Тагільські (Демидовські) і Богословські; Англичане мають купити Сісердські; Бельгійцї—Невянські, Шведи—уфалейські.

останнї часи поширилась думка про крізу уральської залїзної промисловости — в нїй вбачають початок занепаду значіння Урала. Сю думку арґументують зменьшеннєм чавуно-плавильної промисловости Урала. Дїйсно — максїмум сеї продукції на приватних заводах (які виробляють 90% всього) припадає на 1900 рік, коли було виплавлено 44 м. пуд.; в 1904 р. і 1906 кількість виплавленого була вже 33,8 м. пуд. на кожний рік. За період 1897—1901 р.р. було виплавлено чавуна 201,6 м. пуд., за 1902—1906 лише 170,4 м. п., або зменьшеннє продукції було на 15,5%. Зовсїм инакше стоїть справа з продукцією залїза і стали. Тут ми бачимо постійний з року на рік зріст продукції (єдиний виняток 1905 революційний рік.); в 1897 р. продукція стали рівнялась 23,4 м. пуд., в 1906 р. досягла 36,3 м. пуд.—або збільшеннє було на 53,4%. За період 1897—1901 р. було вироблено на приватних заводах 142 м. пуд., за 1902—1906 р. р. 171,3 м. пуд.—збільшеннє було в 20,7%. Як бачимо, продукція чавуна зменьшувалась, продукція залїза і стали постійно зростала і нарештї стала більше від продукції чавуна. Коли за перші 5 років продукція залїза на Уралї рівнялась 70,4% продукції чавуна, то в другім 5-тилїтї—100,5%.

Таким робом Урал перестав вивозити чавун-сирівець в другі великоруські райони, а став сам переробляти його на фабрикати. (Сб. ст. св.по гор.-зав. пром. за 1906 р. ст. XVIII, XXI—III.)

В майбутнїй конкуренції залїзної промисловости Урала з українською уряд загодя стає на боцї Урала, висловлюючись за пониженнє залїзно - дорожних тарїфів для продуктів уральської промисловости. (Див. допис про залїз.-д. наради, що відбулись в сїчнї 1910 р.—„Гор: зав. дѣло“ № 5).

Українському вивозу чавуна в північний район загрожує небезпека ще з другого боку—від розвитку чавунноплавильної промисловости в північнім районї на закордонних матеріялах. „Пуд шведської руди при ввозї без мита коштував би в Петербурзї 12 коп і виплавлений з неї на англїйськім коксї чавун коштував би в Петербурзї 40 - 45 коп., тодї як привозний український коштує не дешевше 60 к. (Брандтъ Ин. кап. т. II ст. 154). Цїна на український чавун в Петербурзї не падала нижче 56 коп., звичайно ж дорожче

60 к. (Свод. ст. по горно-зав. пром. 1905), таріф від Кроматоровки до Петербурга коштує 17 коп.

Коли ми звернемось до відомостей про обмін виробами залїза і стали, то побачимо, що Україна з ролї поставщика переходить на ролю ринка. Наведу лише декілько прикладів за 1904 р. (Свод. ст. перевоз. 1904 г). Україна (4 залїзниці) вивезла 451,4 т. пуд. цвяхів, а дістала 1042 т. пуд.-с.-т. перевисшеннє ввозу над вивозом було в 590,6 т. пуд. Між найбільшими поставщиками цвяхів на Україну були такі залїзниці—Варш.-Віден. і Привислянська 155,5 т. пуд, Риго-Орл. 74,3 т. пуд., Миколаєвська 68,5 т. пуд., Мос.-Курська 62,5 т. пуд., і Сп.-Варш. 60,1 т. пуд. Чавунної посуди Україна вивезла 63 т. пуд. і дістала 262,6 т. пуд., с. т. ввезено було на 199,1 т. пуд. більше, нїж вивезено. Вивіз дроту був 154,1 т. пуд., а ввіз 290,1 т. пуд.-с. т. чистий ввіз рівняв ся 135,3 т. пуд.

Для характеристики обміна машинами (за винятком хлїборобських і противупожежних) навожу таблиці перевозок за 1904 р. (в т. пуд.).

Залїз. одер. / Залїз. вивоз	Катер.	К.-Х.-С.	Хар.-М	Півд.-Зах.	Всього вивезено.	Всього одерж.
Катерин .	214,7	45,8	12,6	7	412,9	738
К.-Х.-С. .	109,2	108,9	26	7,1	396,5	544
Хар.-М. .	20,9	17,5	73,4	12,2	166,8	317,8
Півд.-Зах.	107,8	115,9	61,5	66,2	1379,6	1883
Всього. .	—	—	—	—	2355,6	3382,8

Звідки і куди.	Мос.-Кур.	Микол.	Риго-Ор.	Варш. Від.	Привисл.
Ввезено на україн.	71,1	84,9	94,4	97,3	97,2
Вивезено з укр. .	10,8	11,9	8,7	37,2	57,8
Перевага ввозу. .	60,3	73	85,7	60,1	39,4

В 1904 році було ввезено на Україну на 1127 т. пуд. машин більш, нїж вивезено. Одним з найзначнїйших поставщиків була Великоросія і потім Польща.

Цифри ввозу виробів залїза і стали на Україну порівняючо меньші від цифр вивозу чавуна, залїза і стали, але треба взяти під увагу, що пуд чавуна коштує 38 коп., сортового залїза і стали 1 карб., пуд залїзних виробів не дешевше 2-х кар., а пуд. металю в машинах нї в якім разї не дешевше пересїчно 5-ти карб.

Таким робом ввіз 1127,2 т. пуд. машин урівноважує вивіз майже 14 м. пуд. чавуна—грошами одержаними за український чавун Україна платить за ввезені машини.

Камяний вугіль.

„По даним статистики Гірничого учебного Комітету, з Донецького басейну в 1905 році вивезено було на ринок для продажи всього 514,426,000 пуд. камен. вуглю. З сеї цифри для потреб самого Донецького басейну куплено 162371430 пуд. або 31,6% всеї кількости, решту 68,4% подїлено так: на північ за Славянск і Лисичанськ продано 28441730 пуд.-або 5,5%, на захід за Гришино і Волповаху продано 135,729,630 пуд.-або 26,4% і нарештї на схід за Мілєрово і Звєрєво 22,329,870 пуд. або 4,3%. Тут до повної очевидности ясно, яким багатим і незамінимим складом вугля являєть ся Україна для инших районів Росії“.—В дїйсности справа стоїть далеко не так, як каже д. Гехтер.

Для 1896-1902 р. р. ми маємо поґубернські дані перевозок камяного вугля, наведені в Еж. М. Ф. за 1901-5 р.; для 1903—8 р.р. мусимо користуватись лише статистикою перевозок по залїзницям (свод. ст. пер. по рус. ж. д. за відповідні роки).

10 українських ґуб.—камяного вугля (в міл. пуд.)

	1899	1900	1901	1902
виробили	365,1	329,9	433,3	423,2
вивезли	331,6	339,7	336,7	321,8
одержали	313,8	335,1	324,8	318,3
перевага вив. в м. пуд.	17,7	4,5	11,9	3,5
„ „ в %	4,7%	1,4%	2,8%	0,8%

Цифри переваги вивозу з України камяного вугля на протязї сих років цїлком незначні.

Причиною малого експорту камяного вугля з України у Великоросію являєть ся те, що великоруська промисловість вживає яко паливо дрова, торф і за останнї роки нафтові остатки (День. Камен. и желѣз. д. пр. ст. 13), опріч того в Росію, головно через Балтійські порти, іде з-закордону камяний вугіль (в 1903 р.—140,8 м. пуд., День ст. 57). Конкурувати з закордонним ввозом Україна не може за далекістю. Таріф на пуд з Донецького басейну до Петербургу 14 коп., цїна ж камяного вугля в Петербурзї пересїчна, в залежности від сорту 16-19 коп. Сама дешева цїна камяного вугля в копальнї $5^{1}/_{2}$-6 коп. (Брандтъ. Промышленный кризисъ. II. ст. 77).

Безнадїйність конкуренції українського камяного вугля з закордонним у Балт.-Петербургськім районї досить влучно одмітив д. Радціг (Камяноуг. пром. всього світу ст. 2): „Камяний вугіль в Балтійських портах дешевший нїж в Чорноморських, тому що біля них немає копалень—навпаки вугіль дорожче там, де вони є“.

Який район являєть ся ринком для українського камяного вугля видно з слїдуючої цітати: „І зараз головними споживачами Донецького вугля являють ся південні металюрґічні заводи і ті численні залїзницї, що збудовані головним робом для потреб сих заводів (для довозу руди, вугля, флюсу і для доставки виробів у місця збуту.) Далї ідуть пароходства Чорного і Азовського моря, цукорнї південно-західного краю, заводи ґазові, механїчні та инші, а також господарське споживаннє людности розлеглого, безлїсного південного району—більшість з людности сього краю споживає камяно-вугільне паливо“.

Далї Ден каже що: „з 426 м. пуд., за 1899-1901 р. р. 0,3 сеї кількости пішли на металюрґічні заводи (до сього треба додати 75 м. пуд., котрі металюргічні заводи споживають на місцях добування), 0,3 на залїзницї і пароплави, решта на фабрики, заводи і хатнїй опал“.

Перш нїж перейти до статистики перевозок по залїзницям треба одмітити, що значна частина вивозу з українських залїзниць на Півд.-Сх. іде на ст. „Харьків“ і більша частина вивозу на М.-К.-В. залїз. припадає на її українські

станції; на Катериненську залїзницю, яку ми залїчуємо до теріторії України, припадає майже $^5/_6$ продукції камяного вугля Донецького басейну і станції Катер. залїзниці, котрі лежать на Донещинї, мають вигіднїйші умови для експорту камяного вугля у Великоросію, особливо в її східну частину, куди останнїми роками експортуєть ся найбільше камяного вугля з Катер. залїзниці. Через се ті цифри, які ми одержуємо на підставі статистики перевозок по залїзницям, мають тенденцію показувати український вивіз у Великоросію значно більшим від дійсної цифри.

Залїзниці тут згуртовано в 4-ри ґрупи: 1) № 1—4 українські, 2) №№ 5—12 які майже не проходять по великоруській теріторії, 3) Південно-Східні, 4) решта. Розглядаючи сю таблицю, (див. стр. 103), мусимо одмітити, що коли вивіз камяного вугля з українських залїзниць збільшив ся за сї 5 років більш, як на 25%, ввіз на них збільшив ся лише на яких небудь 6%-7% і власне кажучи все збільшеннє приходилось на залїзниці-К-Х-Сев. і Хар.-Мик. а особливо на Півд.-Зах., тодї як на Катериненську ввіз лишав ся незмінним—се ясуєть ся тим, що 1905-6 р. були тяжкими роками для української залїзної промисловости і тілько в 1907 роцї вона досягла того рівня, на якім була в 1904 роцї. З инших не великоруських залїзниць мусимо одмітити великий зріст ввозу камяного вугля з України на Полїські, Сп.-Варш., Мос.-К.- В., Ліб.-Ром. і Владикав. і з решти залїзниць вивіз особливо зріс на Мос.-Яр.-Арх.[1]), Ряз.-Ур., Мос.-Наз. і Мос.-Курс. Микол. і Мос.-Брест. а також на Півд.-Сх.

Для характеристики вивозу по ґрупам залїзниць навожу таблицю (стор. 104):

На протязї трьох років вивіз на великоруські залїзниці відносно зменьшував ся, в 1906-7 р. починаєть ся противолежний процес збільшення проценту вивоза у Великоросію. Дійсно на 1906 рік припадає величезний зріст вивозу на М.-Каз.,М.-Кур.[2]) і Ряз.-Уральс., а в 1907 роцї на Миколаєвську

---

[1]) р. 1908 вивіз зменьшив ся на Мос.-Яр. Арх.

[2]) 1908 р. вивіз лишив ся майже таким, як в 1907 р., збільшенє вивозу у Великоросію зупинилось.

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
	Катер.	К.-Х.-С.	Хар.-М.	Півд. Зах.	Білгор. Сум.	М.-К.-В.	Ліб. Ром	СП.-Варш.	Поліські.	Риго-Ор.	Владікав.	Закав.	Півд.-Сх.	Мос.-Бр.	Мос.-Каз.	Мос.-Кур.	Микол.	Ряз.-Ур.	Сиз.-Вяз.	М.-Він.-Риб.	Мос.-Ніжг.	Сам.-Злат.	М,-Яр. Арх.	Всього.
1903	176672	85607	37811	67584	2967	23333	6209	2709	850	9305	4892	878	27325	8749	2352	7815	5196	346	2826	662	1247	810	729	482330
1904	218399	86341	27709	53294	3053	26397	7095	2768	1024	8740	4313	832	26617	8812	2452	6737	4671	3815	2772	1448	1292	865	758	499886
1905	194813	83346	30241	50040	2931	26007	5441	1657	2355	6415	4361	833	31588	7253	4543	5125	2565	6543	2902	1789	1063	680	847	471426
1906	202974	97930	41460	71087	3893	37018	5195	2015	2592	8600	6264	779	37737	12033	10933	11 83	3856	23582	3961	1542	1174	556	3721	591142
1907	227360	143963		84209	3287	38927	10586	6605	3074	9671	7813	1130	39786	16836	16755	18312	12848	25242	5120	2518	1875	850	12919	689898
1908	248808	147118		68631	2786	35289	11041	3040	3196	8386	8729	1075	50221	17261	19469	19984	11575	26766	5663	2749	2771	952	7888	711015

і М.-Яр.-Арх. Повстає питаннє, чи сей процес—збільшеннє значіння Великоросії для камяно-вугільної промисловости Донецького району взагалї і украньської його частини з окрема, має продовжуватись, чи він був лише наслїдком часових факторів і з упадком їх мусить зупинитись.

Роки.	На 4 укр. залїз.	Залїз. од 5 від 12.	Півд.-Сх.	Решта.
1903	76,3%	9,3%	5,7%	8,7%
1904	75,5%	10,9%	5,5%	8,1%
1905	75,6%	10,6%	6,7%	7,1%
1906	70,5%	11,2%	6,4%	11,9%
1907	66,0%	11,8%	5,8,%	16,4%
1908	65,3%	10,3%	7,1%	16.5%

В наведеній таблиці подана в міл. пуд. кількість камяного вугля купленого залїзницями замість нафтового палива, яким топились паровози до 1905 р. З таблиці ми бачимо, що вищенаведеними залїзницями куплено замість нафтового палива в 1905 р. 6,4 м. пуд. кам. вуглю, въ 1906—33,1 м. п., в 1907—46,0 м. п., в 1908 р. 49,5 м. пуд., в 1909 р. куплено лише 32,8 м. пуд., або на 16,7 м. пуд., (33,7%) меньше нїж в 1908 р.—се зменьшеннє компенсувалось поворотом від камянного вугля до нафти.

	1905	1906	1907	1908	1909
Півд.-Сх.	2,9	6,6	10,7	12,2	10,1
Ряз.-Ур.	2,1	16,0	17,0	18,8	8,7
М.-Каз.	—	7,0	11,3	11,5	7,0
М.-Кур.	1,4	3,5	7,0	7,0	7,0
Рязан.	6,4	33,1	49,0	49,0	32,8

Причина збільшення вивозу камяного вугля у Великоросію лежить у піднесеннї цїни на нафтові остатки, яке сталось після зруйнування нафтової промисловости під час противовірменських погромів.

Для характеристики збільшення цїн на сиру нафту навожу пересїчні рокові цїни: в 1904 роцї—14,67 коп. за пуд., в 1905—19,96 коп., в 1906-р.—25,6 коп. (Вѣст. ф. № 48 р. 1907) і в 1907 р.—28,2 коп. за пуд. (В. Ф. № 5 1909 р.). Такий зріст цїни майже на 100% викликав велике зменьшеннє ввозу нафтових остатків в 1908 р. проти р. 1904 на Мос.-Каз. (з 14,06 м. п. до 9,18 м. пуд.) на Мос.-Кур. (з 4,72 м. пуд. до 1,42 м. пуд.), на Миколаєвську (з 28,83 м. пуд. до 11,15 м. пуд.), на Ряз., Уральс. (з 6,22 м. пуд. до 3,14 м. пул.), залїзницї (свод. ст. пер. по р. ж. д. за 1904, 1907 р.р.).

Знавцї нафтової промисловости вважали такий зріст цїн штучним, викликаним спекуляцією і „з повним відбудуваннєм нафтових промислів цїна на нафту мусить обнизитись і тодї нафтові продукти яко паливо знов займуть на внутрішнїм і світовім ринку те місце, яке вони займали до 1905 р.“ (В. Ф. № 8 за 1908 р.).

Сї віщування дїйсно справдились. Коли пересїчна цїна нафтових остатків в 1907 роцї була 29 коп. за пуд., в декабрі 1907—була 25,8 к.

Пересїчна цїна за 1908—22,6 коп., в червнї 1908 р.—21 к., в груднї 19,4 к., в 1909 роцї за перші 8 місяців цїна стояла на рівнї 1908 року [1]). Обниженнє цїни на нафту викликало поворіт з камяно-вугільного палива до нафтового, що зменьшило попит на кам. вугіль. За 9 перших місяців 1909 року вивезено камяного вугіля з Донецького басейну 612,4 м. пуд., проти 632,2 м. пуд. за тіж 9 місяців 1908 року; „зменьшеннє вивозу минерального палива залежить головним робом від повороту де яких підприемств района „Ряз.-Ур., Мос.-Каз., Півд.-Ск. залїзниць частково знов на нафту, завдяки чому вивіз зменьшив ся на 29 м. пуд.“ [2]).

Зменьшеннє вивозу на згадані залїзницї рівнялось майже 5% усього вивозу з Донецького району, таке зменьшеннє значно обнизить той процент, який припадає на долю українського вивозу у Великоросію. Позаяк

---

[1]) В осени (р. 1909) „сдѣлки“ для фабрик і заводів центрального району на нафтові остатки були на 2—3 коп. нижче осени попереднього року, а для залїзниць і того нижче на 4—5 коп. (Нефтяное дѣло №. 2 р. 1910).

[2]) Эк. Р. № 44 р. 1909, „горная пр. ю. Р.)“.

треба сподіватись ще більшого пониження ціни на нафтові остатки і позаяк се паливо має більшу від камяного-вугля теплопродуктивність, через що і цінить ся дорожче, воно лехше витримує далекий транспорт, яккого кошти завдяки висшій ціні нафтових остатків лягають меньшим відсотком накладних видатків, ціна ж на камяний вугіль на Україні за останні роки збільшилась досить значно, через все се конкурентна здібність його проти нафтового палива зменьшуєть ся. На підставі наведених фактів почуваємо себе в праві висловити думку, що в 1909 р. вивіз у Великоросію камяного вугля не збільшив ся, а значно зменьшив ся (ст. пер. за 1908-9 р. ще не маємо. Див. В. Ф. № 5. 1909 р.), те саме мусило відбуватись і в 1910 році[1]).

На скілько можно передбачати економічну конюктуру — в 1910 році можно сподіватись ще більшого повороту Великоросії до нафтового палива, а через те і зменьшеннє вивозу камяного вугля туди з України.

На скілько сей процес піде далеко, чи досягне процент вивозу камяного вугля у Великоросію тих мізерних цифр, які були за попередні роки, збагнути зараз важко, але у всякім разі видно, що навіть у самі найвигіднійші для Великоросії роки, процент вивозу з Катер., Кур.-Х. навіть коли рахувати і Півд.-Сх. залїз. до Великоросії —не піднимав

---

[1]) Коли вже наша стаття була складена, були видруковані деякі матерьяли, звідки ми могли побачити, що наші передбачення, що до 1909 р. справдились. Так з „отчета Харьковскаго Комитета по перевозкѣ минеральнаго топлива" за 1909 р. видко, що Катерин., Південні, Півд.-Зах., Півд.-підїздні, Білг.-Сум., українські частини Ліб.-Р., М.-К.-В., Півд.-Сх. одержали мінерального палива з Донецького района в 1908 р. 526,2 міл. пуд. або 74,2% всього вивозу Донецького басейну, в 1909 р. сї залїзниці одержали 522 міл. пуд.—трохи меньше, але завдяки зменьшенню всього вивозу з Донецького басейна на їх долю приходилось вже 76% вивозу; на долю Литви, Польщі, Білоруси і Кавказу приходилось в 1908 р. 32,6 мил. пуд. (4,4%), в 1909 р. 35,3 м. пуд. 5,1%); на решту Росії припадало в 1908 р.—151 м. пуд. (або 21,4%), в 1909 р.—129,9 м. пуд. (або 18,9%). В 1909 р. вивіз з Донецького району був 687,2 м. пуд. проти 708,8 м. пуд. в 1908 р. або меньше на 21,6 м. пуд. Майже все зменьшеннє вивозу, а саме 21,1 м. пуд. припадало на Великоросію, вивіз туди зменшив ся 14%.

ся вище 23,6%, (в дійсности з українських частин сих залїзниць вивіз мусив бути меньшим).

Вивіз соли.

Коли за Великоросію будемо вважати залїзниції Микол. Мос.-Курс. і Півд. Сх. і инші, то в 1899 роцї туди було вивезено 11,8 м. пуд., або 25,1% всього вивозу, а 1904 роцї— 6,7 м. пуд. або 15,5%;

З Українських залїзниць вивезено (в т. пуд).

Залїзниції / Роки	4 укр заліз.	Польські.	Ліб.-Ром.	М.-К.-В.	Риго-Ор.	С.-П.-Варш.	Полїські.	Мос.-Брянс.	М.-Курс.	Мик.	Півд.-Сх.	Инші.	Всього.
1899	16989	4055	1508	1893	2417	1540	840	699	1009	64	7664	3085	41760
1904	20904	5704	1621	2617	2235	1550	1097	831	851	26	2521	3333	43350

В 1899 р. на Україну приходилось 47% і на Польщу 9,7% всього вивозу, в 1904 роцї на Україну—49% і на Польщу 13,9%

Таким робом Великоросїя, в порівнаннї з другими районами, яко ринок для української соли має невелике значіннє.

Фосфорити.

Україна являєть ся головним доставником фосфорітів у Великоросію. Після даних д. Гехтера—Україна в 1905 роцї дала 93% всеї продукції. Повстає питаннє, в які райони Росії сї фосфоріти вивозять ся. В 1904 роцї Україна фосфорітів шматками одержала 52 т. пуд., а вивезла 1174,5 т. пуд., або вивезла на 1122,5 т. пуд. більше, нїж одержала,—в тім числї в в Польщу 1049,5 т. р. і закордон 111,7 т. пуд. В. 1904 роцї Україна одержала перемеленого фосф. 1284 т. пуд.—з Риго-Ор. зал. 108 т. пуд. і з Микол. — 204 т. пуд., вивезла 1473 т. пуд.—з них закордон 211 т. пуд. і в Польщу 268 т. пуд.

Обробляюча промисловість [1]).

Доси ми разглянули добуваючу і горно—заводську промисловість України. Щоб скласти уявленнє про поширеннє обробляючої промисловости по ріжних районах Росії, візьмемо ще одни крітерій – порівнаннє кількости занятих робітників по ріжних галузях промисловости. Крітерій не зовсїм точний, але всеж дає можливість виявити основну тенденцію подїлу обробляючої промисловости по районах.

Для характеристики кожного району, опріч абсолютних цифр занятих робітників, наведено—скілько приходить ся на 1000 людности робітників в усїй обробляючій промисловости і в промисловости по обробцї металів (табл. на стр. 24).

З наведеної таблицї ми бачимо, що на Українї як загальна кількість робітників, працюючих в обробляючій промисловости, так і в кожній галузи з окрема, за винятком обробки мінералів і харчевої, меньша тої цифри, яка б відповідала пропорціонально до людности. Найбільш вражаючий факт, що бавовняна промисловість, друга по кількости робітників у Росії, зовсїм майже не розвинена на Українї і з 364763 робітників сеї промисловости на Україну припадало лише 310 душ-або 0,08%! Цїкаво одмітити, шо в Чорном-Азов. порти привозить ся чимало бавовни, яка звідти залїзницями перевозить ся у Великоросію. Так, наприклад, в 1904 р. в Одесу морем довезено 1234 т. пуд. бавовни (4,8% всїх перевозок бавовни), з них 1196 т. пуд. було вивезено у Великоросію і лише 38 т. пуд. у ріжні місця України. (З Одеси бавовна пішла на такі станції: Оріхово—Зуєво 276 т. пуд., Петербург—187 т. пуд. і Москва 104 т. пуд і др.). Сї факти мимоволї викликають питаннє, чи не дешевше було б обробити сю бавовну на Українї.

Більша половина робітників на Українї працює в харчевій промисловости і на Україну припадає більше половини всїх роботників в сїй промисловости. По абсолютній кількости робітників Україна стоїть позаду від північного, північно-східного і промислівського району, хоч

[1]) За браком часу не можу дати дінамику обміну продуктами обробляючої промис. України і наведу лише де які ілюстрації.

р. 1902 (Погожевъ—Учетъ состава и численности рабочихъ).

Галузи пр. / Райони.	Об. бавовни.	Об. шерсти.	Шовку.	„Волок. вещест".	Поліґрафія.	Дерева.	Металїв.	Мінералїв.	Живот. вещ.	Харчів.	Хемічн.	Пеньки і льона.	Всього.	Людність в тис. в 1897 р.	На 1000 л. роб.	На 1000 л. роб. в об. мет.
Півд.-Сх.	1565	31	—	28	816	5216	18115	5089	1405	6841	287	—	39426	4684	8,4	3,8
Північний.	22565	4553	264	1356	10772	21590	63967	30038	6863	15696	16883	6618	196175	6653	29,5	9,5
Півн.-Сх.	—	1115	—	—	1289	576	106725	2548	4036	5298	4988	1138	127713	6025	21,3	17,8
Єхідний.	—	2280	—	—	—	565	16049	1542	1763	5313	159	382	28593	6508	4,4	2,2
Сер.-Волж.	50	10955	—	48	504	2091	23428	1652	1184	4097	3093	—	53627	4246	12,6	5,5
Цент.-хліб.	18567	12574	—	180	2085	3723	33244	16462	39071	38413	3373	4586	137570	17317	8	1,9
Ц.-промис.	312842	39405	24565	13970	16309	10321	51164	42306	10891	24146	10031	31439	582712	10832	53,9	4,7
Великоросія.							312692						1185344	56255	21,1	5,6
Прибалт.	8357	3303	9	1801	4385	9532	28228	11095	1539	6486	6218	2333	75309	2376	31,7	8,4
Півн.-Зах.	497	212	703	2789	4527	3881	7046	8965	6918	10681	5014	749	59901	10063	5,9	0,7
„Малорос".	50	3572	—	101	1613	1841	1681	10351	1121	37085	4514	3564	72483	7568	9,4	1,0
Півд.-Зах.	166	939	—	202	2325	2114	4984	6605	1162	75597	1064	—	95955	9557	10,2	0,5
„Новорос".	94	227	—	319	660	3702	35372	23854	1650	15280	2685	1469	85320	8231	10,4	4,3
Україна.	310	4738	—	632	4898	7657	48377	40816	4433	128962	8260	5033	263758	25356	10,0	1,8
Евр. Росія	363763	87166	25541	20904	45585	65452	432803	142102	43063	245935	53312	52278	1556441	93443	16,8	4,8
Кількість роб. на Укр. в % до всїх в Е. Рос.	0,08%	5,5%	0,0%	3%	10,6%	11,7%	11,2%	28,7%	10,5%	51,8%	15,8%	9,6%	16,2%	27,2%		

кількість людности більша нїж людність кожного району з-окрема і всїх трьох разом. По кількости всїх робітників припадаючих на 1000 людности Україна стоїть позаду від промислївського району, Прибалт., північного, північно—східного і середне-волжского; по абсолют. кількости робітників в обробцї металїв—позаду північного, північно-східного і промислївського, а по кількости робітників, припадаючих на 1000 людности, позаду всїх великоруських районів, навіть і центрально-хлїборобського.

Слїдуча таблиця ще яскравійше показує, яку незначну ролю відограє Україна в оброблюючій промисловости Росії.

Вартість продукції в 1900 роцї в тисячах карбованців.
(Варзаръ. Ст. произ. не облож. акцизомъ въ 1900 г.).

В обробцї.	Бавовни.	Шерсти.	Льна пеньки.	Шовку.	Вол. вещ.	Поліграфії.	Дерева.	Металів.	Мінералів.	Живот. продук.	Харчів,	Хеміч.	Всього.	Люд. пер. 1897 в міліон.
На Укр. (10 г.).	191	4607	4209	—	775	7968	10650	49245	11461	11599	88998	7691	155286	25,4
Евр. Р. Польща і Кавказ.	520518	176166	63347	28863	31758	77436	95345	471934	78571	108998	351570	100314	1997861	112,1
По Укр. в % до всеї Росії.	0,04%	2,8%	6,7%	—	2.5%	12,9%	11,2%	13,3%	14,6%	10,6%	25,4%	7,7%	7,8%	22,6%

Вартість продукції промисловости по обробцї шерсти на Українї була 2,8 % вартости продукції всеї Росії і задовольнити своїх потреб Україна продуктами власної шерстяної промисловости не могла, не дивлячись на се вона більш вивозила шерсти, нїж одержувала; українська шерсть вивозилась до Великоросії і Польщі, а звідти дорогими тканинами поверталась назад. В 1904 роцї Україна вивезла 1253 т. пуд. шерсти. а одержала 967 т. пуд., с. т. вивезла на 286 т. пуд. більш, нїж одержала. Найбільший вивіз з України був на польські залїзницї—323 т. пуд., Мос-Кур. 213 т. пуд.; ввозилась шерсть з Владікавквзської - 314 т. пуд., і 123 т. пуд. з Півд.-Сх.

Продукція паровозо і вагоно-будивничої промисловости була на Українї рівна 6718 т. карб., або 7,3% всеї продукції сеї галузи промисловости; продукція скла була 2216 т. карб. — 8,8%.; продукція стеаринових свічок на Українї 4% загально-росийської; своїх свічок не вистачало і треба

було ввозити з Великоросії—в 1904 році Україна вивезла 150 т. пуд. стеаринових свічок і одержала 269,3 т. пуд.— або на 119,3 т. п. більше. Рахуючи ціну пуда лише въ 8 карб. ми одержимо вартість ввезених свічок майже в 1,000,000 карб. Найбільш усього стеаринових свічок Україна дістала зо станції Москва М.-К.-В. заліз.—42 т. пуд., з Мос.-Каз. залізниці 39,4 т. пуд., Мос.-Кур.—13,2 т. пуд. і Привисл. 12,3 т. пуд. З 18690 т. карб. продукції резінової промисловости на Україну не припадало ані шага.

Порівнюючи таблиці кількости робітників і вартости промисловости, ми бачимо, що процентове відношеннє вартости промисловостей нижче ніж процентове відношеннє кількости робітників, що вказує на меньшу продуктивність робітника в українській промисловости. Наведені цифри вартости промисловостей свідчать про те, що Україна мусить одержувати продукти обробляючої промисловости з инших районів, бо своя промисловість, за винятком харчевої, не може покрити місцевих потреб.

Ввіз мануфактурних товарів. (в тисяч. пуд.).

10 укр. губ. (Еж. М. Ф. за 1901—5 р.);				4 укр. залізниці (Св. ст. пер. за 1903—6).			
Роки.	Одерж.	Вивез.	Перев. вв.	Роки.	Одерж.	Вивез.	Перев. вв.
1898	5151	1608	3543	1903	6283	1927	4356
1899	4078	1921	2157	1904	4811	1665	3146
1900	4999	1578	3411	1905	5368	1692	3686
1901	5102	1464	3638	1906	6014	1813	4206
1902	6183	1996	4187				

Розглядаючи таблиці ми помічаємо певні хитання як у ввозі так і вивозі, але за тими хитаннями різких змін не спостерегаємо, трохи лише може зросло споживаннє мануфактурних товарів за останні роки в звязку з знищеннєм натурального селянського господарства.

Ввіз машин (опріч противупожежних і хлібороб. в т. пуд.).

4 укр. залізн.

Роки.	Одерж.	Вивез.	Перевага ввозу.
1901	2740,0	1792,2	949,9
1902	3483,4	2517,4	976,8
1903	3540,5	2400,7	1039,8
1904	3482,8	2355,6	1117,2
1905	3254,6	2064,4	1180,2
1906	2895,5	1170,2	1725,3

Перевага ввозу над вивозом росте з кожним роком. Зовсїм инше ми бачимо в ґрафах „одержано“, „вивезено“. З 1902 р. помічаєть ся постійне обниженнє цифр вивозу, а з 1903 року і постійне обниженне цифр ввозу. До певного ступня се вказує, що споживаннє машин зменьшуєть ся, а се в свою чергу свідчить про звільненнє темпу промисловости. В обниженнї цифр вивозу можно вбачати зменьшеннє продукції машин на терітоГрії України.

Що до хлїборобських машин, то тут справа стоїть трохи краще.

(в тисяч. пуд.)

Роки.	Одерж.	Вивез.	Перев. вивез.
1900	2024	2331	367
1901	2240	2980	740
1902	3305	3773	468
1904	4097	4384	287
1905	4373,5	4674,4	300,9
1906	4868,7	4915,5	46,8

Цифри ввозу і вивозу зростають з кожним роком, що свідчить про зростаюче споживаннє хлїборобських машин на Українї і зріст продукції заводів, виробляючих сї машини. Але перевага продукції над споживаннєм досить не значна— лише 1/4 переваги ввозу не хлїборобських машин за 1901—1906.

Горільництво.

В 1904 роцї Україна одержала з инших районів Росії на 184 т. ведер 40^0 спирту більш, нїж вивезла до них, в 1906 роцї одержала більш, нїж вивезла на 899 т. вед. Цїкаво зауважити, що Україна в 1904 роцї вивезла 3065 т. вед. закордон і в 1906 р.—1753 т. вед., закордон вивозили самі промислівцї; з других районів на Україну спірт транспортував уряд для продажи (ст. пр. облож. акцізом 1904, 6 р.р.).

Торговля вином.

В 1904 роцї Україна одержала 1809 т. пуд. вина, вивезла 1980 т. пуд.—перевисшеннє вивозу над ввозом було 179 т. пуд.; в Польщу було вивезено 131 т. пуд., на Ліб.-Ром. 13 т. пуд. і на Риго-Орл. 26 т. пуд.—що майже рів-

няєть ся перевисшенню вивоза над ввозом; з Кавказу було одержано 116 т. пуд. вина. Поскільку вивіз ішов у Великоросію - він компенсував ся ввозом вина з Кавказу. Головним ринком для українського вина була Польща.

Цукроварство.

Переходячи до огляду цукроварства і рафінадної продукції, мусимо одмітити недогляд д. Гехтера, який, подаючи цифру продукції рафінаду, налїчив її для всієї Росії в 6703411 пуд.—очевидна невірність, позаяк для попередніх років ся цифра була пересїчно 39 м. пуд. Сталось се, очевидячки, через те, що д. Гехтер полїчив продукцію рафінаду лише на пісочно-рафінадних заводах і зовсїм не взяв під увагу продукцію рафінадних заводів, через що і дістав цифру продукції рафінада в 4 раза меньшу дїйсної.

Для характеристики значіння ріжних районів, яко ринків для українського цукрового піску і рафинаду, наведу деякі цифри за 1903 рік (Свод. ст. пер. по рус. ж. д. за 1903 г.).

Так за сей рік з 4 українських залїзниць (Катер., К.-Х.-С., Півд.-Зах., Х.-М.) вивезено на инші залїзниції 18487 т. пуд. цукрового піску; з їх 8024 т. пуд.—закордон і 1634 т. пуд. на залїзниції—Закавказ., Владікавказ. і Серед.-Азіат. Цукру-рафінаду було вивезено 11269 т. пуд.; з них на теріторію України 3925 т. пуд.; на Владікав., Закаспійську і Середне-Азіат.—3360 т. пуд.; закордон було вивезено в 1903 роцї з 10 українських губер. 3336 т. пуд. II.

Розглянувши головні галузи промисловости на Україні ми бачимо, що Україна має урожаю 31,6% всього урожаю по Евр. Росії (50 губ.), при людности 27,2%—с. т. урожай на 16% вище, в порівнанні з людністю, пересїчною по Евр. Росії. Але не дивлячись на сю високу забезпеченість хлїбом, завдяки закордонному і позакраєвому експорту, які в 1895 р. разом виносили 240 м. пуд., на споживаннє на Україні лишало ся 25,8% всього того, що лишало ся в Евр. Росії (50 губ.) с. т. на 5,2% меньше пересїчної. Ріжні українські райони по забезпеченню хлїбом не однакові: у „Новорос." на 15,3% вище пересїчного, а в „Малорос." і Півд.-Західнім — в першім на 9,4% і в другім на 18,6%—нижче пересїчного. Пересїчна забезпеченість споживаємим хлїбом всеї Евр. Росії, без України, була на 2,5% вище пересїчної; коли з Евр. Росії

вилучиги Білорусь і Литву, слабо забезпечені хлїбом, то решта буде забезпечена ще краще. Головний експорт українського хлїба іде закордон, після в Польщу, Білорусь і Литву нарештї у Великоросію, роля якої як ринка для українського хлїба цїлком незначна.

Українська залїзна руда вивозить ся—у Польщу (біля 12,5% продукції), закордон (біля 10,5%), вивіз у Великоросію не досягає і 0 5%. Марганцева руда вивозить ся закордон і почасти в Польщу, вивіз чавуна у Великоросію рівняєть ся 11% продукції його на Українї, стілько вивозить ся в Польщу, Прибалтійський край і Кавказ.

В північний і центральний райони Україна вивезла 9 м. пуд. залїза і стали, з котрих біля 1 м. пуд. припадало на Прибалт. край, але з Великоросії вона дістала 3,6 м. пуд. і перевишеннє вивозу над ввозом було приблизно 4,4 м. пуд. Значіннє великоруського ринку для українського залїза і стали було рівне кавказському. Треба зазначити той факт, що з України вивозять ся дешеві сорти залїза і стали, а ввозять ся з Уралу дорогі - бляха і инші; вивіз камяного вугля був незначний.

Економічну структуру України можно зхарактерізувати—значною добуваючою промисловістю і мало розвиненою оброблюючою; сильно розвинений експорт хлїба, головно закордон, вивіз сирівцїв і півфабрікатів і ввіз фабрікатів.

Для характеристики України як ринка для не української оброблюючої промисловости—навожу таблицю перевозок мануфактурних товарів (Общ. движеніе в началѣ 20-го вѣка т. I . 122

Райони.	Промислів.	Цент-хлібор.	„Озера".	Півнїч.-Схід.	Надволж.	Далека Півнїч.	Польща.	Білорусь. Литва.	Великоросія.	Донщ. Астрах.	Україна.	Півнїч. Кавказ	Закавказ.	Сібір.	Прибал. край.
Вивезли.	21736	1167	1123	1035	1219	16	5471	679	26296	330	1996	722	449	290	236
Одержали	14904	1609	1358	1029	910	128	2172	1268	19938	1372	6183	1933	1215	1428	412
Перевага Ввозу— Впвозу+	+6832	—442	—135	+6	+309	—112	+2399	—589	+6358	—1042	—!187	—811	—766	—1138	—175

Великоросія, яка задовольняє свої потреби власним хлїбом, вивозить більш, нїж дістає мануфактурних товарів, на 6358 т. пуд. Цїкаво, що промислївський район дає перевисшеннє вивозу над ввозом в 6832 т. пуд., з яких у Великоросію іде лише 474 т. пуд. (7,0%), а решта за її межі; на Сібір іде 1138 т. пуд. (16,2%) і на решту районів 5220 т. пуд.—ся цифра майже рівняєть ся ввозу на Україну. Коли припустити, що ввесь ввіз на Кавказ, Закавказьє, Донщину і Астраханщину припадає на долю Великоросії, то дістанемо, що на Україну Великоросія вивезла 2601 т. пуд. с. т. 40% свого вивозу і—в дійсности ся цифра буде вища, бо на Кавказ вивозить і Польща. На Україну Польща вивозить біля 1500 т. пуд. мануфактурних товарів, с. т. теж біля половини свого вивозу.

В 1906 роцї 4 українські залїзниці дістали скла до шибок 880 т. пуд., а вивезли 426 т. пуд.—чистого ввозу було 454 т. пуд. Головним поставщиком була Риго-Орл. залїзниця, а саме дві станції—Брянск 356 т. пуд. і Хотинець—60 т. пуд. Посуди скляної українські залїзниції одержали 838 т. пуд. і вивезли 459 т. пуд., чистий ввіз рівняв ся 380 т. пуд. Головними поставщиками посуди були: польські залїз.—96 т. пуд., Моск.-Брест.—43 т. п., Риго-Орл.—69 т. п. (з одного Брянску 54 т. п.), Моск. Нижег.—23 т. пуд. Лямпового скла Україна вивезла 219,6 т. пуд., і дістала 271,9 т. пуд.—чистого ввозу було 52,3 т. пуд. Чистого ввозу паперу було 1201,3 т. п. (одержано 2865,2 т. п.—вивезено 1663,9 т. п.). Фарб і ляків, за винятком охри, Україна вивезла 309,8 т. п., одержала 527,4 т. пуд.,—одержано на 217,2 т. пуд. більше, нїж вивезено.

Значіннє наведенних фактів вірно зрозумів і зформулував д. Ізгоєв (Русская Мысль 1907 г. № 3, ст. 154.): „Без окраїн російська промисловість безумовно не може істнувати. Звязок Великоросії з окраінами не є штучний, а цїлком природний і „жизненный“. Винятком є хиба Польща, сполука котрої з Росією далеко кориснїйша для Поляків нїж Росіян“ (може Великоросів? М. С.).

Безперечно сполука з Україною корисна для Великоросії. Під обороною високого мита розвиваєть ся великоруська обробляюча промисловість і Україна, не заінтересована в високих таріфах для піддержки обробляючої промисловости, якої майже немає, за винятком залїзної і цукроварної

мусить купувати дорогі і не високої якости великоросійські і польські товари, замість далеко дешевших і кращих закордонних. Промислівські країни Европи на високе російське мито на їх промислівські продукти — відповідають такимже на хлїборобські продукти Росії. Позаяк хлїб вивозить головно Україна, то се лягає на її плечи. В тій таможеній боротьбі, яку провадить Росія з иншими Евр. країнами—на долю України припадає роля тих хлопів, у котрих болять чуби, коли пани бють ся. Хтоб не виграв в сій боротьбі — платить завше Україна. З наведених фактів торгового обміну ми бачимо повний паралелїзм в відношенню України до Польщі і Великоросії. Україна для них є кольонія, куди вони вивозять продукти своєї обробляючої промисловости.

Але Україна не має і тих вигод, які звичайно припадають на долю кольонії: головним ринком для хлїборобських продуктів кольонії є метрополія—Україна ж мусить шукать для них ринку поза межами Росії. Між кольонією і метрополією завше істнують великі економічні противности, невигоди для кольонії. Обмін між кольонією і метрополією продуктів добуваючої промисловости на продукти обробляючої викликає де яку спільність інтересів. Між Україною і Великоросією немає і такої спільности. До того на закордоннім хлїбнім ринку Україна і Великоросія являють ся конкурентами

Україна і Великоросія вивозять ріжні хлїби і в ріжні держави, що усуває можливість єднання інтересів в торговій політиці Росії. Вивіз хлїба з України переходить межі більшого забезпечення -- вивіз досягає таких розміров, що Україна, найбільш забезпечена урожаєм, для споживання має хлїба меньше пересїчного. Такий вивіз викликаєть ся податною системою Російської держави.

Вивіз хлїба зростає з кожним роком, не дивлячись на зріст людности і на незмінність системи хлїборобства, що не дозволяє значно збільшитись урожайности хлїба.

Вивезено хлїба закордон в мілїонах пудів.

	Через-Чор. Ав. п.	Балтійські п.	Західний кордон.
1889 р.	139,6	104,4	51,4
1895	176,6	122,9	45,1
1902	251,6	118,9	71,7

(Білїмович. „Тов. дв.“ В. Ф. 1905 р № 21.)

Ми знаємо, що через Чорном.-Азов. порти вивозить Україна (95%), через Балтійські—Великоросія (90%), через західний кордон на долю України приходить ся біля 70% вивозу. За 7 років—з 1889 до 1895 вивіз з України зріс на 20%, з Великоросії на 14%. і за 7 років—1895—1892 вивіз хлїба з України зріс майже на 45%, з Великоросії лишив ся майже незмінним.

В 1902 роцї з теріторії України вивезено 250—160 м. пуд.—на суму 220—260 м. карб.

Після даних д. Соколова (Украинс. Вѣст. с. 100) перевисшеннє державних прибутків над видатками на Українї було в 1903 роцї 217 м. карб., с. т. цифра майже рівна цїнности вивезеного закордон хлїба. І однаковість сих цифр не є проста випадковість.

Я беру на себе сміливість висловити припущеннє, що і в найближчі будучі роки, як і в попереднї, буде спостерегатись паралелїзм в зростї цифри перевисшення державних прибутків над видатками на Українї і цїнности хлїбного експорту.

Українї доводить ся оплачувати проценти на закордонні капитали вкладені в залїзну і камяно-вугільну промисловість, а також ренту тим українським землевласником, які живуть у Польщї і Великоросії, а через се відплив капіталів з України ще збільшуєть ся.

Коли б ми змогли зробити вірний баланс вартости ввезених і вивезених товарів, продуктів обробляючої і добуваючої промисловости на Українї, то побачили б, що вартість ввезенного буде десятків на два—три мілїонів вище вартости вивезеного. Ся ріжниця покриваєть ся вартістю внутрішнього вивозу хлїба. Сьому не треба дивуватись—треба згадати, що Україна вивозить дешеві товари (чавун-40 к. пуд. залїзо і сталь 1 карб.), а одержує дорогі і між инших мануфактурні, пуд котрих в декілько разів дорожче пуда цукру, самого дорогого продукта українського вивозу. (Так необроблена бавовна коштує 12-15 кар. за пуд. а іноді цїна піднїмаєть ся до 17 карб. (Рѣчь 1910 г. № 5), а мануфактурні товари, які Україна одержує, коштують більш 20 карб. за п.) Колосальний вивіз хлїба з України дуже шкодливо впливає на розвиток її продукційних сил і він перешкоджає переходу до більш інтензівних систем хліборобства, які потрібують певного забезпечення хлїбом. За останнї роки були одмічені україньс-

кою пресою факти ввозу на Україну з Великоросії хліба для потреб мукомольної промисловости. Сей ввіз звичайно відбуваєть ся в другій половині зими. В осени по дешевим цінам Україна вивозить стілько, що в зиму його вже не стає для задовольнення потреб і приходить ся купувати по дорогій ціні з Великоросії.

Результатом змальованих ненормальних явищ є те, що Україна лишаєть ся позаду, в порівнанні з иншими районами, в розвитку продукційних сил.

Одним з покажчиків нерозвитку продукційних сил, являєть ся брак капіталів на Україні. Поскілько можно судити про кількість капіталів на підставі податку з грошових капіталів, то на Україні в 1896 році було 9,3% всїх російських (людність на Україні 27,2%), в 1897 р., завдяки вкладам закордонних капіталів в українську промисловість, підняв ся до 11,5%, в 1899 р.—знов 9,7% і в 1906—9,9% (Еж. М. Ф.). Збільшуюча ся людність України не знаходить собі заробітку анї в хлїборобстві, яке майже не поступає наперед, анї в слабо розвиненій обробляючій промисловости. Через се зростає все більш і більш еміґрація з України на далекий схід і останнїми часами і закордон. За період 1885—1901 р.р. 9 українських губерній (за винятком Бесарабщини) дали переселенцїв 408854 души, а 50 губ. Евр. Росії 1293987 душ (Еж. М. Ф. за 1904 г.), с.-т. на долю 9 українських ґуберній приходилось 31,6%, при людности в 25,1%—еміґрація була на 26% вище пересїчної. В 1908 р. переселенцїв було з сих губерній 154704 душї, в 1909 р. за перші 10 місяців—289591; за неповних два роки маємо досить солїдну цифру—444295 душ, с.-т. більше нїж за 17 років (1885—1901). В 1909 році еміґрація з 50 губ. Евр. Росії рівнялась 601000 душ. („Рада“ № 6 1910 р.), с. т. еміґрація з України була рівна 48,2% всеї російської.

З кожної 1000 людности (по перепису 1897 року) за 16 років (1885—1901) виселяло з Евр. Росії 13,9 душ., з України 17,9 і за один 1909 рік з кожної 1000 люд. всеї Евр. Росії виселилось 6,4 д., на Україні 12,4 і, як що взяти сї ж самі цифри для Евр. Росії без 9 укр. губерній, то дістанемо для 1885—901 р.—11,5, для 1909 р.—4,4. В 1909 р. з решти Росії, за винятком України, виселилось на 1000 л.—4,4 душ., а з України 12,4, або еміґрація її була в 2,8 раза більша

від російської, се вказує, що лишок людности хлїборобських районів Великоросії еміґрує в її промисловські райони, а почасти і на Україну, де великороси витїсняють українцїв з краще оплачуемих професій. Се витїсненнє відбуваєть ся через те, що брак національної школи зменьшує конкурентну спосібність Українцїв в краще оплачуемих катеґоріях працї, які потрібують більш освічених і розвинених робітників (див. дані перепису 1897 р.).

Надлишок української хлїборобської людности, не знаходячи собі заробітка в слабо розвиненій обробляючій промисловости і витїснений конкуренцією великоруських робітників, мусить іти світ за-очи з рідного краю.

Людність 9 українських ґуберній в 1909 роцї мала бути рівного майже 29 мілїонам—Рахуючи приріст людности 1,5% на рік, ми дістанемо на 1909 р. приблизно 435 тисяч—еміґрувало з України за сей рік 290 т., с. т. 2/3 приросту людности.

Цїкаво одмітити факт, що навіть промислівська Катеринославщина стоїть по кількости еміґрації на 2-м місцї між иншими українськими губерніями. В 1900 роцї з Катеринославщини еміґрувало 2006 душ (в попереднї роки еміґрація була ще меньша), в 1908 р.—11638, с. т. зросла в 5,8 раза—приріст еміґрації за 1908 р. на 9-й був 284%. (1909 р.—44682 д.) після Катеринославщини по зросту еміґрації іде Таврія (235%). Поділлє (223%) і Херсонщина (175%). Таким робом самі хлїборобські українські ґубер. навіть такі, в яких розвинена промисловість, дають все зростаючу еміґрацію,—і тодї, коли еміґрація з Великоросії все зменьшуєть ся,—се факт, який вказує на зупиненнє в розвитку продукційних сил.

З всього попереднього видно, що залежність України від Великоросії не економічна, а державна.

Залежність Великоросії від України зовсїм не в тім, що Україна постачає їй продукти добуваючої і обробляючої промисловости, як се думає д. Гехтер, а головно в тім, що Україна є найбільший і найвигіднїйший ринок для продуктів великоросійської обробляючої промисловости.

В питаннї про вільну торговлю і протекціонізм Украї-

на і Великоросія будуть завжде[1]) стояти в протилежних таборах.

Поскілько Україна вивозить продукти своеї оброблюючої промисловости, – значіннє кавказського ринку більше для неї ніж великоросійського.

Ще раз підкреслю свою думку, оперту на факги, що Україна не є „житница“ Великоросії, „склад мяса“, хліба і т. п., а лише вигідний і головний ринок для продуктів її оброблюючої промисловости.

Головна хиба статті, чи поглядів д. Гехтера, се той зовсім неоправданий оптімізм що до української економічної дійсности і занадто велике перебільшеннє значіння України як поставщика продуктів оброблюючої промисловости так і добуваючої.

На нашу думку, таке оптімістичне освітленнє фактів, яке не має в дійсности підстав, шкодливе для зрозуміння дійсних економічних інтересів України.

Що до економічних взаємовідношень між Україною Польщею то вони такого ж самого характеру як і з Великоросією.

---

[1]) Вживаючи вираз „завжде“, маємо на думці той лише час, на протязі якого будуть істнувати ті самі державно-фіскальні відносини між Україною і Великоросією, які були до сього часу. На нашу думку головна перешкода розвитку продукційних сил на Україні полягає в тих державно-фіскальних відносинах; в міру того, як сі відносини будуть зміняти ся на краще—будуть розвивати ся і продукційні сили України, зростати і розвивати ся оброблююча промисловость і відбувати ся перехід України з хліборобської на промислівську країну, що вплине на зміну торгової політики.

Хроніка „Українського Наукового Товариства у Київі“.

„Українське Наукове Т-во в Київі“ закінчило 4-й рік свого істнування.

До кінця минулого року всїх дїйсних членів Т-ва було 85, почесних—1 (київських—61, позамісцевих 25); з них в минулім році було обрано 11, померло 2.

Загальних зборів було двоє: перші річні, 9 січня. На перших зборах під проводом д. Василенка, Головою Т-ства висловлені були думки про зріст діяльности Т-ства в 1909 р. і особливо вказано на признання для праць Т-ства чужоземними вченими: про се свідчить побільшений обмін виданнями ріжних наукових Товариств і Академій як в Росії, так і по-за межами її. Зазначено було також інтерес до наукових засїдань Т-ства і про інтенсївну роботу в секціях. Вказано на розпочате специальне медичне видавництво і на те, що Записки Т-ства в минулім році досягли нормальної кількости випусків.

Потім заслухано і ухвалено було доклади: Секретаря (надрукований в 7-й книзї), Скарбника і Ревізійної комісії; обрано: Головою Т-ства М. Грушевського, товаришем його—О. Левицького; в члени Ради—О. Шрамченка, О. Черняхівського; в кандідати до них — О. Русова, О. Грушевського.

В члени ревізійної комісії обрано: д. Чікаленка і Л. Черняхівську. Обрано також дїйсних членів. Загальні збори, з уваги до § 24 статуту, ухвалили: увільнити від членської вкладки членів співробітників, що зроблять значні послуги Т-ству в 1910 р.

На других загальних зборах 2-го травня, під проводом К. Михальчука, обрано дїйсних членів; обмірковано плян діяльности на 1910—11 р. і постановлено запросити членів

Т-ства приготувати реферати до осени. Доручено також Раді Т-ства обміркувати про заснування при Т-стві з осени двох комісій: етноґрафічної та біблїоґрафічної, а також про участь в Київській виставі 1912 р. можливо разом з Львівським Тов-ством.

Засїдань Ради було 10. Крім біжучих справ, на них було ще ухвалено: розпочати медичне видавництво і взятись до заснування музею. Добуто було гроші для „Записок“; постановлено придбати від д. Хв. Вовка предмети з розкопок в Черниговщині; перевести „Записки“ в другу друкарню, а коректу вести в бюро Т-ства; постановлено взяти участь в брюсельскім конґресі печати; приготовувались наукові засїдання; принято участь в похоронах Кропивницького, Грінченка, Доманицького і послано телєґраму з приводу смерти Л. Толстого; ухвалено присьвятити спеціяльні засїдання ювилейним дням—в память 19 лютого і Шевченка і зроблено заходи для перевозу до музею пожертвованої колєкції д. Львовича.

Крім того обмірковувались кандідатури дїйсних членів і можливий обмін виданнями з різними інстітуціями.

Наукова дїяльність Т-ства проявила ся в загальних зібраннях і секційних та комісійних засїданнях. На загальних прочитано було 11 докладів (членами історичної секції 8, фільольоґічної 2, природничої 1); на секційних засїданнях докладів: на фільольоґічній 2, історичній 4, природничій 8, в статистично економічній комісії 3, всього докладів прочитано 28, з них членами: історичної секції 15, фільольоґічної 4, природничої 9.

Загальні наукові зібрання.

Їх в минулім роції було 5; прочитано такі доклади:

1) 10-го марта О. Корольової: Подїл Українського народу на зростові ґрупи по перепису 1897 р.

б.) М. Стасюка: Економічна роля України.

2) 9-го квітня: а) М. Василенка: Памяти Костомарова.

б) М. Грушевського: М. Костомаров і українська історіоґрафія.

в) І. Стешенка: Костомаров як письменник.

3) 28-го квітня. Перед засїданнєм головою Товариства доложено було про смерть Б. Грінченка, вказано його за-

слуги і вшановано память небіжчика вставаннєм; потім прочитано доклади:

а) О. Черняхівського: Нові погляди на ролю ферментів в процесах життя.

в) О. Левицького: Знайдена нова поема.

4) 17-го Жовтня. а) В. Перетца: Українська драма початку 18-в. в освітленні нових дослідів Резанова.

в.) Доклад О. Левицького: З історії українського відродження 60 р.

5) 14-го Листопада: а) М. Гехтера: Закон 9 Листопада на Україні.

в) М. Біляшівського: Розкопки на церковищу Зарубського монастиря (біля Терехтемирова).

Засїдання секцій та комісій.

а) секція фільольоґічна.

1) 15 травня засїданнє одкрито було згадкою д. Перетца про смерть Грінченка і вказано на його заслуги. Потім прочитано і ухвалено до друку реферат д. Требіна „Два учит. євангель. XVI з київських біблїотек з українськими рисами своєї мови“.

З приводу знятого Стешенком питання про розширення Словника, виданого Київ. Стариною, постановлено взятись до зложення Толкового Словника, проґраму якого доручено уложить д. Тимченкови. Д. Тимченком піднесено було питаннє про унормуваннє шкільної грамат. термінольоґії і постановлено розіслати брошуру Огієнка для одержання думок про неї ріжних осіб.

2) 31 грудня: доложено і ухвалено до друку реферат І. Франка: „Молитва за ворогів“.

5) секція історична.

1) 11 січня: Прослухано було і ухвалено друкувати в „Записках“ з передмовою О. Левицького ненадруковану статю П. О. Кулїша, з 1862 р.—„Украинофиламъ“; обговорено плян публичних засїдань.

2) 9 лютого: доложено етноґрафічні матеріали, надіслані до Товариства; доложено статю д. М. Стадника про „Гадяцьку унію“.

3) 2 травня: а) обговорено і ухвалено до друку згадану статтю Стадника

б) секретар секції доложив статтю Гн. Хоткевича „Фінансова афера Яна Казимира“

4) 31 грудня: доложено і ухвалено до друку реферат д. Ол. Новицького „Служебник святительский 1665 р“.

в) Статистично-економічна комісія.

На трьох засіданях її—14-го лютого, 10-го та 28 березоля, прочитано було реферати: Корольової — „Поділ українського люду на зростові ґрупи по перепису 1897 р. К. Оберучева—рецензія на працю Стасюка „Економічні відносини Великороссії та Україні“ і А. Ярошевича „Статистика залізниць, як джерело економічної ґеографіі“.

На засіданнях же вироблено картки для реґістрації українських книжок і зроблено заходи здійснити і саму реґістрацію за минуле десятиліттє.

2) Секція природничо-лікарська.

Всіх засідань було 30; на них обговорювались справи що до видання 1-ї книги Медичного Збірника, який вийшов у першій половині року.

В другій половині року обговорював ся матеріял для наступної книжки. Опріч того велась работа над улаштованнєм медичного словника.

Заслухані реферати були такі: М. Галіна Походженнє кил, відсоткові взаємини та осібности їх. Є. Черняхівського Чи істнує дуоденальний діабет. А. Каковського—Про вплив деяких ліків на вирізане серце,—П. Блонського—Діяльність очних летючок у м. Калузї за 1908 та 1909 р. М. Галїна—Хірурґічні спостереження і примітки. 1. Хробаково—парісткова кила Nucki'ївого проводу. Є. Черняхівського — До методики добування сечі з кожної нирки окремо. О. Черняхівського—Коморка центральної нервової системи з подвійним зерном. М. Шмігельского—Про гоїннє хореї лїкарською гімнастикою.

Склад Товариства в 1910 р.

Рада Т-ва.

Голова: М. Грушевський; Товариш голови: О. Левицький; Члени Ради: М. Біляшевський, М. Лисенко, Ів. Стешенко

(секретар), О. Черняхівський (бібліотекар) О. Шрамченко (скарбник), Я. Шульгин. Кандидати до членів Ради: О. Грушевський, О. Русов. Ревізійна комісія: А. Корчак-Чепурковський, Л. Черняхівська, Є. Чикаленко.

Секція фільольоґічна.

Голова: В. Перетц; секретар: Є. Тимченко; члени: Ів. Єрофеїв, П. Житецький, А. Лобода, С. Маслов, К. Михальчук, Ів. Огієнко, М. Петров, Ів. Стешенко.

Секція історична.

Голова: М. Василенко; секретар: А. Яковлев. Члени: К. Антонович. А. Берло, М. Біляшевський, М. Грушевський, О. Грушевський, В. Данилевич, І. Джиджора, Л. Добровольській, І. Каманін, Є. Ківлїцький, О. Левицький, Я. Шульгин, О. Шрамченко, Д. Щербаківський, В. Щербина.

Комісія статистично-економічна.

Голова: О. Русов; секретар Ол. Волошин. Члени: В. Василенко, В. Головня, В. Кошовий, А. Яковлев, А. Ярошевич.

Секція природничо-лїкарська.

Голова: М. Галїн; секретар: О. Черняхівський. Члени: М. Васильєв, А. Качаловський, Г. Квятковський, А. Корчак-Чепурковський, Е. Лукасевич, Хв. Лукьянов, В. Петровський, Е. Черняхівський, Ів. Чопівський.

Члени Товариства 1910:

Антонович К. М.
Александровський Г. В.
Берло А. Л.
Біляшевський М. Ф.
Василенко В. І.
Василенко М. П.
Василєв М. К.
Вашетко М. П.
Вовк Х. К.
Волошинов О. Ф.
Лучицький І. В.
Лукасевич Е. К.
Лященко А. І.
Маслов С. І.
Михальчук К. П.
Модзалевський В. Л.
Науменко В. П.
Новицький О. П.
Огієнко І. І.
Орловський М. М.

Галїн М. А.
Головня В. Я.
Грузинський О. С.
Грушевський М. С.
Грушевський О. С.
Данилевич В. Е.
Добровольський Л. П.
Дурдуковський В. Х.
Джиджора І. М.
Єрофеїв І. Ѳ.
Каманїн І. М.
Квятковський Г. І.
Ківлїцький Є. О.
Корчак-Чепурковський А. В.
Качаловський А. М.
Косач О. П.
Кошовий В. П.
Колесса О.
Комаров М. Х.
Кузеля З.
Кримський А. Е.
Кузьмін Е. М.
Коковський А. Ѳ.
Левицький І. С.
Левицький О. І.
Леонтович О. В.
Лисенко М. В.
Лобода А. М.
Лукьянов Х. П.
Лучицький В. І.
Охримович В.
Перетц В. М.
Петровський П. В.
Петров М. І.
Павлуцький Г. Г.
Русов О. О.
Стешенко І. М.
Страдомський М. Х.
Сластьон А. Г.
Смаль-Стоцький О.
Студинський К.
Сумцов М. Ф.
Солуха М. П.
Сушицький Ѳ. П.
Тимченко Е. К.
Томашівский С.
Холодний П. І.
Чикаленко Е. Х.
Черняхівська Л. М.
Черняхівський О. Г.
Черняхівський Е. Г.
Чопівський І. А.
Шевченко С. Ф.
Шульгинъ Я. М.
Щербаківський Д. М.
Щербаківський В. М.
Щербина В. І.
Щербина С. М.
Яковлев А. І.
Ярошевич А. І.
Яцимирський О. І

Справозданнє скарбника Українського Наукового Товариства у Київі за 1910 рік.

ПРИБУТОК:	Р. К.
І. Решта від 1909-го року	790.52.
II. % за 1909-й рік	49.54
III. Загальний прибуток (передплата, членскі вкладки і. т. и	2332.71
Разом:	3172.77

ВИДАТОК:

I. Друкарні і гонорар	1477.73
II. Помешканнє, світло, дрова, завід. Бюро, услуги	868.39
III. Музей; біблїотека і инше	100.—
VI. Почтові видатки	69.10
V. Канцелярські видатки	79.43
VI. Дрібні видатки	10.62
Разом:	2605.27

Прибуток:	**3172.77**
Видаток:	**2605.27**
На 1-е сїчня 1911-го року у касї лишаєть ся	**567.50**

Скарбник **Ол. Шрамченко.**

Листи Лебединського ігумена Філотея Контаровського.

(1765—1767 рр.)

Лебединський монастирь, в якому ігуменував о. Контаровський, давно вже не істнує. Єсть чимале село Лебедин, в Чигиринському повіті, а в ньому церква св. Юрія, обнесена дилованнєм з міцною брамою, на якій угорі написано: „1770 года сооружено за ігуменства іеромонаха Филофея Контаровского". Отсе і вся памятка про колишній тут монастирь. Не так давно були ще цїлі де-які плити на кладовищі в роскішнім саду тут же, коло церкви, а тепер і вони кудись подїлись.

Село Лєбедин роскинулось серед чудової місцевости і прямо потопає в зеленому морі садків та левад, а в глибоких балках дзвінко дзюрчать прозорі струмочки, з яких береть ся річка Турія. Тут колись був великий непролазний лїс, що звав ся Лебедин, той самий, про якого згадуєть ся в гайдамацькій піснї:

Збірайте ся, панове молодцї,
У той лїсок Лебедин.

Але ще ранїйш, нїж його облюбували собі гайдамаки, в тім лїсї, та й в окільних пущах, любили осажуватись пасїшники, бо місця тут були занадто вже принадливі задля пчільництва. Сам гетьман Богдан Хмельницький мав тут свою пасїку, яка потім дісталась Видубицьким черцям [1]). Пізнїйш була тут і митрополїча пасїка, і багатьох Київських і инших монастирів. От з такої-то черпечої пасїки повстав тут і монастир.

---

[1]) Кіевская Старина, 1882 р., № 7, ст. 174.

Між иншими здавна була тут пасїка Ірдинського монастиря, (що тепер в Черкаськім повітї). В 1660-х роках ігумен прислав сюди доглянути її ієромонаха Оникія Симоновича. Йому дуже подобалось тут місце в лїсї, де стояла пасїка, і він став збірати до себе братію, щоб заложити тут монастирь. „Потомъ, какъ стали люде около его, Оникія, поселятись жить, то онъ, Оникій, по совѣту тѣхъ людей, испросилъ в Кіевѣ благословеніе и устроилъ первѣе часовню, а потомъ, за прибавленіемъ людей, и церковъ малую деревяную и былъ первый Лебединскій игуменъ“ [1]). Так оповідали в XVIII ст. „старожиліе парохіяне“ про початок Лебединського монастиря, а разом з ним і села Лебедина. Скоро почалась тут на Українї страшена колотнеча, так звана „Руїна“; край лежав якийсь час пусткою; тїкали звідси, та й не раз, і черицї, й селяне, але при кожній нагодї й вертались знову і поправляли те, що руйнували хижі татарські орди та инші розбишаки. Через цїле XVIII столїттє тягнеть ся инша біда—безустанні лихі напади й насильства з боку унїятів. Лебединський монастирь не раз і не два бував в руках унїятських черицїв, а „благочестиві іноки“ тинялись по лїсах та байраках; але упертість народньої маси, що не хотїла й слухати про унїю, та лагідна тактовність отаких дипльоматів—ігуменів, яким був, наприклад, Контаровський, робили те, що в монастирі знову панувало „благочестіє“. Велика моральна сила монастиря лежала в тім, що він свої власні інтереси умів єднати з інтересами народнїми: він був парохіяльною церквою для великої околицї, що не мала власних „благочестивих“ священиків; Лебединська „громада“ і церковне братство властно впливали на монастирські справи і мали рішучий голос при виборах нового ігумена. І хоч якими великими податками обкладали монастирь польські сейми та місцеві державцї, а проте він не біднїйшав, а потроху навіть багатшав. Було у нього чимало хуторів, садків, пасїк, водяних млинів. Матерьяльний добробут Лебединського монастиря разом був підтятий в 1787 р., коли Катеринославська казенна палата, по російському указу 1786 р. про духовні штати, конфіскувала його найбільшу маєтність Коробчин Байрак, що лежав в межах Новоросії. Того ж

---

[1]) Памятники православія“ Ѳ. Тітова, т. І. ст. 1567—69.

року князь Любомирський, в добрах якого був і Лебедин, продав цїлий Смілянський ключ російському князеви Потьомкину, наслїдник якого генерал Висоцький відобрав усї монастирські землї, лишивши черцям тільки малу частку в 66 десятин. А скоро правобережна Україна відійшла до Росії, в Лебединї була збудована осібна парохіяльна церква, і монастирь втратив свою давню парохію. Року 1802 його спіткало нове лихо—він погорів доостанку. З того часу Лебединський монастирь почав усе гірше нидїти, через що в 1846 р. його зкасовано зовсїм, а його грунти й инше добро віддано Чигиринським черницям, які й тепер потроху там господарюють [1]).

Тепер скажемо кілька слів про особу самого Філотея Контаровського, чиї листи ми далї містимо. На жаль, біоґрафічні звістки про його занадто скупі. Був він родом з с. Вищого-Булатця, що коло м. Лубень, полт. губ., сином простого козака, і замолоду вчив ся в Київській академії [2]). В 1749 р. постриг ся в черцї, з Пилипа став Філотеєм і вступив до братії Київського катедрального Софійського монастиря, де потім був висвячений на ієродіякона, а далї й на ієромонаха. Було тодї звичайно так, що соборні ієромонахи катедрального монастиря вважались за перших кандїдатів на ігуменські посади по инших монастирях Київськоі єпархії, і скоро ся черга дійшла й до Контаровського. В 1764 р. архимандрит Лебединського монастиря Лаврентій Богдановський, з присуду консисторії, „за непорядочніе свои поступки, крайнее озлобленіє і розгон братіи, самоволній продаж монастирского скоту і пасѣки“ був „удаленъ изъ обителі“, а на його місце „по прошенію братіи і тамошняго благочестивого братства“ (селян), митрополїт настановив ігуменом Лебединського монастиря Ф. Контаровського, на якій посадї він і пробув до смерти, в 1771 р., перетерпівши чимало утисків і насильств, яким звичайно тодї підлягали православні в правобережній Українї з боку униятів.

[1]) Повнїйша історія Лебединського монастиря—в „Кіев. Епарх. Вѣдомостях“ 1893 р. NN. 1—3.

[2]) І тепер в біблїотецї Київського Михайлівського монастиря переховуєть ся рукопис в 4-х томах—лєкції по теольоґії, читані у Львівській єзуїтській колеґії патерами Скурським і Пржановським в 1744—1747 рр. і записані (чи, може, переписані) Пилипом Контаровським.

Пробуваючи ще в Київі, Контаровський приятелював з таким же, як і сам, „соборним ієромонахом“ Яковом Воронковським. Се був теж „уроженецъ малороссійской націи“, як значить ся в його формулярі, з м. Вороніжа (Глухівського повіту, Черніг. губ.). учив ся в Київській академії, молодим постриг ся в чернці в Софійськім монастирі і зараз же почав проходити при митрополїчій катедрі канцелярську службу, яка в ті часи найшвидче доводила до високих духовних посад. Спочатку він був „реентом“ єпархіяльної канцелярії, далї „писарем“ (секретарем) консисторії, а потім „катедральним писарем“, се б то особистим секретарем у самого митрополїта. Се була вже доволї значна посада, яка давала змогу впливати на керування єпархіяльними справами і забезпечувала швидкий перехід на настоятельске місце в багатому монастирі, відкіль недалеко вже було й до архієрейської катедри. Так, певно, мало ся бути й з Воронковським, якого в 1767 р. призначено вже було на ігуменство в Видубицькім монастирі, але тут „приключившаяся ему чахотная болѣзнь“ перервала його дальшу карєру, і по веснї 1774 р. він помер на 48-м роцї свого віку [1]).

З отсим то Воронковським і листував ся о. Контаровський, ставши Лебединським ігуменом. На жаль, нам удалось розшукати тільки 11 його листів, та дві короткі відповіди Воронковського; але певна річ, що їх було далеко більше.

Головний зміст листів Контаровського—се його скарги на униятські утиски і на страшенне безладдє в монастирському життї та розпотвору тодїшнїх чернцїв—monachorum vagabundorum, як їх взиває Контаровський; але єсть тут багато й инших побутових дрібниць, що так виразно малюють житє й людей того далекого від нас часу. Взагалї сї листи можна признати цїнним додатком до тих актів, які уміщенї в 2 і 3-му томах І части „Архива Юго-зап. Россіи“.

Ор. Левицький.

---

[1]) Докладнїйшу згадку про Воронковського та про його листуваннє з Софійськими чернцями, що ходили в 1763—1765 рр. на Запоріжжє збірати милостину на Софійський монастир, читач знайде в нашому рефератї „Переписка съ Запорожьемъ“, уміщенім в XVIII кн. „Чтеній въ ист. общ. Нестора лѣтописца“.

I.

Высокопреподобнѣйшій господинъ, господинъ отецъ Іяковъ, катедры митрополіи Кіевскія катедралній писаръ и членъ духовноосвященнои Консисторіи, мой всегдашній добродѣю!

Батюшка, прошу и молю ваше святопреподобіе, буди мощно, исходатайствовать у преосвященнѣйшаго [1]) заложить в Коробчинському байраку [2]) церковъ во имя святителя Христова Николая, в островѣ. Ибо, если тамъ будетъ церковъ и послишат околишніе люде заложеніе, то и ктиторѣ и фундаторѣ знайдутся, яко многіе ожидают початку и закладу. Если будет церковъ, будет и не безъ прибелѣ катедрѣ со временемъ. Люде ради б, чуть не вся Сербія [3]), дабы было кіевское благословеніе; толко попи сербскіе не ради: если будет там скитокъ, то де всѣ доходи от церквей ихъ пойдут болшіе на скитокъ, и нѣкоторихъ офѣцеровъ фоментуют, дабы не допускали, сказивая: „какъ монахи церковъ устроят, то васъ з байрака вовся отдалятъ да завладѣютъ немалою и землею и сѣнокосами, да и риболовлями; толко де имъ аби лапку положить, то и совсѣмъ уберутся“. Мощно будетъ деревнѣ из байраку дубовои з суши вистроить доволно. Просилъ я капѣтана, даби не воспящалъ сухого на строеніе рубить на рѣзьбу, то позволилъ. Сего генвара 20-го изнову той же капѣтанъ сказовалъ: не худо бъ де написать и до ихъ генерала лучшои ради твердости о байраку и сѣнокосахъ, на которихъ сего года в островѣ стоговъ разнихъ накошено 30 и скирды двѣ сѣна. Осѣнню пристроилось повѣтей двѣ, кошари и стайня, да и загорода; а хат двѣ давних в островѣ, а двѣ в байраку, где и хуторъ за водою от степу. Там далеко лучше на рибу, какъ у Лебединѣ. В Лебединѣ нет головою риби. От Коробчина до Сѣчи ходу тижденъ, до Гарду [4]) три днѣ или чтирѣ. Била

[1]) У Київського митрополїта.

[2]) Де тепер село Коробчино, Херс. губ., недалеко від м. Златополя. В тім байраку були тодї пасїки Софійського й инших Київських монастирів.

[3]) Розумієть ся Новосербія, що була тодї недавно там осажена.

[4]) *Гард* — запорожська фортеця над р. Бугом, була трохи нижче м. Константиновки, Єлис. повіту, Херс. губ.

б прибѣль, если церковъ була б; если жъ не будетъ церкви, какъ лучше Серби уразумѣютъ и утвердяться, то без церкви и по байраку будет, ибо от роти Коробчинскои о двѣ версти, или по крайности три, да и чи будет, а от Миргорода [1]) осмъ верстъ отстоит байрак. И такъ зазростят Серби, а паче офѣцери байраковѣ, и угодятъ.

Нашъ Іона ігуменъ билъ пред полскимъ Рождествомъ очень опухлій, нѣ ходить моглъ. Барзо его з'иритовалъ Биковскій [2]) с своими яригами антимонахами. Сказиваютъ, онъ есть у Кіевѣ. Не вѣрить прошу его баснемъ: правду доношено. Я тамъ, за неимѣніемъ кому, описивалъ дещо, то вездѣ пусто через его гулки. Щастіе имѣетъ, что Ляхи его не успѣли на пути подхватить за пакости и долги! Есть а есть доволѣ долговъ: пусть Іона управляется. Арештъ при мнѣ на ввесь скотъ Чигринскій ляхъ за 150 зл. покладалъ, толко не вѣдаю, какъ сталось, ибо потимъ не билъ тамъ. И поля запропастилъ монастирскіе. Нелѣть минѣ изображать, не мое дѣло; толко прошу не вѣрить, бо если будет, достанку запропастит через гулки. De caetero sat.

Вашого высокопреподобія, милостивого во Христѣ отца и добродѣя, servus servorum іеромонах Контаровскій, ігуменъ Лебединскій.

На особливій картці приписка: Ящикъ меду липцю да яблукъ 40 прошу принят. З подписомъ моимъ ящикъ.

Лист був зложений в форму пакета, запечатаний сургучем, а зверху написана така адреса: Высокопреподобнѣшему его милости господину отцу Іякову, катедры митрополіи Кіевскія намѣстнику, моему всегдашнему и найособливѣшему добродѣевѣ всенижайше [3]).

Зверху листа помітка: Получено февраля 2 д. 1765 года.

---

[1]) Тепер м. Новомиргород, Єлисав. повіту.

[2]) Ієромонах Єфрем Биковський був з давнього часу ігуменом Жаботинського Онуфрієвського монастиря, але на сей час його було скинуто з сієї посади і заміщено ігуменом Іоною, за якого дуже тяг руку о. Контаровський. Але Іона скоро помер, і митрополїт таки вернув Биковському його прежню посаду, на якій він і помер в 1771 р.

[3]) Так були зложені й адресовані й инші листи о. Контаровського.

II.

Высокопреподобнѣйшій господинъ отецъ ігуменъ, доброзичливый мой благодѣтель!

О старателствѣ вашемъ коло Коробчинского байрака его ясне в Богу преосвященству доволно извѣстно; тѣмъ его преосвященство весма доволенъ, о чемъ васъ податель сего, началникъ Коробчинскій увѣдомитъ обстоятелно. О устроеніи тамо церкви у насъ стараніе имѣется, толко бы къ строенію были вси указныи, каковы в писмѣ отца намѣстника изображены, обстоятелства. Что тотъ байракъ монастырскій, тое крѣпости, у насъ имѣющіися, утверждаютъ. Толко что скитковъ вновъ заводить указы запрещаютъ, развѣ церковъ мирскую. Отцу ігумену Іонѣ желаю свободитись отъ болѣзни и здраву быть. Биковскій въ Кіевѣ таскается; притаскалися жъ два монахы на сихъ дняхъ въ Кіевъ и просятъ, чтобъ онъ былъ попрежнему у нихъ ігуменомъ, а что де донесено, то все отъ зависности и ненависти учинено, и его, Биковского, весма одобраютъ. Правда виявится.

Окончаніемъ сырныя недели ваше высокопреподобіе поздоровляю, слѣдующій постъ начать и окончить богоугодно желаю. Отецъ Артовскій въ Нефорощанскій монастыръ [1]) на мѣсто умершаго ігумена Ісаака Савѣцкого ігуменомъ опредѣленъ, токмо еще не произведенъ. Прочое все постарому.

Наконецъ пишуся, каковъ и всегда есмь, вашего высокопреподобія, доброзичливого мнѣ благодѣтеля, вседоброжелателный богомолецъ и слуга Іяковъ. 1765 года, февраля 12.

III.

Высокопреподобнѣйшій господинъ отецъ Іяков, катедры митрополии Кіевскія писаръ, мой милостивій во Христѣ отче и всегдашній добродѣю!

Батюшка, Христа ради прошу внушить, гдѣ нада, не випущать з Кіева Ефрема Биковского: до остатку з яри-

---

[1]) Успенський монастир, що був тодї в м. Нехворощі, Константиногр. повіту, Полт. губ.

гами, своими согласниками, монастиръ запропаститъ. Ей, ей, ей, не по злобѣ говору, но по совѣсти! Ибо болѣе 14 лѣтъ, пріѣздя било до пасѣки пастирской, бивалъ тамо, то всегда заставалъ хмелного, часто в монастиру било и не ночуетъ, но где загуляетъ. Позаводилъ билъ шкаредъ попод манастиремъ черничекъ, ажъ ляхи розогнали и хатки випалили монашескіе самоволніе и монахинь. За нимъ страпаютъ и скучаютъ яриги и подписались. Similis simili gaudet. Правда, есть чего и жаловать по нему самоволцамъ: воля а воля на все имъ била. За церковъ не било имъ штрафовъ, бо и самъ мало бивалъ за Хмеліовскимъ [1]). Нѣхто так не вбивается за нимъ, якъ всегосвѣтній обманщикъ (нѣгде не видно ему, навет и до свого Мотренинского монастира) Яковъ іеросхимонахъ Крамаренко, да онъ же и лицемѣръ, а служить чрез сколко лѣтъ не служитъ... [2]) а в монастиру не живет и... Если его випустите, уже, упевняю, не заманите й калачемъ... бо пяного завезено, а какъ проспался, то и жаловалъ того. Плачутъ и ридаютъ по нему арендарѣ [3]), что бивало онъ ихъ виплачоваетъ и збогачаетъ; плачутъ иярижиски самоволци, монашески бродяги, что такого нескоро иного набудутъ благословяки на все. Что бивало випроситъ за годъ в Сѣчи, то за мѣсяць и менше оходитъ з яригами. Нѣ книгъ пріемних, нѣ росхожихъ не било. Всегда било братія просятъ мене, когда толко бивалъ, доносить о его пянствѣ. А нынѣ страпаютъ за нимъ и подписались подобніе за подобнимъ; а рація сія, а не иная: опасуются набуть срогого, даби не жаловалъ такъ, албо и лучше, какъ Іона: по двѣстѣ барбаръ [4]) жаловалъ яригамъ, и за тое они, яриги, з мертвого глумились; когда померъ, когда поховали, и доднесь мнѣ не давали знать и вещи роскрали многіе, а тим, которіе Іонѣ хорому услуговували, дали самоволци болѣе какъ по сто барбаръ. Его, Іону, толко ратовалъ панъ Сколѣмовскій [5]) во всему,

---

[1]) Се б то: через хміль, пянство.

[2]) Крайок паперу зотлїв, через те бракує кілька слів. Так і далї.

[3]) Се б то: шинкарі, що орендували у панів корчми.

[4]) Се б то: по двісти батогів.

[5]) Управитель кн. Любомирського, губернатор Жаботинського ключа.

давалъ козаковъ карать винних, ловить. Помощъ била немалая, а самъ собою вовѣки б не управился: убили б яриги бродяги.

.... [1]) Биковскій.... на себе бѣду, удаеться до провѣнціи [3]) ... ожъ тогда кто учинитъ? Грѣшитъ и тотъ, хто за нимъ руку держитъ. Что жъ онъ з Сѣчи скарбу зобралъ на монастиръ, билъ би мурованній, да все жидамъ пошло, а на церковъ помовка, и церковъ пакостную устроилъ, вездѣ течъ. Наветъ и ляхи державци недоволни били многіе Еф҃ремомъ, что пянствовалъ. Въ хмелю добръ, добре било роздаровуетъ ляхамъ монастирское добро. За тое похваленъ от нѣкоторих: Хмеліовскій даруетъ, а Трезвѣнскій не отбѣраетъ [2]). И паки за совѣсть говору, а не почему инному: буди випустите, увидите! Билъ би то чудъ, щоб онъ откаснулся от товариства Хмеліовского и не запропастилъ до конця монастира. Незлобивій, правда, Биковскій: и побьется било з яригами в шинку, да не отмститъ. Правдивій монахъ. Толко ему и вади — бѣлмо на совѣсти. Мощно усмотрѣть и в катедрѣ по нему. Проситъ будто слѣдствія, а мислитъ: какъ би за грань викрутится з Кіева, то уже и панъ, то уже и всемогущій, то уже и нѣкого не боятиметься, развѣ провѣнціи [3]).

Sum вашего высокопреподобія, моего всегдашнего добродѣя, servus servorum іеромонахъ Филоѳей Контаровскій, ігуменъ Лебединскій.

1765 года, апрѣля 29 д,

З Лебедина.

IV.

Высокопреподобнѣйшій господинъ отецъ Іяковъ, катедры митрополіи Кіевскія писаръ консисторскій, мой милостивій во Христѣ отче и всегдашній добродѣю!

Извѣстно мнѣ учинилось, что іеромонахъ Іяков, Крамаренко прозваніемъ, постриженецъ Мотренинскій, онъ же

---

[1]) Крайок листка зотлїв, і через те кільки слів бракує.

[2]) Се б то: пяний дарує, а тверезий не одбірає.

[3]) „*Провѣнція*“, на чолї якої стояв „провінціялъ“ — унїятський чернечий адмінїстратор; сим виразом Контаровський хоче натякнути на потайний нахил о. Биковського до переходу на унїю.

будто и схимонахъ, черезъ свое плутовство з монастира Мотренинского увойшолъ и живетъ у лѣсѣ под вѣдомствомъ монастира Онуфріевского, и тамъ живучи сколко тому годъ, не хощетъ священнодѣйствовать, будто слабъ на руки, а ложки робит на продажъ и протчое рукодѣліе— руки здравіе, великій дому Гипокрита и плутъ, и святоша: будто до себе з мужеска полу приходящихъ не любитъ, толко... великій защитникъ Биковского, а протчихъ фоментаръ. При мнѣ самому, будучему на тот часъ по прошенію Іони описовать, что имѣлось у монастиру, ажъ ужасъ какіе митренги дѣлалъ: потай Іони подпоивалъ доносителей на Биковского, даби дали на себе повинную, будто напрасно Биковского оскаржили в катедрѣ, а нинѣчи страпчилъ у катедрѣ за Биковскимъ. Словомъ сказать, тотъ Крамаренко какъ видится златоустній, толко совѣсть... [1]) денную имѣетъ. Захотив бродячи... ціи не ужилъ в Святихъ горах и гдѣ индѣ, а до Мотренина нѣ питай, не видно. Чрез его неспокойства и на власть поджоги братіи. Ошукалъ онъ и катедру, что виправилъ на церковъ новую освященіе, а прибору... и нинѣ мало. И в сему они зплутовали з Биковскимъ, будто новая церковъ в оградѣ монастирской, но неправедно: от монастира заложенная на пустому, новому мѣсцю, неоградному, от монастира чрез яръ и лѣсъ на гони, и тотъ еденъ плутъ верховодилъ не толко Биковскимъ, но и монастиремъ, будто чрез него, по сказки людей, яригы и доношеніе подали, просячи паки Биковского. Правда, есть чего жаловать по отцу Биковскому: на все а на все всякому монаху воля била, а нинѣ под титлою; узявши било рубля или подарунокъ от бродягъ антимонаховъ, давалъ пашепорти за Днѣпръ и вездѣ будто на монастиръ просить, которіе было что випросятъ и привезутъ, а принесутъ подаруночокъ, и випрошенное усе пропютъ, яко и недавно показалось: ездили цѣлій годъ поза Днѣпромъ, и приехавъ з Заднѣпра, усе пропили у селѣ Лубенцяхъ, близъ монастира Онуфріевского, а протчое жиди забрали за давніе долги, о чему до мене Іона писалъ февраля 20 дня за извѣстіе. Я ж тамъ не билъ, толко описовать присилалъ

---

[1]) Листок по краях зотлїлий, через що бракує кільки слів. Так і далї.

по мене свой поиздъ, ибо мнѣ ездить нѣчимъ, да монастира повѣрить... Уже Іона оздоровѣлъ мало и чешетъ гребенцемъ... асистенція з замку от Скулѣмовскаго... [1]) бунтовщиковъ, яригъ, воровъ; тамъ столиця на ихъ, а до служенія толко два калѣкъ іеромонаховъ, а плутовъ яригъ ажъ сумно множество. Многіе на своихъ харчахъ, зовутся отшелники, а всѣ обдертіе: тамъ то купить дешево у жидовъ клубуковъ, мантій, рясъ, книжокъ! При мнѣ жидъ едного ограбилъ за сивуху у монастирѣ. Трудно что и сказать. Симъ же не токмо люде, но и ляхи доволни правителемъ Іоною, толко яриги, понеже держитъ у рукахъ, морщатся; и трапеза далеко доволнѣйшая, толко безсивушная. Щоденно жалуютъ бѣдніе яриги и не могутъ вижаловать по Биковскому: ежеденніе били гулки, воля, а теперъ безъ вѣдома (по моему) нѣчичиркъ! Зѣло его боронитъ панъ Сколѣмовскій, додаетъ на самоволцовъ страху, а если бъ не Сколѣмовскій, то б задушили самоволци. Видячи ж я в здешнемъ краю самоволстіе и монаховъ от монастира до монастира волочащихся, уговорился со всѣми ігуменами словесно и писменно: приходящихъ не принимать, еще и страннопріимничествомъ снабдѣть: вступного сто, а виступного 150 барбаръ и отсилать въ кандалах, откуда б приволоклся, на щет монастирскій, — то чи не погамуются? Писалъ и в Переясловскіе монастирѣ, и тіе приняли за благо. Ей, ей, ей, батьку, за слово не под нравъ - заразъ и мандруют. Такое било беззаконство и непокорство. Какъ скот сидятъ по лѣсамъ, безъ исповѣдей многіе по сколко годъ, тамъ же и гинутъ.

De caetero sum foreque imus imorum servus servorum вашего высокопреподобія, моего всегдашнего добродѣя, іеромонахъ Філоѳей Контаровскій, ігуменъ Лебединскій.

1765, maji 8.

V.

Высокопреподобнѣйшій господинъ отецъ Іяковъ, катедры митрополіи Кіевскія писаръ консисторскій, мой найособливѣший добродѣю!

---

[1]) Бракує цілого рядка, бо зотлів крайок листа.

Какъ вижу, в чемсь ваше високопреподобіе оскорбилъ я, то прощу простить мое согрѣшеніе, ибо такъ долгое время мои посланіе такъ рукоположенія, яко и спрошенію милости у его ясне в Богу високопреосвященства о дозволенію двомъ служить и іеромонашеству толко тамъ долго бавятся. Вѣдаю жъ я, аще б била ваша отческая милость на нихъ, давно б они уже возвратились. Здеся жъ они крайно потребніе и необходими, понеже пришло на мене едного поповать. При семъ же доношу вашему высокопреподобію, что производя в Онуфріевскому монастиру слѣдствіе Вѣссаріонъ, ігуменъ Медведовскій, другъ искренній Биковского и непресѣкомій, понoровку учинилъ за Биковскимъ, будто з донощиковъ позосталих и захваченнихъ у монастиру Онуфріевскому побралъ примусно таковіе подписки: что доносили в катедру, то ложно все и неправедно; а какъ отпущенніе з арешту, по подпискахъ, донощики скаржились предъ Казѣмѣромъ Сколмовскимъ, губернаторомъ ключа Жаботинскаго, кой такъ заплатилъ Медведовскому монастиру: отобралъ хуторъ, сѣнокоси всѣ, степъ и строеніе и тамо осадилъ слободу в хуторѣ на село, а нѣворини не далъ [1]) Еще били узяли сто и овець, толко пана Сколмовского упросили отдать, и отдалъ. Тамъ то хуторъ былъ красота! Я видѣлъ, и билъ надъ рѣчкою Тясминомъ ставъ на Тясминѣ, риби предоволѣ било. А теперъ вновъ строятся в Чигринщинѣ, а не Смѣлянщинѣ. 2-го дня іюня будучему мнѣ по дѣлу у господина Сколмовского у Жаботинѣ, присягался предо мною, что буди сатисфакціи не отберетъ ради себе на Биковского, то де кажу узять з монастира и бить плѣтми за порокъ, нанесенній на Сколѣмовского. Такъ то тамъ теперъ безбашъ! Мандровніе узяли гору: Камчатскіе, Соловецкіе, Сѣбѣрскіе, Роговицкіе, между которими можетъ быть какійсь и не монахъ. Саміе плути, мандроси и яриги теперь з Бичкомъ триумфують, а бѣдніе отъ страха постриженцѣ Онуфріевскіе розойшлись по лѣсамъ. Я 1-го іюня на степу дикому зострѣлъ іеродіякона Онуфріевского з пашпортомъ, даннимъ отъ Биковского, за

---

[1]) Про се одібраннє дивись скаргу ігумена Биковського в 3-м т. І ч. „Архива Юго-зап. Россіи“, № XLI.

печаттю монастирскою и подписомъ его руки: „ігуменъ Биковскій Онуфрієвскій“ подписался. Пютъ тамо а пютъ и ликуютъ, поки допютъ до конця. Биковскій з лѣскою ігуменскою Онуфрієвскою и служилъ у монастиру на Тройцу Мотренинскому и гулялъ. Правда, не диво, бо без гулнѣ и живъ не будетъ. Пропадетъ монастиръ вскорѣ, буди кого не пришлютъ de jure и гайда (sic) на мандросовъ лва. Они, мандроси, тимъ и стараются за Биковскимъ, даби волность не утерали и самоволіе на все а на все. Тамъ кари за церковъ нетъ и не било и за все. Рѣдко когда служба бивала. Ему послѣдовали многіе, не ходили до церкви.

Есмъ вашего высокопреподобія, моего всегдашнего добродѣя, всенижайшій слуга іеромонахъ Філоѳей Контаровскій, ігуменъ Лебединскій.

1765, іюня 4 д.

VI.

Высокопреподобнѣйшій господинъ заграничного Лебединского свято-Георгієвского монастыря отець ігуменъ, мнѣ многодознанный благодѣтелю!

Не какъ должно было, но какъ можно было, отправляются къ вамъ вашего монастыря монахы. Они здесь медлили не по своей воли,но принуждены были за нуждою ждать; однако рукоположенія за слабостію здравія его преосвященства не дождались, а велено имъ, и то не вдругъ, явитись, когда его преосвященство выздоровѣетъ или когда Далмацкій преосвященный на пребываніе въ Кіевъ съ Москвы прибудетъ, которого вскорѣ надѣемся [1]). Онуфрієвцы въ Кіевѣ одни противъ другыхъ вооружаются, а на которую сторону дѣло поведется, Богъ еще вѣсть; а намъ еще прежде рѣшенія того дѣла знать неможно, конець дѣла покажетъ все. У насъ до... много, а фруктовъ почти никакихъ на деревахъ невидать. У васъ когда будеть овощъ, для его преосвященства призапастесь и прислите на зиму;

---

[1]) Мова йде про єпископа Симеона Кончаревича, що 1759 р. приїхав з Далмації і з того часу пробував на впокої в Київо-Печ. Лаврі і помагав митрополїтови Арс. Могилянському в посвященню аколїтів.

весма будеть его преосвященство доволенъ. Прочое все постарому.

Вамъ доброго здравія и желаемаго благополучія усердствуя, пребиваю вашего высокопреподобія, многодознаннаго мнѣ благодѣтеля, всѣхъ благъ усердный желатель и покорнѣйшій слуга іер. Іяковъ.

1765 года, іуля 18 д.

VII.

.... [1]) ради розвѣдокъ, чи подленно в монаст..., ...гочестивое и Кіевское. Били же со всякою учт... з провѣнціялскимъ указомъ ездили и по протчимъ монастирамъ ради доправокъ на провѣнцію годовихъ окладокъ з описями. Лебединского монастира опись имѣютъ всего церковнаго и движимаго и хотѣли по ней мене спрошувати и запрошивали, читаючи, что б прибило, а что убило, на что я имъ отказалъ: „простѣте, отцеве, мене: в томъ я слушаюсь своего архіпастира, а провѣнціи не подлежу, и реестровъ прихожихъ и росхожихъ вамъ домагатись не слѣдуетъ.“ Однакъ же, ради—неради, за два года заведеннихъ рублей десять, даби не послѣдовало какого затрудненія, а паче что еще несовсѣмъ обжился и укоренилъся, уплачено. Бралось въ годъ по пять рублей и дано квѣстанцію, которая такова есть слово въ слово: Odebrałem kontrybucyi do kassy prowincyalskiey z monastera Łebedynskiego za rok 1763 y za rok 1764 rubly 10, dico złotych polskich 80, z pienięzy braterskich, poniewaź reiestrow monasterskich, a ni perceptowych, a ni expensowych nie widziałem, bo mi onych nie producowano, na co się podpisuię. 15 martij weteris st. 1765 anno. Xiądz Celestyn Syczynski, zakonu Sw. Baz. Wielkiego superior Lysianski y Bohosławski, delegowany komissarz, manu propria.“

---

[1]) Сей лист о. Контаровського до о. Воронковського, на жаль, не має початку, бо верхній край паперу зовсїм зотлїв; через те й дата його не відома. Тут згадуеть ся про те, як унїятський комисар ксіондз Сичинський обʼїздив українські православні монастирі, силою одбираючи з них грошові податки на користь унїятської провінціальної влади і грозячи їм, що вони скоро будуть привернені до унїи; а се було в мартї 1765 р. Див. „Архивъ Югозап. Россіи“, ч. I, т. 2, стор. 111 и 117.

.... [1]) зъ капеляномъ, что самъ про.... едетъ до князя [2]) страпать, даби паки билъ належалъ Лебединскій монастиръ до провѣнціи, а не до Кіева.

Билъ от князя комѣсаръ, в которого я билъ з поклономъ, то мене учтиво принималъ и казалъ: „Боже благослови, прошу и за мене Бога просѣте", и з тимъ я отъехалъ до князя. Питалъ мене: „имѣешъ ли грамоту? Покажи". Я жъ отказалъ: „имѣю".—„И отколь имѣешъ?"—„От митрополити Кіевского, своего архіпастира, толко з собою не узялъ". И такъ пройшло. Благодареніе Богу, всѣ ляхи на мене добріе видятся близкіе сусѣде, Богъ вѣсть далѣе. Тута потреба на всѣ сторони обертаться, даби не розгнѣвать. Унѣятскіе властя (sic) протопопи мнѣ не ради и попи нѣкоторіе. З Корсуна самій главній и твердій унѣятъ писалъ не пріймать в великій постъ з унѣяцкіхъ парохій прихожанъ до исповѣди и причастія, не пріймать нѣ под какимъ видомъ, и грозитъ. Я ж, розсудивъ початки и неуфундованіе настоящое, даби оттудова не произійшли затрудненія, в церквѣ в слухъ усѣмъ будто по правдѣ огласилъ, яко не буду инших парохіянъ принимать въ постъ великій; но они мѣсто Лебединціовъ пошли. И протопопъ, кой у Кіевѣ билъ, и тотъ договоривалъ; я жъ сказалъ: „я новій, нѣкого не знаю, яковъ есть; своихъ развѣ печатайте, даби я позналъ." И самъ протопопъ сознalъ: „я де слишалъ о вашихъ заказахъ, ибо моя парохія толко о двѣ милѣ от вашои, то слишно все, что дѣлается и что викликовано з чужих парохій не бить".

На сїм слові кінчить ся листок з припискою:" Паперу не згодилось".

VIII.

Высокопреподобнѣйшій господинъ отецъ Іяковъ Воронковскій, катеры митрополіи Кіевскія катедралній писаръ, мой милостивій во Христѣ отче и всегдашній добродѣю!

---

[1]) Кільки рядків зотлїло.

[2]) Се б то до князя Любомирського, в добрах якого знаходив ся Лебединський монастир. Їхати до князя збірав ся, мабуть, сам провінціял базилїянського ордена.

За писаніе вашого высокопреподобія, что мне бѣдного онимъ изволили жаловать и не забуваете, попремногу мя бить благодарна изявляю. Яблук на впокои постарался з иншои державп, да з бѣдою, и дорогіе: сотце по шесть гривень; а в Лебединѣ вовся недородъ на фруктъ былъ, толко на едни жолудѣ; преизобилуетъ Лебединъ на оніе.

При семъ же вашему высокопреподобію и о себѣ доношу, что мнѣ от поляковъ а нѣ папѣштаковъ унѣятовъ околишнихъ, по милости Божой, не имѣлось а нѣ имѣется обиди. Дай Боже и впредъ и для иннихъ. Билъ у Лебединѣ generalissimus commissarius от князя, которого я полатинѣ поздровилъ з братіею, и оказовалъся преблагодаренъ и пред людми хвалилъ будто, и сказовалъ мнѣ в глаза: „благодарю де вамъ за порядки нинѣшніе и господарство", а преждниxъ зѣло порочилъ. А сей присланній завѣдовать всю Смѣлянщину под присягами всякаго, какая б била обида от осадчихъ, атамановъ людямъ и губернаторовъ, от мала до велика присягами дѣло розбѣралъ. Правдивій чистець на поляковъ и атамановъ, всю скверну з скринь очищаетъ. По замках не ревѣдуетъ и не фатируетъ, но по мужикахъ вездѣ стоитъ.

Наща Новороссія волнуется, будто ихъ в мѣсяцѣ марту на инніе дачи переведутъ, и уже секретно виносятся, а земля будто паки Запорозцямъ оставится по Вись рѣку. В Полщѣ нашей Украинской все благополучно и мирно, безъгайдамачно, і скотскій падежъ отойшолъ и о приморкахъ, какъ было слишно, уже не слихать. В Сѣчъ проездъ безпрепятственній чрез Новосербію мирскимъ, а монахамъ а нѣ попамъ зарубежнимъ не дозволяется. Я своихъ монаховъ в Сѣчъ з книгою послалъ Ханщиною [1]) фу на фу, хочай мало далѣе.

Октябра 3 дня билъ я в пасѣки Коробчинской, то тамъ стараніемъ началника все благополучно. Не грѣхъ би старця чимъ з катедри пожаловать за труда; ей, ей такого горухи, ратая, сихъ временъ рѣдко з монаховъ произискать на Украинѣ; саміе плути, мандроси, а рѣдко добрих и по монастырях.

---

[1]) Себ то через Очаківську землю.

За іеромонаха Ассона, буди дѣло прійдетъ з Сvноду, прошу его, бѣдного, не оставить в своей отческои милости и паки молю ваше высокопреподобіе за нимъ. Бѣдній плачетъ за желаемимъ и утратился.

Вашего высокопреподобія, милостивого во Христѣ отца и всегдашнего моего добродѣя, всенижайшій рабъ іеромонахъ Філоѳей, ігуменъ, да онъ же и ратай Лебединского монастира.

1765 года, октября 8 дня.

На листі помітка Воронковського: Получено октября 12 д. 1765 года. Отписано чрез іеромонаха Платона.

IX.

Высокопреподобнѣйшій господинъ катедры митрополіи Кіевскія отець писаръ, высокомилостивій мой отче и наиособливѣшій добродѣю!

Чрез нарочного, послушника монастира Лебединского, посилаю к его ясне в Богу преосвященству доношеніе [1]), которому, за пріездомъ в Кіевъ, прежде явится я велѣлъ к вашему высокопреподобію, а ваше высокопреподобіе по милосердію высокоотеческому, отобравъ в его тое доношеніе, соизволте представить к его преосвященству, яко оной послушникъ по простотѣ своей не вѣдатиметь, куда

---

[1]) З поводу сього „доношенія" митроп. Арсеній ось що писав у Синод 24 лютого 1767 року: „Ігуменъ Лебединскій іеромонахъ Филоѳей Контаровскій съ братіею доношеніемъ мнѣ представилъ, что того Лебединского монастыря іеромонахъ Іосифъ и монахъ Павелъ и при нихъ послушникъ на дорогѣ унѣятами заарестованы и отправлены были въ Корсунь к официалу Григорію Мокрицкому, где ихъ перво посажено въ тюрму, а потомъ дано каждому розками до 500 или болшъ съ приговорками: „отъ де вамъ благочестіе!..." И похвалялся онъ, официалъ Мокрицкій, тотъ Лебединскій монастырь на унѣю превратить конечно и обѣщался въ скоромъ времени нарочно в монастырѣ быть и попа унѣята привезты да и на самого его, игумена Конторовского, похвалки произносилъ, что онъ, игуменъ, рукъ его не утечетъ..." Се „донесеніе" митрополіт закінчив таким безнадійним признаннєм: „А понеже я к защищенію оного Лебединского монастыря и благочестивыхъ до него належачихъ людей средства сыскать не могъ, того ради Синоду на благоусмотреніе представляю". „Памятники православія", Ѳ. Тітова, т. I, ст. 1378.

поворотится, и что на оное доношеніе его преосвященство ізволитъ сказать, прошу всепокорнѣйше вашего высокопреподобія чрез сего жъ послушника ко мнѣ отписать и отправить его в скорости, ибо неотмѣнно на сей неделѣ пріѣзду гостей сподѣваемся в монастиръ [1]), и приказалъ уже официялъ громадѣ, чтоб церковъ приходская кромѣ монастира была, а поколь оная церковъ ими состроится (может, опредѣлять церковъ в монастирѣ и попа, понеже в монастирѣ церквей три порознь стоящіе), то вѣдать приходомъ казалъ до села Туріи, недалеко от Лебедина разстояніе имѣющое. В протчем в горести моей, при отданіи моего нижайшаго поклона, с почтеніемъ остаюсь вашего высокопреподобія, моего всегдашнего и найособливѣшаго добродѣя, всенижайшій рабъ іеромонахъ Філоѳей Контаровскі, ігуменъ Лебединскій.

1767 году, февраля 4 дня, в Лебединѣ.

Я толко жив; совсѣмъ здравія лишилъся здѣ от бѣди. Теперъ у насъ чрез противниковъ на Украинѣ смущеніе немалое. Вездѣ своихъ поставили жерцовъ, [2]) толко единая наша парафія до сего била нерушима. Богъ вѣсть, что чинить и куда прибѣгти. Не разъ да и не десять по лѣсамъ ховался от напастниковъ днемъ и ноччу. Нещасливое мое житіе и весма опасное. Уходить — бѣда, ожидать — бѣда. Богъ вѣсть, какъ и поступать. Знову прошу васъ заизвѣстить, чи сподѣваться намъ добра. Буди ни, кругисвѣта прійдется уходить от бѣди. Прошу его высокопреподобію отцу Сиѳу [3]) заизвѣстить: у пасѣки Видубицкой все благополучно; также и Кириловскому отцу Тарасію—и тамъ все постарому. Далѣе Богъ вѣсть, что и з пасѣками будетъ; если монастирѣ побѣдятъ, то и пасѣки уничтожатся и не дадутъ сидѣть Кіевскимъ, ибо попи и на пасѣки гонятъ. Теперъ монахамъ невольно и монахинямъ нѣгдѣ ходить. Монахи, бѣдніе лѣсовики, помирску за дѣлами ноччу ходятъ.

Чи не имѣется ли какой мутаціи между пралатами

---

[1]) Уніятського официяла Мокрицького з військовою ватагою для відобрання монастиря до унії.

[2]) Се б то уніятськихъ попів.

[3]) ігумену Видубицькому.

нашими, или чи есть уже штат? молю заизвѣстить [1]). У насъ зѣма прекрѣпкая, снѣги великіе. В пасѣки преосвященнѣйшого Коробчинской все благополучно. Толко мнѣ и отради, какъ туда заеду. Я все свое туда вивозилъ, толко единъ баранѣ кожухъ на себѣ да рясу держу у Лебединѣ.

И такъ опасуюсь, дабы папѣсти не подголили, ибо где монаха попадут, то голят на чотирѣ страни, а после отсилаютъ у Радомисля, у свою катедру, в роботу и тамъ ежеденно увѣчатъ бѣдныхъ монаховъ, по сказки збѣжавшихъ, и тамъ де есть болѣе полтораста неволниковъ монаховъ в желѣзахъ, а поповъ и безчисленно. Еще сподѣваюсь коммѣсеянтовъ мирскихъ в Лебединъ, — есть уже извѣстіе, где будут, и унѣяте духовніе очень ради. Еще не извѣстно, толко догадуюсь, что не в ползу нашу. Они надто хотят вивѣдатись, яко уже и питанно, крѣпостей, то я имъ отказую: „в Кіевѣ крѣпости, а не в мене, ибо опасно здеся держать“. Такъ имъ отказивалъ.

X.

Высокопреподобнѣйшій господинъ отецъ Іяковъ Воронковскій, катедри митрополіи Кіевскія писаръ, мой милостивій во Христѣ отче и всегдашній добродѣю!

Получивъ чрезъ послушника Лебединского монастира Стефана Козака всерадостное и всевожделѣнное от вашего святопреподобія писаніе, возрадовалъся и засмутился, вичитавъ; возрадовался, что и мене, сѣромаху, в отческой имѣете памяти и благопризрѣнію. Да помянетъ Богъ васъ по долгихъ лѣтахъ въ царствіи своему за оное! При семъ же доношу, какъ своему добродѣевѣ, о своихъ четирохъ іеромонахахъ бунтовщикахъ: Платону Комлику, Ѳеодосію, кой при отдачѣ яблукъ рукоположенъ во іеромонаха, Давиду и преплуту Миссаилу, которій з Силуаномъ по Подолу ходилъ просить з книгою на церковъ катедралную. Тот

---

[1]) Mutatio — відміна, переміна. Здаєть ся, мова йде про старших Софійських монахів, з яких тодї звичайно наставлялись ігумени в инші монастирі, залежні київському митрополїтови і з яких походив і сам Контаровський. Питаннє про „штат“ тичеть ся, мабудь, виданого в 1764 р. царського указу про „духовні штати“ для великоросійских епархій. В українських єпархіях сї „штати“ заведені були трохи пізнїйш, тільки в 1786 р.

же Миссаилъ, самій главній бунтовщикъ и поощритель другихъ, подвелъ инныхъ к присяги сторону бунтовщицкую держать, и когда б братство за мене не стали и громада, пришлось бы до великои бѣди. Находили на мою келію з шумом пяніе и з виговорками безопасными и укоризнами, и зозвавъ братство, оскаржали мене фалшиво. Вислухав же братство ихъ пліотки, намѣревали прохворостить, а Миссаилу велѣли з монастира уходить и виганяли. Видячи жъ бунтовщики, что не на ихъ ручъ братство и громада говоритъ, повтѣкали ноччу з монастира были; Платонъ же и Ѳеодосій, проспавшись от сивухи, пришли в монастирь, просячи о прощеніе, складаючи вину на Давида и Миссаила, будто пяниxъ ихъ подговоренно. Я жъ ихъ без наказанія и принялъ за нужду, понеже іеромонахъ служащій я билъ толко зосталъся; а Миссаилъ, вѣдая свою вину и чулъ от ктиторей виговорки и досадителства да перехвалки прохворостить за под... от товариства и безвѣстно бежалъ, ибо братство шукали словить и прохворостить, яко бунтовщика и всесвѣтного волоцюгу и нестатка. И просили мене братчики оного болѣе не принимать, ибо не еднократно за нимъ просили мене, какъ билъ я его за нестатокъ з монастира прогналъ, ажъ уже панъ губернаторъ [1]) о принятію паки в монастиръ за Миссаиломъ упросилъ мене принять. Волочится било по ночамъ и мѣстамъ скверннимъ, где ловлено и отдавано в замокъ ляху обозовому войсковому, да и десятники неразъ захвачивали вночѣ. Живучи ж онъ в монастиру, прокралъся, и витрушено денги зза пазухи монахомъ Іелисеемъ при мнѣ исповѣдніе утаенніе было. И по тому еще не покаялся: потимъ три рублѣ своровалъ билъ на дорогу, и кто бивало дастъ ему ради отдачи в общество на молебень, службу Божію, рѣдко отдавалъ, развѣ кто увидѣлъ. И потому я его билъ от званія духовничого уволнилъ, ибо воръ явній и утайшикъ, да и денній и нощній волоцюга, покутній плутъ и преплутъ. Мене обманулъ: когда з Волощини пришолъ з волоскою іеромонашескою грамотою, то сказовалъ: в Волощинѣ бралъ габѣтъ [2]) увесь; а после виявилось, что онъ у унѣятовъ

---

[1]) Головний управитель Жаботинського ключа.

[2]) *Габѣтъ*—постриг черничий, малий и великий.

малій габѣтъ принималъ, а великій у катедрѣ Переясловской, где зосталъ іеродіакономъ и тамъ пописался: в паламарнѣ укралъ з церкви мантію архіерея Козловского, по сказки людской, и попоров, пошилъ себѣ кафтанъ, а протчое роздалъ тонкогласицамъ. Довѣдавшися жъ о сему катедра, и онъ, что усмотрено кафтанъ, убежалъ за рубежъ въ монастирѣ унѣятскіе, где и служилъ, а отъ унѣятовъ пошолъ на Волощину, где купилъ себѣ и іеромонашество и з грамотою пришолъ до Лебедина, просячись на жилліо. Нужда жъ била в іеромонахахъ, то я его принявъ, в катедру представлялъ. Живучи жъ онъ со всѣми било сорится да волочится било... по сему без вѣдома, почему и от званія духовничого билъ отставленъ за соблазнъ мирянъ, понеже десятники неразъ его по господамъ ловили. Словомъ сказать, непостояннік и воръ. Хто било даетъ на службу или молебень ему, дабы до карбони отдалъ, то все утаевалъ. Плутовалъ онъ и поза Днѣпромъ ходячи з змишленною книгою и пашпортомъ, просячи будто на монастиръ, где усмотрилъ какійсь сотникъ плутовство, у колодки билъ узялъ, то онъ и оттудова увойшолъ. Знову жъ клопотъ минѣ оставилъ: з деревнѣ Водянои, мимо вѣдомо мое, бѣсноватого екзорцѣзмовав, билъ кіемъ, зганяючи бѣса, кой вскорѣ человѣкъ умре и при смерти говорилъ: „мене де чернець, которій молитвилъ, прибилъ кіемъ“, яко и жена его видѣла, какъ билъ, и по смерти ходила скаржиться до пана своего Чекунского и синіи побои людми опротестовала; то панъ велѣлъ билъ мене или его схапать, а посля сказалъ: „лучше де я велю монастирскій увесь скотъ з хутора забрать; пусть мене знаютъ!“ И такъ еще тому конця нетъ. Я его за тое сварилъ, что принималъ болного и билъ, то онъ предо мною сказивалъ: билъ де не кіемъ, но чотками.

Противники нашего исповѣданія принуждаютъ говѣть гвалтовно людямъ, и насилно закупщики до церковъ женутъ, подганяючи кіемъ или барбарою. Разними способами зводят на коммѣсію: з громадъ призивали по три человѣка и обнадежовали посту уменшить, аще доброволно пристанут на ихъ обрядки. Уже частками и причащаютъ без лжици, рукою в уста кладуть. Переписки (ведутъ), где говѣлъ би кто, великіи закази и недопуски по монастирамъ

говѣть, и поставлени пересмотрщики. Приходилъ до мене Виноградскій ігуменъ, укриваючись от... [1]), которіе хотят его словить, яко послѣжде же и приходили противники в монастиръ, но всѣ повтѣкали, толко кухарку захватили черницю и били до полусмерти, а игуменъ билъ в отлучки. И я часто шилники тру по лѣсу и до Коробчина ухожу, какъ почую лихо и перехвалки около. Офѣціялъ пановъ билъ наустилъ мене подхватить, толко нинѣ от'ехалъ до Радомисля, и мнѣ легше стало. До Кіева отнюдъ монаху нет проезду волного за противниками, развѣ помирску да и на Волощину.

Из Волощини ієродіяконъ Ісайя нашъ Софійскій увойшолъ и сказовалъ, будто з Волощини того ради пошолъ, что Татаре о середопостя сего года намѣревали Волощину вибрать.

Пашня у насъ дешевая: жита осмуха меншая от кіевскои по 30 к., овесъ 20 и просо, сѣмя 50 к., горохъ 10 к., ячмѣнь 25 к. Сходи озиміе хорошіе и яринніе ячменніе. Сади у насъ уже напука́ются; сочку маемо кленового доволѣ, а грабового, кой нинѣ течеть, наиболѣе. Послал би онихъ, толко за двома тарифами неспособно дарить. Намъ и з пашпортами на села противническіи не волно, ибо заразъ остригут на усѣ боки и по лѣкарство в Радомисля отсилают. Вездѣ такая честь: в Уманщинѣ, Лисянщинѣ, Богославщинѣ, колми паче на Украинѣ а нѣчичиркъ монаху и монахинѣ. И в лѣсѣ не висидят, а на селѣ нѣ питай, развѣ помирскому. Я ежеденно сподѣваюсь вигонки з монастира, ибо всюди перехвалки зпразнить монастиръ Лебединскій да попа въ парафіи определить противнического.

Присемъ молю, батюшка, простит, что утрудилъ чтеніемъ долгимъ. Такъ то случилось. Я пишу все ради знанія толко, а в протчемъ остаюсь вашого высокопреподобія, моего всегдашнего добродѣя, всенижайшій слуга ігуменъ Лебединскій, іеромонахъ Філоѳей Контаровскій.

1767 г. марта 25.

---

[1]) Бракує слова через зотлілий край листка.

XI.

Высокопреподобнѣйшій господинъ отецъ Іяковъ Воронковскій, катедры митрополіи Кіевскія намѣсникъ, мой найособливѣйшій добродѣю!

Доношу вашему высокопреподобію о Украинскихъ поведеніяхъ. Жерцовъ противническихъ [1]) немало уже повтѣкало з Смѣлянщини, Черкащини и Чигринщини, а не злюбили за тое, что невѣдомо кто ноччу напав, инихъ поподколіовано, голови побито, ноги поламано, и за тое самое розгнѣвались: оставя приходи, ноччу в дуняки (sic), откудова были приверзлись, поползли, а протчіе еще и себѣ того очекиваютъ. У нас почали видиміи агели села и гостинцѣ голить [2]); три села уже оголили. Бѣдніе наши благочестивіе не говѣли многіе, а многіе села до жерцовъ а нѣ ихъ зборовъ не ходили, хочай и рани поносили и штрафи, и фасокъ не святили у них. Живо берутся и бодрсвуют: не хотят накланятись западу; а что з того будет, еще не вѣстимо. Пріездилъ же жрецъ, опредѣленній декретомъ на парохію Лебединскую, а пред Воскресеніем писалъ до мене со всѣхъ доходовъ дать часть половинную от опредѣленія его на парафію; но какъ я получилъ писаніе, научилъ мужиковъ: якъ пріедет з декретомъ и схощет приходомъ владѣть, дабы женъ допустили злословить. И скоро толко в'ехалъ билъ у Лебединъ з грамотою на приходъ и вичиталъ в громадѣ, то заразъ и пропліовали войско бѣлое, допомагали жъ и мужики, и со мною не видѣвшись, з села увойшолъ, и болѣе нечуть того настоятеля. Пишется мѣссіонаръ апостолскій. Можете з писанія его усмотрѣть, що за птиця.

Сади у насъ ранніе вимерзли, которіе били розвились. Пчоли попропадали от стужи у людей. Снѣгъ по колѣна билъ випалъ. О три милѣ от Лебедина пред св. Георгіемъ люде, идучіе до нас на отпустъ, ноги босіе поприморожували. Сходи озиміе и яриніе хорошіе. Дощѣ частіе, толко зимніе. Пашня дешевая. Противники мирскіе и жерци посовѣли, что чуют не на ихъ руку, и потихшали гораздо. Я

---

[1]) Се б то: попів униїятських.

[2]) Подобно, мова ведеть ся про гайдамаків, як і вище.

уже двома плугами ору; засѣви неподліе. 500 р. за иконостас виплатилъ, а 140 в поготовости; подряжено церков кожуховать за сіи и опасань около давать. Трапеза гонтою покривается. Монастиръ покращавъ в строеніи и дворцѣ плохута; сей Грицикъ скажетъ вамъ все. Толко бѣда мнѣ: нѣ человѣка у монастиру доброго не имѣю, все диниси (sic), да и великіе, и мандроси; вѣтеръ а вѣтеръ. За слово, то и в лѣсъ, а кія нѣ показуй!

De caetero sum is, qui semper, imus servus servorum, sed aestimatissimus батюшки моего и ей, ей богомолца: свѣдѣтель—табель проскомидіи.

XII.

Высокопреподобнѣйшій господинъ, господинъ отецъ Іаковъ Воронковскій, игуменъ Кіево-Видубицкій, мой найособливѣшій добродѣю!

Доношу вашему высокопреподобію, что я, будучи сего іуля 2 д. в пасѣки вашой Лебединской, осматровалъ пчели, садовини и порядку хозяйского; то садовини не будет головою, и не толко тамъ, но в цѣлому вѣдомсвѣ Лебединскому за морозами и рудою, текущою било чрезъ слонце. Пасѣку почасти Пѣтеримъ огородилъ, какъ есть вивѣншовалъ. Роя и жадного еще не било. Худо на пчелу велми за частими и чуть не щоденними дощами. В пасѣки вашей грядъ великій билъ, какъ би найболшіе орѣха волоского ядра; всю огородину вибилъ и на деревѣ листъ; в косточки человѣческіе земля покритая била грядомъ, да толко тамъ, а в Лебединѣ не било. 30-го д. мая билъ и в Кириловской, то и тамъ овощей нѣмало не будетъ; прошу его высокопреподобію отцу ігумену Кириловскому заизвѣстить. Роевъ тамъ два засталъ, а все препорядочно, хазяйство достойно похвали. А что особенно не пишу, прошу, пусть проститъ, бо паперу толко згодилось. И паки его высокопреподобію ігумену Кириловскому благодару за сливянку присланну; ибо какъ подарилъ комѣсару оную, то далъ право дважди в годъ канунъ ситить и продавать, а предъ симъ жиди не давали; сверхъ же сего и ярмарковъ пять у годъ узаконилъ писменно у Лебединѣ; уже жъ еденъ на Святую неделю потому и билъ, да великій. За дощами у нас жита такъ болшіе, какъ би Печерская

звониця, а ярини якъ Софѣйская звониця. Вся пашня зѣло красная и огородина толко не вижъ прописанною висотою. Гайдамаки перейшли, уже не слишно. На Украинѣ тихо а тихо. И ляхи тихіе. Попи инніе повозвращались саміе пихомъ (sic), а наиболше в чисцю Сербскому [1]) сидят, дожидая указу и благословенія; которіе ж повозвращались, не священнодѣйствуютъ.

При семъ же за куріозъ доношу вашему высокопреподобію, что в Лебединѣ, селѣ и монастиру, оводи, мошка и комарѣ не живутъ никогда, хочай над водою и в превеликой пустинѣ, а около жъ Лебедина не стерпити и незносно ихъ есть. Толко мнѣ не понравились такъ полскіе комарѣ, якъ Видубицкіе. Чи не возможно б, батюшка, сколко ласка прислать на розводъ комаровъ, а я отобрав услужу турами зелеными или иннимъ дробязкомъ, какъ роскажете: чи не обучили б наши пасѣчники ихъ медъ носить? Ибо суть такіе искусніе, что чужіе пасѣки в его пасѣку медъ носятъ, поки схощетъ, и рой з пасѣки его безъ него нѣгде на сторону не пойдетъ.

В протчемъ есмъ вашего высокопреподобія, моего милостиваго во Христѣ отца и всегдашнего добродѣя, всенижайшій слуга, nomine et cognomine notus.

1767 г. іуня 5, з Лебедина.

З боку листа: Пашнѣ цвѣтут у нас, а иніе отцвѣлись.

На осібній картці, вложеній в лист: Жителствующій монахъ Логвинъ в пасѣки вашой, бѣглецъ Онуфріевского монастира, кой за ордеромъ Кіево-Видубицкимъ живетъ и не имѣлъ би началникъ до него жаднои претенціи, и не был подкоманднимъ ему, того ради и бурчитъ на началника и не послуживъ, самоволній где хощетъ бродит и бѣглецовъ монаховъ передерживаетъ. Я его вижену з пасѣки, какъ плута и самоволца, и пчели приказалъ начальнику от стражи его отобрать. Побрилъ нинѣ без вѣдома на Сѣчъ и що випросит, то все собѣ хапъ, о монастиру нѣчего, все его, а на монастиръ проситъ, плутъ. Такіе то плути береги рвутъ и шарпаютъ. Того ради не годится, ибо собравъ

---

[1]) Мова йде про православних священиків, які під час уніятських нападів ховались в сусїднїй Новосербії.

денгу, берется на Волощину уже игуменомъ. Того ради боюсь, щобъ пчели не захапавъ и не увойшолъ плутъ.

Зверху листа рукою о. Воронковського поміта: Отписано и барилце водки сладкои чрезъ монаха Лебединского Іеремѣю іуня 16,1767 года, послано.

XIII.

Высокопреподобнѣйшій господинъ отець Іяковъ Воронковскій, ігуменъ Кіево-Видубицкій, мой найособливѣшій добродѣю!

О обращеніяхъ Украинскихъ вашему высокопреподобію какъ предъ симъ доносилъ, такъ и нинѣ доношу, что западніе жерци нашихъ благочестивихъ паки началы утѣснять и ограбливать, ловить и до приказовъ своихъ отсилать. Апостолъ корсунскій, а по ихъ мѣссіонаръ, Любѣнскій, инструкторъ, тотъ взявъ войсковихъ, гонится и обдирает священниковъ, ездя по селамъ. накрѣпко приказуеть обществу, дабы поповъ благочестивихъ з Переясловля не затягали и по селахъ не передержовали, подъ великимъ щтрафомъ заказиваетъ и лишеніемъ живота, а которіе посполитіе ездили в Переясловъ, тихъ немилосердно словивъ бито, а кто увойшовъ, то женъ или дѣтей дорослихъ наказиванно безъ милости. В протчихъ же губернѣяхъ будто такихъ безчеловѣчій нет, яко то: Чигринской, Черкаской, Мошенской, толко Смѣлянской. И панамъ, где благочестивіе служили, видали позви перекидщики и расколщики, даби на суди стали духовніе полскіе, почему дозволяли в церквахъ священнодѣйствовать восточнимъ. И такъ нинѣ паки зѣло благочестивіе волнуются безъ пастирей. У моему монастиру два укриваются а поза рубежемъ и плачут от мѣзеріи, что имъ нѣ тамъ милости, нѣ здесь надежди. Западніе, даби толко поворочались и учинили отрицаніе, прощаютъ и зѣло писаніями запобѣгают, дабы отвратить от благочестія; еще и милость и награжденіе декляруют, толко б пришли, и мѣста б при нихъ паки били безпорочніе. Но еще держатся своего, ожидаючи окончанія; какъ же не получатъ желаемаго от востока, чуть не всѣ, видя на себе, где живут, немилость от людей и попреканіе, перейдут на сторону темную, какъ я самъ з устъ многихъ вичерпнувъ,

за рубежемъ будучи, в разговоркахъ. Благочестивому протопопѣ мошенскому расколники бороду обрѣзали, а глави панъ ляхъ и люде не допустили спустить. Попадю единую з Пѣщанои, мѣста под Переясловомъ, такъ сизматики били розгами, что ажъ отроча по побои звергла, и панночку дочъ били и сина, а попъ, мужъ попадинъ, увойшолъ, присланнній з Переясловля, и не бит, и худобу забрали.

Historiae monachorum vagabundorum Ukrainensium: Еденъ бродяга в Смѣлой мѣстѣ женѣ, где на господѣ пребивалъ, голову сокирою отрубилъ, руку и спину ранилъ. Дѣялось тое передъ Макавеями. Нинѣ в замку Смѣлянскому з колодниками сидит и билъ у рукахъ допроснихъ.

2-е. Монахи бродяги пасѣку в двоизѣ (?) викрали от человѣка, сказивая себе бить, какъ били, Онуфрійскими, почему била привязка до монастира; то монастиръ, очищая себе, принужденъ билъ таковихъ бивихъ мало в монастиру искать, яко и произискавъ, отдалъ окраденнимъ, то и тіе подъ судомъ.

Дощи и громи у насъ били по Успеніи пресилніи, много а много в поляхъ пашенъ посолодили, а громъ безпереривочній годинъ на 10 и жестокій билъ, ажъ сумно; здавалось—второе пришествіе. За дощемъ тма, свѣту невидать.

Jlle, ille, qui antea et nunc servus servorum Ph. Kontarovski, igu: Łebed.

А. 1767, августа 28 дня, з Лебедина.

В середину листа вложено три картки:

1. Харцизи, гвалтовно прийшовъ в монастиръ Виноградскій, казали дать себѣ есть и посилали по горѣлку з монастира за свои денги, по виходѣ жъ з монастира дали полумисокъ циновій на монастиръ без битности ігумена; бродяга жъ монахъ з другими и принялъ, да и ігумену не обявили. Какъ же гайдамаковъ словленно, то показали, где полумисокъ отдали, и потому взято било трохъ монаховъ, да и ігумена хотѣли били узять, толко не било на тот часъ у монастиру. И какъ припровадили монаховъ до разбойниковъ на глаза, то разбойники сказали: „не сіе де от насъ полумисокъ приняли“, то и отпущени монахи безъ бою; толко привязку имѣютъ ляхи до монастира: почему

по виходѣ гайдамакъ з монастира не явили, что били и что полумисокъ дали? I сего ради ігуменъ укривается, поки обозовіе [1]) віедуть з Смѣлянщини, даби не захватили и не штрафовали. Я жъ полумисокъ велѣлъ отдать в замокъ Смѣлянскій.

Билъ я 28 августа в Виноградскому монастиру, то ігумена не засталъ, віездя жъ далъ онъ ехо, будто дѣло до мене имѣлъ, и поехалъ, а в мене не билъ: знать, гдесь по селахъ просит хлѣба тимъ часомъ, поки хмара перейдетъ.

2. Антоній іеромонах, бивій Софійскій, укравъ монастирского коня, тарадайку, хомутъ добрій новій и узду новую, увесь поездъ забралъ, которимъ ездилъ, и забѣглъ з другимъ бродягою в мѣсто Уманское Торговицю, где пянствуючи узято было ихъ в кайдани. И тамъ коня жиду продалъ, а хомут, узду и тарадайку попу сизматику (h. e. папѣстѣ) отдалъ, что ихъ з замкового карцересу випросилъ, и поволокься гдесь собака воръ круги свѣта. Собаку совсѣмъ билъ я пріодеглъ, он же мнѣ поблагодарилъ. Не имѣтиму на волоцію̂гъ милости отселѣ!

3. Я до старця ездилъ Ипполита 5 числа в пасѣку посѣтить, а в селѣ великая тривога здѣлалась: звонили на гвалтъ, даби село ишло ратовать от гайдамакъ 120 человѣкъ, в лѣсѣ Лебединѣ на пасѣку наишедшихъ жителя Лебединского Пугасѣя. Сказиваютъ, гайдамаки — праміе сѣчовики.

[1]) Лядське військо, яке стояло тодї на Українї і за помічю якого унїятські духовні урядники чинили великі утиски православним.

Lit 1.000